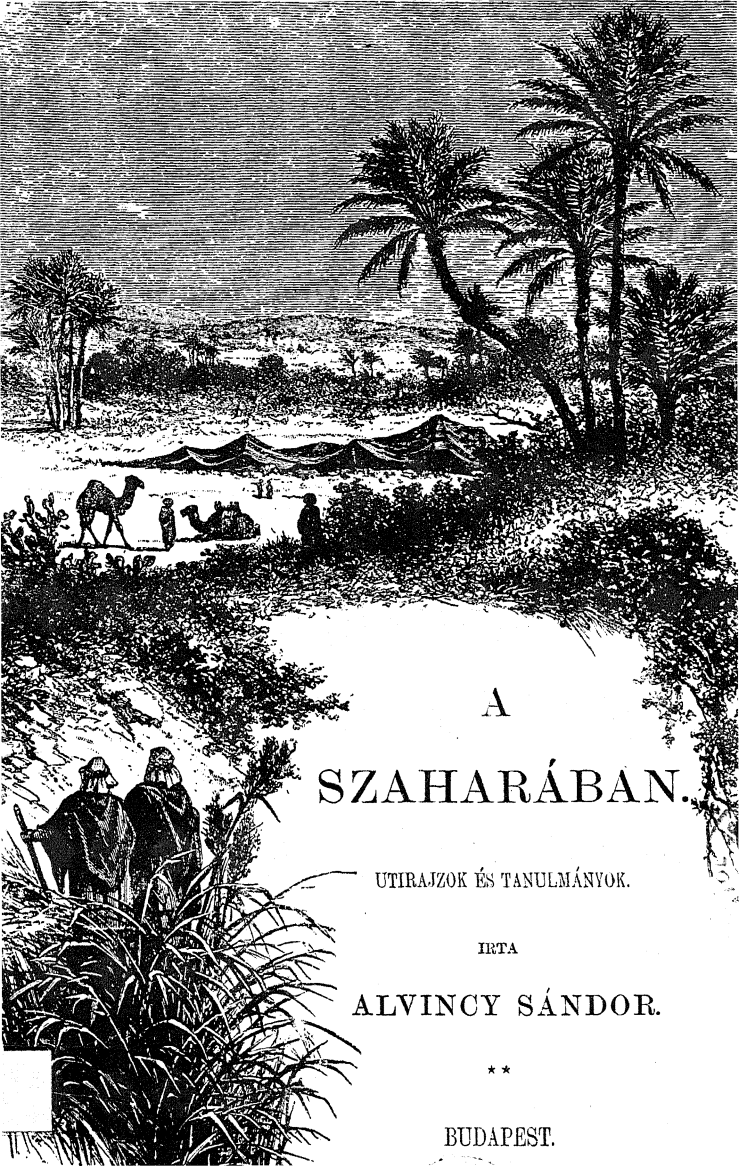

A
SZAHARÁBAN.

UTIRAJZOK ÉS TANULMÁNYOK.

IRTA

ALVINCY SÁNDOR.

★★

BUDAPEST.

E KÖNYVNEK SZELLEMEÉRŐL.

Akármilyen vallásnak legyünk hívei, bármely hazának fiai, fenhéjazó hiúság és nevetséges oktalanság magunkat mindenben mások fölé helyezni: hitünk, szokásaink, erkölcsaink jó voltát az azzal ellenkező állapotok rovására exaltálni. Ez elfogultság legkirívóbban akkor szokott érvényesülni, — alaposságra és igazságszeretetre igényt tartó írónál is, — ha nem a modern civilizáció szellemében haladó népeknek szellemi és erkölcsi életéről van szó.

Másfél évtizeden át éltem a hazán kívül: megfordultam több világrészben és államban, érintkeztem a nemzetek kiválóbb embereivel, tanulmányoztam a művelődés különféle fokán álló népek politikai és erkölcsi életét multjukban és a jelenben, irodalmukból igyekeztem megérteni szellemüket, értekeztem chinai, japán, arabs bölcsekkel politikai és társadalmi viszonyokról; hallottam héber, mahomedán, budhista hittudósok véleményét a vallások kulturális értékéről, többé-kevésbbé észszerű és dönthetlen érveiket, melyekkel álláspontjukat védték és ha olyankor fölvetettem magamban a kérdést: kinek van hát igaza? kik birják a legjobb törvényeket? kiknek vannak legemberiebb eszményeik? hol élnek legmegfelelőbben az emberiség erkölcsi rendeltetésének . . . ?

mindannyiszor eszembe jutott bölcs Náthán három gyűrűjének meséje.

Lássuk be mi is Saladin szultánnal, hogy legjobb kérdést nem bolygatni, továbbá, hogy többet ér akár Confucius vagy Mózes hite szerint is a lehető legjobbnak lenni, mint Krisztus tanának fenkölt moráljával kérkedni és ahoz nem alkalmazkodni. Bensőbb érintkezésből ismeretek hébereket, mahomedánokat, keresztényeket, kik saját egyházukban a legjobbak közé számíttatnak, minden szavukkal és tetteikkel elárulják, hogy lelkeik ugyanazon gondolkodásmódban, szíveik ugyanazon érzelmekben találkoznak össze. Ebből okszerűen azt kellett következtetnem, hogy többféle út vezethet azon erkölcsi magaslatra, hol Istent a megtisztult lelkiismeret útján közvetlenül meg lehet érteni.

Hogy a hitalapító intenczióihoz híven megértett Korán világító fény az itt érintett erkölcsi cél felé, erről meggyőződhettem, midőn az arabok közt megtanultam ismerni oly fenkölt lelkületű embereket, kik a mi vallásunknak is dicsőségére lennének. A mahomedanizmus tévútra csak akkor terelhet, ha külsőségekben elfajulva jelentkezik, miként van ez némely keresztény híveknél is, hol az erénytelen hajlamokban való megrögzöttség gyakran párosul csupán külsőségekben nyilvánuló rajongó hitbuzgósággal. Ilyen kinövései minden vallásnak voltak és vannak.

A hazán kívül töltött tizenöt év alatt, mint magyar gyakran éreztem az örömet, hogy lovagias jellemű, haza- és szabadságszerető emberek, kik ismerik hazánkat, a lehető legélénkebben nyilvánították irányunkbani rokonszenvüket: mi arról tanúskodik, hogy nemes faj vagyunk. Viszont, mint magyar, csak rokonszenvvvel beszélhetek az arabokról, kik testileg és lelkileg egyikét képezik az

emberiség legnemesebb fajainak, nem egy férfias erényben utólérhetlenül tündökölnék és miként e könyv olvasója látni fogja, érzelmekben és gondolkodásban igen gyakran hasonlítanak hozzánk; igazi keresztény létemre pedig csak elismeréssel szólhatok az arabokról mint mahomedánokról, a mennyiben ők egy szintén fenkölt szellemű hitnek a lehető legnemesebb értelemben igyekeznek hívei lenni.

Kik a Koránban foglalt tanok követőinek lelki életét, erkölceiket elfogult szörszálhasogatásokkal következetesen hamis színben tüntetik fel a mellett, hogy igaztalanok, feledni látszanak, mikép Mahomedet az evangélium ihleté.

A Szahara ismertetésének keretében törekvésem lesz e könyvben világot vetni az arabok lelki és erkölcsi életére, valamint az iszlám valódi szellemére. A néger rabszolgakereskedés ügyét illetőleg, mely jelenleg oly aktuális kérdést képez Európában, szintén a tényeknek megfelelő és alaposan tájékoztató fölvilágosításokat igyekezem adni.

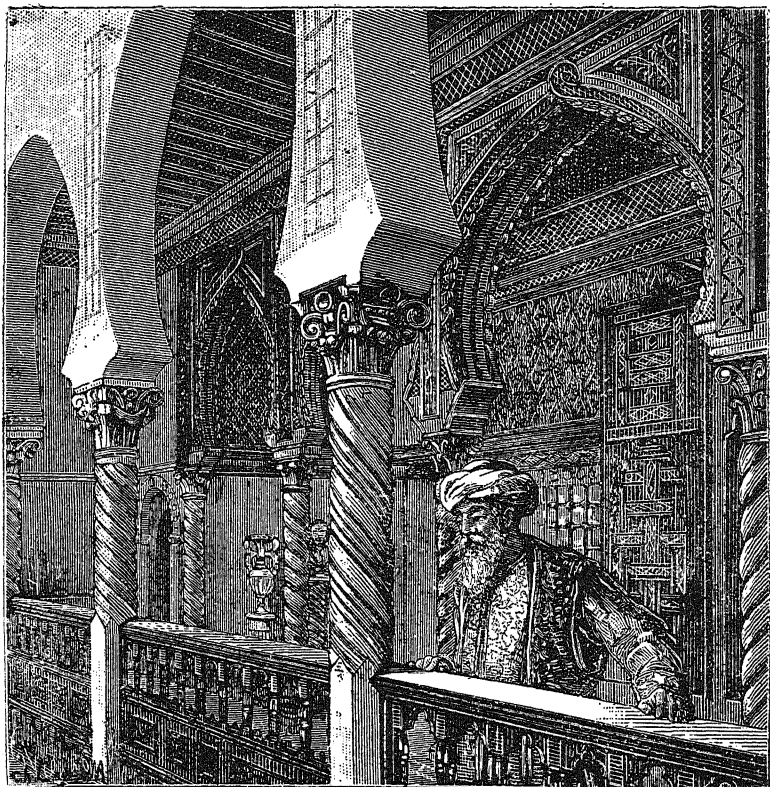
I.

AZ ARABS CZIVILIZÁCIÓ.

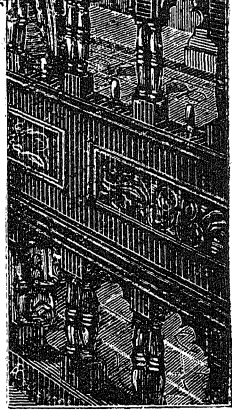
Ismertetésünk tárgyát részben azon arabok utódjai fogják képezni, kik Spanyolhonban az arabs czivilizációt virágzása tetőpontjára fejlesztették, tehát már az okból is helyén lesz itt magát a czivilizációt kellően méltatni.

Az arabok világra szóló szereplésének kezdetén, azon általános szellemi sötétségben, melybe az emberiség süllyedt volt, két nagyobb czivilizációnak kialvó félben levő mécsei vetették mind halaványabb fényöket, t. i. a perzsák és a byzancziaiak czivilizációja. Midőn Mahomednek nagy dolgokra hivatott követői elfoglalták Szyriát és Perzsiát, megismerkedtek az ott menhelyet talált görög-latin irodalommal: ez képezte a szikrát, mely zse-nijüket lánggra lobbantotta.

Ugyan azzal a rohamos hévvel, mely hódításait jellemzi, neki estek a művészet, irodalom és tudományok tanulmányozásának; ugyanazok a legyőzhetlen hősök, kik városokat, országokat, világrészeket ejtettek hatalmukba, két győzelem közti pihenőjüket arra használták, hogy megtanulva görögül és latinul, élvezhessék a két nagy nép szellemi kincseit s hogy átültessék arabsra annak remekeit. Majd a kalifák egy egész armádiát szer-

veztek kiváló tehetségű, jelesen kép-
zett és szép irányú tudósokból, kiknek
hivatásuk volt a görög-latin irodalom-
nak maradékai után puhatolni s azo-
kat átfordítani. Általuk lett megmentve
nagyobb részben az ó-korszak szellemi
hagyománya és századokon át nemcsak
értelmes őrzői voltak annak, de mi-
ként látni fogjuk, tovább is fejlesztet-

ték a tudománynak, irodalomnak, művészetnek egyes ágait s e mellett mint önálló alkotók, saját civilizációjukkal tették magukat halhatatlanná az emberiség művelődési történetében.

Az araboknak nemcsak hogy fogékony lelkük volt a művelődésre, de a Korán a tudományok szeretetét vallási dogmává is tette s a szellemi alamizsna osztogatását ép oly dicső dolognak tünteti föl, mint azt, ha valaki nemzete és vallása győzedelmeért vérét ontja. Ezért a hódítóknak, midőn egy új várost hatalmukba ejtettek, nem volt sietősb dolguk, mint mecseteket, iskolákat, könyvtárakat létesíteni s az egyes hódítók vetélkedtek egymással, hogy székhelyeiket a szellemi mozgalom minél fényesebb központjaivá emeljék.

Akkor, midőn a keresztény világban a francia király könyvtára 900 kötettel, melyek kétharmada theologiai mű volt, a ritkaságok közé tartozott, az arabok által bírt Spanyolhonban nem kevesebb mint 70 nyilvános könyvtár létezett s ezek között leghiresebb a kordovai 600,000 kötettel; ily kincscsel mai napság: a könyvnyomtatás idejében is, csak néhány országos könyvtár dicsekedhetik.

Egyetemeik gazdagon fölszerelt vegyészeti és természettudományi laboratoriumokkal, csillagászati obszervatoriumokkal, orvostani klinikákkal s a tudományos buvárkodás egyéb tényezőivel világhírűekké lettek s az ismerni, tudni s tanulni szeretők a legtávolabbi országokból keresték föl. A ki tudós akart lenni, az megtanulta az arabs nyelvet, mert más nyelven nem szólalt meg a tudomány; sőt a görög irodalmat is, ha tudták volna is e nyelvet, csak arabs fordításban ismerhették meg, mert az eredeti szövegek vagy elvesztek már, vagy nem volt alkalom ily könyvekhez jutni.

A történelemben találkozunk ugyan hódítókkal, kik nagylelkűen bántak a legyőzött népekkel politikából, például Cæsar is; de hogy magát a hódítást oly nemes czállal kötötték volna egybe, mint az arabok: ennél fenköltebb fölfogásban a hatalom kiterjesztése sehol sem nyilvánult. Atyai indulattal s igazán emberies módon bántak el az uralmuk alá került népekkel, meghagyva nekik vallásukat, szokásaikat, törvényeiket is, a mennyiben az új politikai rendet nem érintették. A legkisebb kényszert sem gyakorolták vallásuk terjesztése céljából, hanem a pogány világnak és az akkor barbár és romlott erkölcsű keresztényeknek, kik csak névleg voltak Jézus tanának hívei, módot nyújtottak, hogy megismerhessék az igazi jót s ha önkényt fakadt bennük a vágy azon erkölcsi magaslatra emelkedni, melyet Mahomed hívei elfoglaltak volt, első sorban az illetőkre nézve tartották ezt üdvös eseménynek.

Spanyolhonban jutott az arabs civilizáció virágzásának tetőpontjára. Magasabbra való röptében teremő szellemüknek szárnyát szegték a politikai katasztrófák. A keresztények tüzzel, vassal kiirtották az arabokat vagy visszaűzték Afrikába. Így rombolták le az óriási világítótornyot, mely fél ezred éven át gondviselésszerűen megővta egész Európát a szellemi elsötétedéstől; de elég ideig és elég hatással világított, hogy jótevő melegével életre gerjeszthette egyes nemzetekben a haladás és művelődés ösztönét, előkészítve így a modern civilizációt.

Keleten az arabs civilizáció szintén szép lendületet vett, de oly magasra nem emelkedett, mint Spanyolhonban: mert az ázsiai muzulman világban a nem-arabs népfajok politikai túlsulyra vergődésével további fejlődésében részint meg lett akadályozva, részint pedig más irányba tereltetett; valamint maga a mahomedanizmus

is a zsarnokoskodó törökök vezérszereplése óta sokat veszített eredeti tisztaságából.

A politikai katasztrófák mozgalmi közepette az arabs civilizáció tudományos vívmányai részben elvesztek. A keresztény ifjak, kik arabs egyetemekre mentek tudományt szerezni, hazájukba visszatérve, hol a papi hierarchia a theológián kívül minden más tudományos mozgalmat féltékenyen elnyomott, szerzett ismereteiket sem irodalmilag, sem tanszéken nem nyilváníthatták szabadon: a vegytant például sokáig mint boszorkánymesterséget üldözték, a természettan terén egyáltalában minden fölfedezés, mely a hagyománnyal ellenkezésbe jöhetett, elég volt arra, hogy az illető máglyára kerüljön. Az arabs tudománynak legnevezetesebb fölfedezései ilyen módon lappangtak, egyesektől egyesekre szállítottatott tovább és századok múlva, midőn a középkori sötétség oszladozni kezdett és szólani lehetett, az araboktól szerzett ismeretek elhomályosodva már mintegy csíra alakjában jutottak egy Bacon-, egy Keplerig, kik képesek voltak a töredékekből az egészet újra előállítani, hogy azután e fölfedezésekkel, mint sajátjukkal, halhatatlanná tegyék magukat.

Az arabs tudománynak kezdetfől fogva az experimentális módszer képezte alapját s azon vezérelvnel fogva, hogy az igazi tudós a legnagyobb tekintélyek véleményeit is csak úgy teheti magáéivá, ha experimentálás útján kimutathatók, ennélfogva már az egyetemeken lelükbe oltották az ifjaknak a vizsgálódó s kutató szellemet, mely azután lehetővé tette, hogy az arabok 400 év alatt a tudomány különféle ágaiban több fölfedezést tettek, mint a görögök 1000 év alatt. Ugyancsak ezzel a módszerrel érte el a tudomány legujabbi vívmányait és mi Bacont dicsőítjük mint az igazi tudományos mód-

szer megállapítóját, pedig ő azt készen átvette az araboktól.

Már Humboldt, ki sokat buvárkodott arabs kolostorokban, hol az enyészettől megmentett könyvek őriztetnek, igazságot szolgáltatott e tekintetben az araboknak. Mióta az összehasonlító nyelvészet annyira kinőtte magát és elsőrangú tudósok birják alaposan a nyelvet: módjukban lévén az arabs tudományos műveket tanulmányozni, mind nagyobb fényt vetnek az eltűnt arabs civilizáció megismeréséhez. A hálátlan emberiségnek erről eddigelé csak homályos fogalmai voltak, meghamisítva bizonyos tendenczia által, mely vallási elfogultásból inkább a görögök és latinok javára irta az arabok érdemeit művelődésünk terén, csakhogy leplezni lehessen azon tényt, hogy Mahomed hivei voltak azok, kik a barbárságba és szellemi sötétségbe sülyedt kereszténységet civilizálták.

Renan tanulmányaival kétségtelenné tette, hogy aquinói Szent Tamás híres munkája «Summa theologiae», mely őt Szent Ágoston mellett a kereszténység legnagyobb erkölcsi bölcselkedőjévé avatta, egész terjedelmében Averroesz (Ibn Rosd) filosofiai rendszerének átídomítása, illetőleg összeegyeztetése a katholika egyház tanaival. Szent Tamás 75 évvel született később Averroesz után 1224-ben. Ugyancsak Renan mutatta ki, hogy az egyháznak egy másik kimagasló alakja, Albertus Magnus, az arisztoteleszi bölcséletre vonatkozó fejtegetéseit Avicenne (Ibn-Sinna) arabs műveiből merítette. Albertus Magnus arabs forrásokból kiterjedt ismereteket szerzett magának a vegytanban és erőműtanban is, de midőn látta, hogy e tekintetbeni kísérleteit boszorkánykodásnak kezdték hiesztelni az egyház emberei, végkép fölhagyott velük. Az arabok bölcsészete ép oly magasan

állott, mint a görögöké, sőt egyik-másik tekintetben a tanítványok túlszárnyalták mestereiket.

Az értelmi vezérszerepet, melyet az arabok hat századon keresztül vittek, mi sem mutatja inkább, mint az összes európai nyelvekbe átment sok arabs szó, melyek igen jellemzőleg a tudomány különféle ágaira vonatkoznak: alchémia, alcohol, alcali, alambic, elixir, sirop, zéro, algebra, zénith, nadir, tariffa, syndicus, escadre, admirális stb.

Az algebrának nagy mesterei voltak s ők alkalmazták azt először a geometriára. Fölülmulták a görögöket és latinokat csillagászati ismeretekben is és legujabban Sédillot nyomára jött a párisi Nemzeti könyvtárban egy arabs csillagásztannak, melyben Kepler és Copernic «fölfedezései» a világrendszerről teljesen föl vannak tárva. Megtanulták ezt mindazok, kik arabs egyetemeken megfordultak, de hazajövet volt okuk ebbeli ismereteikről bölcsen hallgatni: így magyarázható az meg, hogy az arabs főiskolák megsemmisülésével, könyvtáraik elenyésztével az általuk terjesztett ismeretek nagyobb része feledékenységre ment végkép vagy egy ideig lappangva itt-ott föltűntek ismét «uj fölfedezések» czímén. Csillagászati irodalmuk szerfelett gazdag lehetett; egykorúak följegyzései szerint, magában a kordovai könyvtárban 6000 különféle csillagászati könyv állott az olvasók rendelkezésére. Ezekből néhány latin fordításban maradt fön, egy csekély rész különféle arabs könyvtárakban lappang, legnagyobb része pedig rajongó inquisitorok vallási dühének esett áldozatul. A pusztulástól megmengett s itt-ott elszórtan meglevő kincsek, a tanult araboknak is értelmetlenek, mivel mai napság a jogi, vallási, erkölcsi és bölcséleti tudományokon, valamint a költészetten kívül más ágakat nem kultiválnak; vagy ha

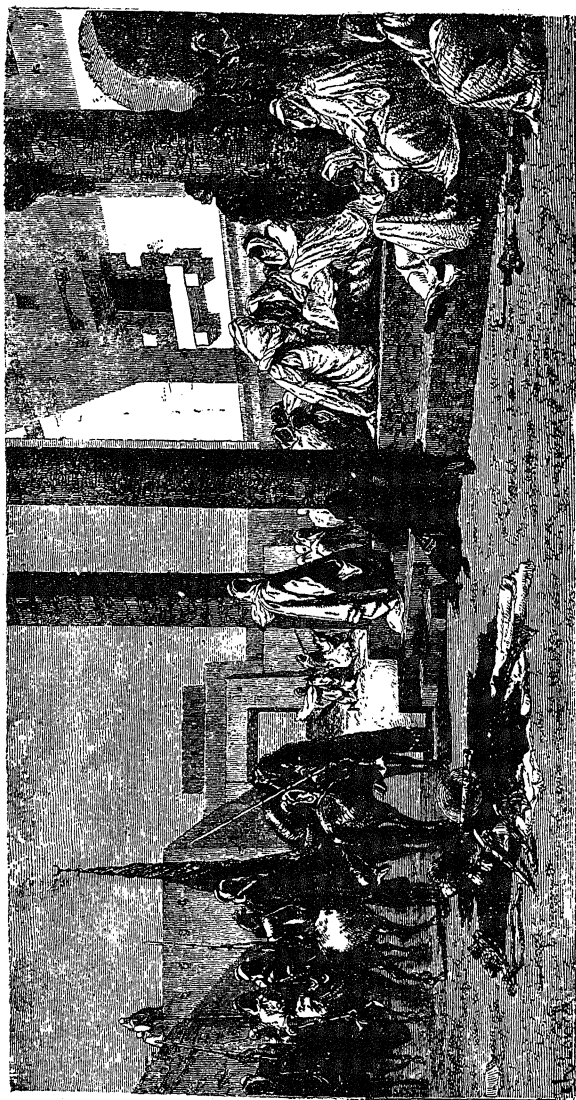
egyik-másik tudomány-ággal foglalkoznának is még, azok, mint például orvostani és természettani ismereteik, a kezdetlegességen alig emelkednek felül, mi megfelelő laboratoriumok, klinikák, obszervatoriumok és hasonló segédeszközök hiányában nagyon természetes dolog.

E téren tehát sok kutatni valója van még a tudós világnak s a megkezdett munkában a francziák szereztek maguknak legtöbb érdemet, mert azóta hogy Algiriát és a Szahara egy részét birják, az arabs nyelvet igen sokan tanulják közülök. E körülménynek köszönhetők azok a szerencsés leletek, melyek oly előnyös fényt vetnek az arabs czivilizációra.

Az arabok költészete egymaga dúsabb, mint az európai nemzetek költészete együttvéve: akár a termékek mennyiségét, akár pedig a képzelemgazdaságot tekintjük. Az arabs költészet már a Mahomed előtti századokban érte el aranykorát: mély érzelem, lendületes szellem, gazdag képzelet, lángoló szeretete a jónak és nemesnek, különösen pedig rajongó szabadságszeretet jellemzik azt belsőleg; külsőleg pedig a költői képeknek, hasonlatoknak kifogyhatlan változatossága; mindenek fölött pedig a kiváló erkölcsi érzékről tanuskodó bölcs mondatok, melyek bármily tárgyú költeményekbe is beleszővődnek: ép annyira vonzó, mint tanulságos olvasmánynyá alakítva azt. A törzsfőnököktől az utolsó pásztorig, mindenki költő volt e rendkívüli szellemi tehetségekkel megáldott népnél s így van ez egészen maig is. A nyelv a próféta előtti században érte már el a tökély azon niveauját, melyen felül emelkedni már nem lehet: eleganciára a göröggel, erőteljességre a latinnal, határozottságra és világosságra a modern francziával egy színvonalon áll. Midőn azután megismerkedtek a görög

és latin irodalommal, és előbb csak költészetben és ékes-szólásban tevékenykedett lánglelkük előtt megnyíltak a szellemi mozgalom sokféle irányai, kifejtett nyelvük lehetővé tette az idegen remekművek átültetését teljes szépségükben. Nemzeti közügygyé tették ily módon az encyclopédikus művelődést, mely nem nyerhetett volna oly rohamos és általános lendületet, ha irodalmilag teljesen kifejtett nyelv hiányában, az arabs tudósok arra lettek volna utalva görög és latin nyelven tanulmányozni és írni, miként ez a barbár keresztényeknél volt, hol az arabs civilizáció által vetett magok csak akkor csírázhattak s virágozhattak gyümölcsöző fákká, midőn a hazai nyelvek lassanként kibontakoztak nyerseségükből és magasabb szellemi tevékenykedésre alkalmas eszközzé idomultak.

II. Szylveszter pápa, ki Szent Istvánnak a magyar apostoli királyságot adományozta, fiatal korában több évet töltött a szevillai és kordovai arabs egyetemeken s ott nemcsak sok tudományt szerzett, de szép lelke is igen nemes irányban fejlődött ki, az oly annyira tolerans és nagylelkű arabok közt. Mint III. Ottó császárnak egykori nevelője, befolyását később arra aknáztta ki, hogy az népe művelődését előmozdítandó, több iskolát alapított, pártfogolta a tudósokat s a tehetséges ifjakat az arabokhoz küldötte magasabb kiképzés végett. Mikor a császár keresztül vitte pápává való megválasztatását, úgy lát-szott, mintha a kereszténységre a világosság kezdett volna derengeni: az új pápa nagy hévvel fogott civilizátori terveinek valósításához. De az elfajult papság inkább tudatlannak óhajtotta a nyáját, hogy annál könnyebben aljasíthassa vak eszközzé hatalma és gazdagsága gyarapítására. II. Szylveszter pápai székén is folytatta természettani buvárkodásait s ezért ráfogták, hogy

Audiencia napja.

paktált az ördöggel s alig néhány évi működés után valahogy elvándoroltatták a más világba. Tehát a középkor legsötétebb szakaiban is birtak barbárságban tespedő keresztény népek kitünő műveltségű és jeles képzettségű tudósokkal, kik az arabs egyetemek jóvoltából lettek azzá, de apostoli tevénykedésük a művelődés érdekében meddő maradt azon oknál fogva, melyet már föltüntettem: mert a fejletlen hazai nyelveket nem használhatták irodalmi működésük eszközeül, mert latin nyelven is csak olyast írhattak, mi által nem kellett félniök a világosságot nem szenvedő papi hierarchiával kollízióba jönni. Ily módon az arabok által nevelt keresztény tudósok többnyire csak a maguk gyönyörűségére élvezhették szerzett ismereteiket s azzal hazájuknak vagy az emberiségnek alig használhattak valamit. Így történhetett azután, hogy minden egyszerre elsötétült, midőn az arabs civilizáció egyetemei és könyvtárai elpusztításával eltűnt. A fényben ragyogott napból néhány gyengén pislogó mécses maradt fön egyedüli nyomnak azon arabsból latinra fordított tankönyvek- és tudományos művekben, melyeket ereklyeként őriztek egyes családokban, hol a tudományokat apáról fiúra hagyományszerűleg üzték. Ez magyarázata azon ténynek, hogy az arabs civilizációnak több nevezetes vívmányai a tudomány terén, miután feledékenységbe mentek, századok multával mint nagy fölfedezések tűntek ismét föl. Teljességében soha sem fogjuk ismerni az arabok tudományos ismereteinek egész terjedelmét, mert műveik nagy részben meg lettek semmisítve, az a kevés, a mi belőle megmentetett, ez után nagy érdeklődéssel puhatolnak mostanában s a szakértő buvárlók sok meglepőt derítettek föl az utóbbi két-három tizedben. Különös érdemeket szereztek maguknak e téren a már említett Renan-on kívül Sédillot, Viardot,

Favé, Le Bon, Andrès, Reinaud, Casiri, Letournau, Quatremère, Pelissier, Remusat.

A történetírás már a VIII-ik században nagy kifejlődést nyert s a X-ik század óta kedvencz tanulmányát képezte az araboknak. Tabari és Hamza voltak az első, kik egyetemes világtörténetet irtak, melyek latinra fordítva, századokon át lettek használva a később keletkezett felsőbb keresztény iskolákban. Egyáltalában nagy tökélyre emelték a történeti irályt s egyszerűség, keresetlen elegancia és szerkezetbeli ügyesség tekintetében Cæsarral hasonlíthatók össze legjobban. Legnagyobb történészük Ibn Khaldun volt, ki a történelem és politika hasznos tanulmányozásához egy több kötetnyi bevezetést irt, melylyel megalkotott egy új irodalmi genret: a bölcselkedő történelmet. Voltairet gondoltuk eddig első úttörőnek e genre-ben, melyben az események az emberiség erkölcsi rendeltetésével hozatnak viszonyításba és a szerint nyernek méltatást s ime hogy Quatremère lefordította francziára Ibn Khaldunnak műveit, a XVIII-ik századbéli filozofiai irány egy sokat dicsőített új hangja az arabs czivilizáció egy viszhangjává van redukálva. Nem lehetetlen, hogy latin nyelven írt jegyzetek, a milyeneket arabs egyetemeken tanuló ifjak szoktak volt készíteni, kiválóbb írók műveiből és a mily kivonatos jegyzetek nagy számban lappanganak a franczia és német könyvtárakban, adhatták Voltairenek az eszmét filozofiai világtörténelmének megírására, egyuttal forrásul is szolgálva neki. A franczia tudományos akadémia megbízásából Reinaud sok szerencsés fölfedezést tett s több történelmi művet fordított francziára; Pelissier és Rémusat lefordították Ben-Abil-Raini-nek «Afrika történelmé»-t, Quatremère Makrizinek «Egyptom történetét» stb., melyek valódi kincsbányákat képeznek

feledésbe ment történeti adatok föllelevenítésére. A kordovai könyvtárban 1200 nagyobb történelmi mű létezett különféle szerzőktől: ebből csak kevés lett megmentve az enyészettől és még kevesebb az, mit ebből eddig ismerünk. A francia tudományos akadémia, miként már mondtam, nagy buzgóságot fejt ki a muzulmanoknál és keresztényeknél elszórtan még létező történelmi művek nyomozása, kutatása és megismertetése körül.

Geographiai ismereteikkel az arabok messze fölötté állottak a görögök- és rómaiaknak. A khalifák három világrészben tett hódításaik kezdetétől fogva minden katonai expedíció mellé mérnököket, természettudósokat rendeltek, kiknek főadatuk volt földméréseket eszközölni, tereprajzokat készíteni, az állat- és növényvilágot tanulmányozni. Azonkívül az arabok vakmerő utazók is voltak mindig és tudósaik közül sokan beutazták Oroszországot, a tatár földeket, Hindosztánt, Chinát, Indiát, egész Afrikát s a legpontosabban irták le az általuk bejárt földterületeket. A földrajzi irodalomból legtöbb maradt fenn, a mennyiben a papi hatalom nem gördített nagy akadályokat a geographiai ismeretek terjesztése elé. Arabsból fordított tankönyvek lettek használva századokon át és Ázsia, Afrika jelentékeny részét egészen a legujabbi időkig, csak arabs utazók leírásai nyomán ismertük. Leghiresebb földrajziróik voltak: Abulfeda és Edrisi, kiknek művei után a francia akadémia az európai, ázsiai és afrikai könyvtárakban tizedek óta puhatoltat és többet belőlük le is fordíttatott. E művek sok új adatot szolgáltatottak már is a történelmi földrajz gazdagítására.

A görögök leggyengébbek maradtak a vegytanban; tanítványaik, a rómaiak, sem mentek e tekintetben sokra kísérletezéseikkel. Az arabok a disztilláció föltalálásával alapját vetették meg azon tudományos eljárásnak, mely

annyi sok fölfedezésre vezette őket. Hogy éppen a tudomány ez ágára vonatkozó irodalomból maradt meg a legkevesebb, valamint a fizikából is, ennek okaira többször utaltam már. Mivel magát II. Szylveszter pápát is gyanúba fogták, hogy az ördöggel paktált, mert az araboktól szerzett ismereteit a fizikában kísérletezésekkel igyekezett gyarapítani, gondolható, mily veszélyes vállalat lett volna másoknak ilyenmő könyveket latinra fordítani, vagy pedig e téren szerzett ismereteiket terjeszteni. Megmaradt többi közt Alhazen-nek tankönyve az optikáról latin és olasz fordításban, mely alapját képezte Kepler ide vonatkozó fölfedezéseinek. Geber volt leghíresebb vegyészük, ki már a VIII-ik században, tehát ezer évvel Lavoisier előtt, ismerte ez utóbbi fölfedezéseinek nagy részét, miért érdemetlenül is nevezik a francia tudóst a vegytan megalkotójának. Geber egyik műve a XVIII-ik században lett francziára fordítva, valószínűleg egy latin fordítás után s azt bizonyítja, hogy a gázok legtöbb sajátságait már ismerte. Az oxfordi, londoni, párisi, upsalai, peterszburgi könyvtárakban birnak e szakokból vagy száz eredeti arabs művet, de mivel az idevágó szaktudósok közül az újabbi időkben nem találkozott olyan, ki kellően birta volna az arabs nyelvet, csupán csak laikusok eszközöltek azokba betekintést s ezeknek nyilatkozatai, valamint a néhány fordításban megmaradt munka után csak hiányos fogalmunk van arról, mennyire vitték e téren az arabok fölfedezéseiket. E kérdésnek megvilágítása tehát még a jövőnek képezi föladatát.

A mi ezen tudományok gyakorlati alkalmazását illeti, erre vonatkozólag Reinaud, Favé, Andrès és Viardot bebizonyították, hogy a hadi czélokra alkalmas puskaort az arabok találták föl. A chinaiak a salétromot csak tűzijátékokra tudták használni és az arabok fedez-

ték föl hajító erejét s alkalmazták először a löfegyvereket. A puskapor mellett bizonyára a papiros tekinthető a második tényezőnek, mely a világ rendjét alapjában fölforgatta. A chinaiak készítettek ugyan már régen selyemből papírt, de a rongyokból való előállítását az arabok találták ki. A papírt ily módon olcsó portékává tették s lehetővé vált, hogy az arabs civilizáció idejében millió számra terjeszthették a könyveket; ugyancsak a papirosban találja a modern civilizáció a főszközt vívmányainak minél szélesebb körökben való terjesztésére.

Műiparukkal az arabok a középkorban ugyanazt a szerepet játszották, mint a francziák a legujabbi időkben. A kivitel tökéletességével, művészi ízlésükkel keresetté tették gyártmányaikat az egész világban. Fegyvereik, szöveteik, ötvösműveik különösen híresek voltak. Az üvegművekben nagy tökélyt értek el és a velenceiek nemcsak tőlük tanulták el e műipart, de kizárólag arabok vezették e nemű gyáraikat és dolgoztak azokban száz évnél tovább.

A céramikát az arabok oly tökélyre vitték, melyen felül e művészet azóta sem tudott emelkedni. Ebbeli műveiket különösen az eredetiség és a művészi befejezettség jellemzik, valamint építészeti alkotásaikat is, melyeknek ismerete sokkal általánosabb, semhogy szükséges lenne e tekintetben részletekbe bocsátkozni. Zsenijük alkotó ereje e téren a legnagyobb szerűbben érvényesítette magát.

A bálványimádás kiirtására célzott törekvései kényszerítették Mahomedet az emberi alak ábrázolását ecsettel vagy vésővel tilalmazni és ebből a tilalomból vallási dogmát csinálni s ezzel a tulajdonképeni festészetet és szobrászatot csirájában elfojtotta. Ez örökké sajnálatos tény lesz, mert az arabok a művészet egyéb összes ágai-

ban fényes jeleit adták annak, hogy birták azon szellemi és technikai föltételeket, melyekkel nagy eredményeket mutathattak volna föl, ha vallási tekintetek nem kényszerítik vala egy Phidias babérjairól való lemondásra. Ez annyival sajnósabb, mert az igazi művészet ihletétől az arabok át és át voltak hatva: még az egyszerű kézműves legközönségesebb munkáját is kecses ízlés jellemzi. Leginkább az ornamentikában nyílt alkalmuk műérzéküket érvényesíteni és mily gazdag képzelet nyilvánul ezekben! mily bevégzett harmonia az egyszerű képlet mesteri complikációjában! mennyi fény és pompa eleganciával párosulva! A görög művekben lehet több fenség, de nincs egyetlen egy nép, sem a régiek, sem a modernek közt, mely a költőiség varázsától szépművészetét annyira át tudta volna hatni, mint az arabs. Találólág mondá egy kritikus az arabs ornamentikáról, hogy abban a költői lélekkel bíró műértő képzelhető legcso-dásabb és legkecsesebb ábrándjait találja megtestesülve. Művészete minden ízében önálló, eredeti; nem hasonlítható össze semmi mással.

A természeti tudományokkal az orvosi tudományok is a fejlődés oly magas fokát érték el az araboknál, mint előbb egy népnél sem. Rhazesz és Avicenne voltak leg-híresebb orvosaik; előbbi a IX-ik, utóbbi a X-ik század-ban élt. Ezeknek és sok más arabs orvosnak művei le-vannak fordítva több európai nyelvre és századokon át, miután az arabs civilizáció egyetemeivel eltűnt, Olasz-és Franciaországban a keletkező keresztény orvosi isko-lákban a tanítási rendszernek alapul szolgáltak. A mont-pellier-i fakultáson még ezelőtt 50 évvel is kézi könyvül használták Avicenne Canon című egészségtanát. Kór-házaik elhelyezés és berendezés tekintetében mintasze-rűek voltak. A hyginiát országos ügynek tekinték, a laká-

sok és a piacra hozott élelmi szerek szigorú felügyeletnek voltak alávetve. Ide vonatkozólag csak azt az egyet akarom még fölemlíteni, hogy a napjainkban annyira fölkapott hidegvízgyógyászat már Rhazesz idejében szintén nagyon el volt terjedve az araboknál. A sebészet, mely napjainkban oly nagy tökélyre emelkedett, szintén sokat köszön az araboknak. Leghíresebb sebészük Albucani volt, kinek műveit legutoljára 1861-ben adták ki latin fordításban s a kutatók benne még mindég halás bányára találhatnak.

Az emberiség művelődési történetében tehát az arabok nagy hivatásnak feleltek meg: nemcsak hogy megőrizték a görög és latin civilizáció vívmányait, de azokat tovább fejlesztve, több téren mint önálló alkotók szereztek maguknak örök dicsőséget; 600 éven keresztül mint világító torony árasztotta jótevő fényét az arabs civilizáció a szellemi sötétségbe süllyedt világban. Midőn a nyers törökök Ázsiában politikai túlsúlyra vergődtek, Egyptomnak is uraivá lettek, Spanyolhonból pedig az arabokat Afrika pusztáiba visszaűzték, az arabs civilizáció, a mily gyorsan fejlődött volt, ép oly rohamosan semmisült az meg. De szerencsére az arabs egyetemeken hintett szellemi magok, habár a kedvezőtlen időviszonyok miatt a termékeny talajban soká rejtve maradtak, jobb viszonyok beálltával, hatalmas fejlődésnek indultak, virágzásukat pedig a jelenkor haladásában érték el. A modern civilizáció az arabokéval mint okozat az okkal áll összefüggésben és hogy a művelődés ügye az araboknak legalább is annyi tartozással van, mint a görögöknek és latinoknak, ezt mindjobban napfényre fogják deríteni azon kutatások, melyekre ismételten utaltam.

Befejezésül még csak azt akarom kiemelni, hogy

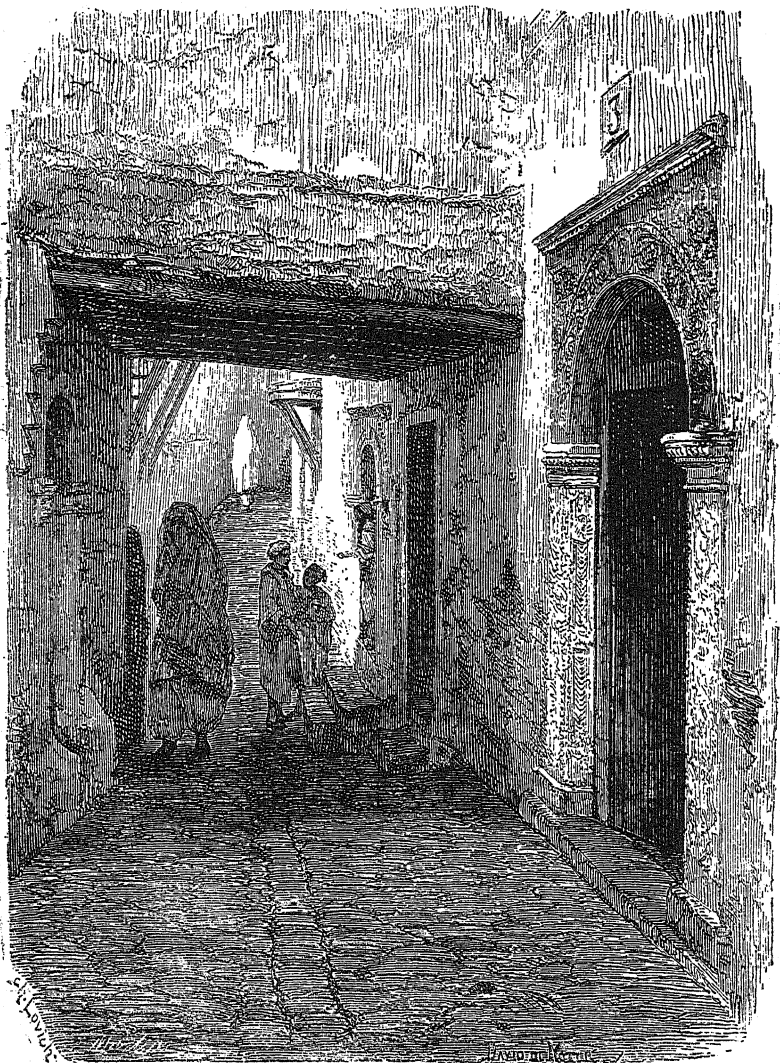
erkölcsi életünk egyik főtényezőjét: a lovagias érzelme-
ket ugyancsak az arabok olták lelkeinkbe. Éjszaki Spa-
nyolhon és déli Franciaország nemesei a fenkölt lelkű
és finom modorú arabokkal érintkezésben elvesztették
nyerseségüket, durvaságukat és csak oly vitéz hősöknek
maradva mint előbb voltak, gyöngédebb, nemesebb, em-
beriebb érzelmekre fakadtak s általuk kezdett terjedni
mindjobban a lovagi világnézet, mely különféle módosí-
tásokon átmenve, néha bizarr nyilvánulásaiban is sokat
megőrzött eredeti fenköltségéből és a civilizáció törté-
netében mint a modern humanismus előkészítője sze-
repel.

E nagy elődök utódai ma részben az algiri part-
vidéket, részben a Szaharát lakják, hol egyesültek azon
testvéreikkel, kikkel Spanyolhon elfoglalása előtt Afrikát
hódították volt meg. Három ízben fordultam meg közöt-
tük s valamint az ősök világszereplésének e rövid mál-
tatásában az igazság érvényesítésére törekedtem, pusztá-
lakókká lett fiaik lelki és erkölcsi életének ismertetésében
is igyekezni fogok az elfogult ítéletekkel szemben a való-
nak megfelelő hű képet adni.

II.

ALGERIA.

Az afrikai Francziaország, természetrajzi sajátágaival, valamint lakosságával is, a képzelhető legérdekesebb területet képezi a föld kerek hátán. Van örökösen kék ege, tengere, a partvidék hosszában híres városai, hol a muzulman és keresztény civilizáció össze van vegyülve, őserdői, vadregényes hegységei oroszlánokkal, tigrisekkel, párduczokkal, majmokkal, mesés termékenységgel bíró lapályai, Szaharája és oázai: struczmadarai-val, gazelláival, beduinjaival, karavánjaival, rablóbandái-val itt találjuk az emberi faj legremekőbb alkotásait: az arabokat, e daliás lovasokat, kik a magyarnál is különben ülik meg repülő paripáikat és kik a szerint, a mint a partvidéket, a Tellt vagy a Szaharát lakják: modern civilizált, lovagkori feudális avagy Abrahám idejébeli patriarkhális viszonyok közt élnek. Szerfelett érdekesek a hegylakók is: a kabylek, kik az arabok mellett a bennszülöttek zömét képezik; a kisebbik kontingenst a négerek, zsidók és törökök szolgáltatják. Összes számuk a rengeteg területen két és fél milliót teszen. Az európaiak a lefolyt tizenöt év alatt kétszázzezerről hatszáz-ezerre szaporodtak: leginkább francziák, spanyolok, ola-

szok és németek. Fele részben katonák, hivatalnokok, ezek hozzátartozói, kereskedők és városi foglalkozást űző emberek, fele részben a földet művelő gyarmatosok.

Marseille-től van rendes gőzhajóközlekedés Algériába. Az utazási költség Bone-ig: első helyen 75 frank, második helyen 60 frank, harmadik helyen 25 frank és a fedélzeten 8 frank. Szép időben, gyors hajón 30 óra alatt tehető meg az út, közönséges gőzhajóval 48 óra alatt, ha a tenger hullámos, 4—5 napi küzködésbe kerül az átszállás.

A tengerpart hossza 1200 kilométer; a tengerparttal párhuzamosan halad három hegyláncz, melyek szélességben felosztják három különböző részre a három terület (Constantine, Alger, Oran) mindegyikét; a tengerparti és a második hegyláncz közti terület a partvidék; a második és harmadik hegyláncz közt van a nagy és termékeny lapály, melyet Tell-nek neveznek; a harmadik hegylánczot áthágva, a Szaharában találjuk magunkat. A legtávolibb oáz, melyet francia haderő megszállva tart a Szaharában, 674 kilométernyire van a tengerparttól.

A tengerparti városokat már ismerem előbbi utazásaimból. Ez alkalomból a benső részeket óhajtottam látni és a lehető leggyorsabban igyekeztem a Szaharába. A tengerparttól mintegy kétszáz kilométernyi szélességben vagy vasuton vagy pedig jó karban tartott országutakon, postakocsin történik a közlekedés. Azontul az utak nyaktörők, különösen a hegyeken át. A Szaharában magától érthetőleg útnak nyoma sincsen: az ember ott tevéen vagy lóháton, úgy mint a hajós a tengeren, a csillagok vagy a nap után irányítja magát.

A magyar puszták gyermeke, ki egy-két évtizeden át távol élt hazájától, mihelyest a partvidéket elhagyva,

az igazi arabok közé érkezik, lépten-nyomon akad olyasmire, mi őt kedves szülőföldjére emlékezteti. Csakugyan sok a közös vonás az arabs és magyar életviszonyai, szokásai, érzelmei és gondolkozásmódja között. Érttem itt a tősgyökeres, hamisítatlan magyar nemest és parasztot, a milyennek gyermekkoromban ismertem, mielőtt a vasutas civilizáció megkezdte volna sok tekintetben mételyező művét. Még abban is hasonlítunk egymáshoz, hogy az algiri arabok is viselték századokon át a török pasák igáját, végre, hogy róluk, mint muzulmanokról ép annyi badarság van elterjedve a külföldön, mint rólunk magyarokról.

Afrika éjszaki partvidékének s a Szaharának azt a részét, melyet Algeriának nevezünk, már a rómaiak is birták nagy részben s az őslakók szerint Numidiának és Mauritániának hívták. A rómaiak uralma alatt, mint az egész északafrikai partvidéken, e területen is virágzó kultúrával találkozunk. A rómaiak után jöttek a vandálok s e pusztító nép a legnagyobb barbárságba süllyesztette Mauritániát és Numidiát. Majd az arabok hódították meg az országot, mely Zeiri «Al-Dzsazair»-tól (a győző) kapta Algeria nevét; 935-től 1269-ig egységes birodalmat képezett és szép fejlődésnek indult, a nélkül azonban, hogy a rómaiak alatti magas kulturális niveau-t egészen elérte volna. 1269-ben több független államra kezdett szakadozni; 1492-ben a Spanyolországból kiűzött arabok ide vonultak vissza és bosszúból megkezdtek a Középtengeren a kalózkodást. A XVI. században a törökök hatalmukba ejtették Algeria nagyobb részét, a mikor az arabok mind bejebb kezdtek vonulni a Szaharába, hogy drága szabadságukat megóvják a zsarnoki pasáktól. Algeria a török uralom alatt egy katonai köztársaságot képezett, melynek élén a janicsárok által választott Dey

állott. A katonaságot pedig folyton Konstantinápolyban és Szmyrnában összetoborzott s az ottani társadalmi sálakból kikerült elemekkel egészítették ki a szükséglet szerint. A keresztény világgal harmadfél századon át folytatott szakadatlan rablóláboruszkodást ez a janicsáruralom tartotta fön. Algeria kalózai még 1826-ban is garázdálkodtak a tengereken. Végre a francziák megszüntették a török uralmat és negyven évi véres küzdelem után az arabokkal, meghódították egész Algeriát. Ma már a legdélibb oázokban és az ezek körüli legelőkön tanyázó nomádtörzseknél is el van többé-kevésbé ismerve fensőségük. Képünk azt a jelenetet ábrázolja, midön Abd-el-Khader, a nemzeti harcznak nagy hőse, megadja magát a francziáknak. A halhatatlan nevű hazafi vissza akarta állítani a régi nagy arabs birodalmat és e czél valósítására egyenetlen harczokban oly szívós, oly vitéz küzdelmet tudott kifejteni, mely párját ritkítja a történelemben és Franciaországnak sok vérebe, sok pénzébe került. «De Isten nem akarta, hogy így legyen! — mondá ő, midön a francia fővezérnek kedvencz paripáját ajándékul fölajánlá — s hogy bizonyosságát adjam, mikép megnyugszom szent akaratóban és ennek alá tudom rendelni leghőbb vágyaimat, megfogadom itt, hogy soha többé ez életben lóra nem ülök!» A hős, ki nagy költő is volt, loyálisan tartotta meg szavát: Ázsiába költözött és ott mint szent ember halt meg.

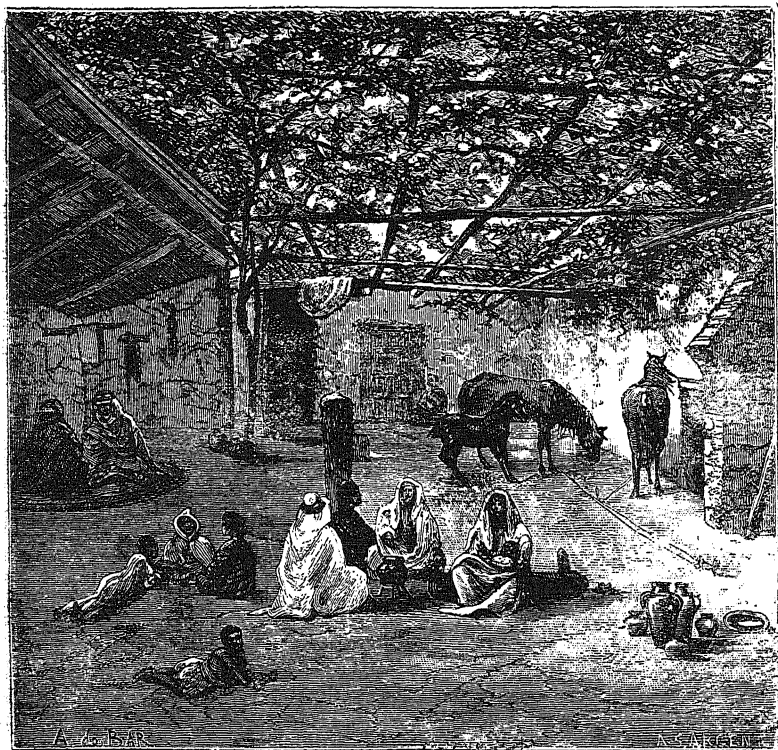
III.

A Z A R A B S.

Az arabs pásztor, vadász, úr, tudós, pap, katona, a kézi munkást, az ipart, a kereskedelmet — csakugy mint a magyar nemes — méltóságán alólinak tekinti és ezzel a zsidók és a szintén muzulman vallású kabylek foglalkoznak. A Tell-vidéken nemcsak a nagyobb földesúr, hanem a kisbirtokos is nem műveli maga a földjét, erre néger vagy kabyl cselédeket tart, vagy pedig szintén néger és kabyl osztozókat, kiket jószágán telepít le és kik művelik földjét a termés egy részeért, hasonlóan a kontraktualistákhoz, milyenek a Bánát némely nemesi jószágain léteznek. A nomád, sátorok alatt tanyázó törzsek zömét képezik az algiri arabs nemzetségnek; e patriarkák közt van sok tizenkét százados családi fával bíró főnemes és olyan, kinek élő jószága milliónál is többet ér. Így élveztem olyannak a vendégszeretetét, kinek van 16,000 szarvasmarhája, 40 ezer juha, lova és tevéje szintén nagy mennyiségben.

Akár a partvidék gazdag városi lakosságával, akár a termékeny Tell birtokosaival, vagy a Szahara nomádjaival érintkezzünk, az araboknál mindig ugyanazt az etikettet találjuk, ahogy ez részletesen elő van írva a

Korábban, az ő bibliájukban, mely nem csupán a vallási dogmák foglalatja, a muzulman világnak polgári törvénykönyve, hanem egyuttal illemtana is. Mivel az illem sza-

Oáz-lakás udvara.

bályai a szent könyvben vannak elrendelve, azokkal magát ellentétbe helyezni ép oly szentségtelenség lenne, mint istentagadónak lenni. Míg az európaiaknál az illem szerinti magatartás csak azoknak kiváltsága, kik jó neve-

lésben részesülnek, addig az araboknál nincsen senki, ki bárdolatlan maradna. Illemi szabályaik mindenben észszerűek.

A személyes megjelenés prestige-e főszerepet játszik illemtanukban; a férfiaknak óvakodni kell minden cselekedettől, mozdulattól, mely ellenkeznék a komoly méltósággal; menttnek kell lenni minden gögtől, henczegéstől, fitogtatástól. A testet egyenesen kell tartani, a fej legyen kissé hátra vetve, de kihívás nélkül, a tekintet nyugodt és bátor; sem gyorsan, sem nagyon lassan nem illik lépkedni, hanem ruganyos nyomatékcal; szaladni nagy szükség nélkül, ugrándozni vagy épen tánczolni épannyira egyetlen, mint méltatlan dolog, valamint a bámészkodás, a fütyülés vagy nagy hangon való kiabálás. Beszélni megfontolva, kissé ünnepélyiesen, félhalk hangon kell. A testnek gondozása tisztaság szempontjából az illendőség alfája és itt helyén lesz utalni arra, hogy az európaiak nagy része, ha már testalkatukat illetőleg a nemes fajú arabs mellett siralmasan néznek ki, a testi tisztaság elhanyagolásával utálatot ébresztenek maguk irányában, körülbelül úgy, mint mikor a piszkos lengyel zsidó közénk jő. A fogakat az előkelő úrtól az utolsó pásztorfiuig mindenki nagy gonddal ápolja és a szépen nőtt fogak fehérek és épek az öregeknél is. Minden étkezés után és lefekvés előtt gargarizálják a száját. A lábnak is kifogástalan tisztának kell lenni, mert szobába vagy sátorba lépve, a papucs formájú lábbelit vagy a csizmát az ajtó vagy bejárat előtt illik hagyni. Ez a szokás a raffinirt tisztaság kedvéért van, mert nemcsak a városi lakásokban, de a sátorokban is szőnyegek vannak s a poros lábbelivel ezeket bepiszkolnák, mi annál kellemetlenebb lenne, mert az arabok nem székekre ülnek, hanem a szőnyegre heverésznek le. A lábujjak körmei csak úgy vannak gondozva,

mint a kezeken. A hölgyek henna nevű festékekkel kenik be körmeiket és polirozzák, mi sárgásan fénylővé teszi, mint az elefántcsontot.

A *savoir vivre*, vagyis az előzékenység az érintkezésben, az arabok szerint nemcsak az embereknek kedves, hanem isten előtt is érdemes dolog. Ép ezért találunk mi a közönséges arabnál is oly gyöngéd tapintatot a vele való érintkezésben, milyent Európában csak a jobb társaságokban élő ember szokott tanusítani. Még a főúr is, midőn ellovagol jobbágya kunyhója előtt, melybe be akar tekinteni, harmincz lépésre a házikótól megáll, «isten vendége» kiáltására a kunyhó lakója eléje jő, czeremóniásan köszöntik egymást, hosszan kérdezősködnék egymás egészsége, hogyléte és bajai felől és csak mintegy tiz percz elmulta után fog a főúr belépni a kunyhóba, vagy sátorba. Ez azért van, mert az érkező gyengédségből nem akarja meglepni azokat, kiket meglátogat: a felületes európai előtt talán nevetségesnek tűnő hosszas üdvözlés alatt az asszonyok elrejtőzködköhetnek és rendbe szedhetik, ha rendetlenség van a lakásban.

A köszöntések hasonlítanak az: «Isten áldjon meg!», «Isten hozott!», «Dicsértessék az úr!» s más efféle a magyaroknál divó mondásokhoz. Az arabot annál finomabb modorunak tekintik, mennél költőibben, talpraesettebben és alkalomszerűbben tud üdvözölni. Az utazó, ki finoman akar vizet és megpihenésre engedelmet kérni, azt fogja mondani: «Testem kutadból, lelkem társalgásodban óhajt frissülni!» A prózai európai nem is gyanítja, mily élénken ki van fejlődve az araboknál a költői érzék és mily fenköltiséggel tudja magát kifejezni az utolsó tevevezető is. Mindazok, kik csak némileg is iskolai nevelésben részesültek, költők; a törzsfőnökök, a nemesség, a tudósok, a katonai parancsnokok, a papok a lantot is kezelik. Abd-

el-Khader, a nemzeti hős, egyuttal egyike volt az algieri arabok legjobb modern költőinek. A magasabb rangúnak mindig jósággal kell viseltetnie az alsóbbrendűek irányában, a fitymálás, a megvető magatartás épannyira illetlen lenne, a mennyire sértené az alsóbb rangúnak önérzetét. Köszönteni mindig illik, ha ismeretlenek találkoznak is egymással. A Koránnak erre vonatkozó rendelkezése igen szép: «Az előkelőbb ember köszönjön mindég először az alsóbb rendűnek, kivéve, ha nagy a különbség, akkor a fiatal előzze meg az öregebbet. Ha gyalog és lovon találkozik, utóbbi köszöntsön először; ha egyik lovon, másik számaron ül, az előbbi; ha mindkettő paripán van, az, kinek szebb a lova».

A kíváncsiság nagy illetlenség. Ezért az arabs még olyan kérdésekben is, melyeket tisztán szivélyes érdeklődésből intéz valakihez, finom célzásokkal él, alkalmat akar mintegy nyújtani az illetőnek, hogy mondja el erre vonatkozólag, a mit jónak lát elmondani. Faggatni valakit indiszkrét kérdésekkel, ezt olyan gorombaságnak tekintik, milyet arabs ritkán követ el még a közējük vetődő európaiakkal szemben is. Illetlen szintén valakinek korát kérdeni vagy direkt nejének hogyléte felől tudakozódni; utóbbi esetben célzással kell élni, ilyenformán például; «A sátor alatt nincsen senkinek sem baja?»

A túlságos evést lelki degradációnak tekintik és az elkövéredést — a mi ritkaság a telivér araboknál — már csak azért is szégyenletesnek, mert a korrekt szépség és nemes elegancia iránti érzékük nagyon ki van fejlődve. Étkezni nagyon tisztán illik; minden étel után megmosásuk kezöket és gargarizálják magukat. Az európainak e tekintetbeni hanyagsága undort kelt bennük. Még akkor is ha nincsennek idegenek, a családnak férfi és nőtagjai külön étkeznek. Hogy mily bölcsen gondolkodott Mahomed,

midőn szigorú illemszabályokkal vélte fejlesztendőnek a szemérmet a nemek közt, erről meggyőződhetünk, ha tekintetbe vesszük a jó erkölcsöket az araboknál és a rosszalókat a forró éghajlat alatt lakó keresztényeknél vagy nem arabs, habár muzulman népeknél. Ez utóbbiak ugyanis jobbára csak a vallási dogmákat fogadták el, a Koránnak törvénykezési rendelkezéseit csak annyiban, mennyiben nem ellenkeznek ősi szokásaikkal, az illemtant pedig többnyire ignorálják. A jól nevelt arabs nő fülíg pirulna, ha férje akár anyjának jelenlétében megcsókolná. Ismételten mondom itt, hogy Mahomed hitét tisztaságában az arabok közt kell tanulmányozni.

Ha arabsnál látogatóban vagyunk, nagy neveletlenséget árulnánk el, ha lovát, fegyvereit, vagy egyéb holmiját nagyon dicsérnők, mert ezáltal ő mintegy kötelezve érezné magát, a megtetszett tárgyat nekünk följajlani. Hogy mily finom szívességgel bánik el az arabs vendégével még akkor is, ha keresztény, erről nekünk magyaroknak is, kik szintén híresek vagyunk vendégszeretetről, alig van fogalmunk. Illusztrációul szolgálhat a következő adat. Egykori iskolatársam atyjának van egy 240 főből álló gum-ja (lovascsapatja). A kegyelmes úr többször rendeztetett szórakozásunkra futóversenyt. Egy ízben proponálta, hogy fussak ő vele versenyt. Elsőnek érkeztem célhoz, de észrevettem többször, hogy telivér paripáját megakadályozta az enyém elé vágatásban. Meg is mondtam neki, mire ő azt a finom bókot mondta: «Az én törzsemben soha sem volt olyan paripa, mely gyorsabban tudott volna futni a vendégeiménél.»

IV.

AZ ARABOK AZ EURÓPAIAKRÓL.

A párisi boulevardokon ma már megszokott alakok az afrikai pusztaságnak fehérbe burkolt fiai. A törzsek főnökei is kezdenek ellátogatni az anyaország fővárosába. A kormány és a hatóságok mindenkép rajta vannak, hogy párisi tartózkodásukat kellemessé tegyék: vasuton (hasonlóan a megyefőnökökhöz) első osztályban ingyen utaznak, a színházakban a köztársasági elnök páholyát bocsájtják rendelkezésükre, a kiállításokban, gyárakban és mindenütt, hol látni való van, hivatalos közegek kalauzolják és többeket közülök a becsületrend keresztjével tüntetnek ki.

A mi leginkább lep meg az edzett férfiasság e plasztikailag remek megjelenéseiben, a méltóságteljes föllépés mellett, az a megvető közöny, melyet tanusítanak mindama látványok iránt, melyeknek szemlélete bámulatra, csodálkozásra kellene őket fakasztani. Ezeregy éjszakai meséik tündéries fényével, pompájával vetekedő valóság tárul egyszerre szemök elé és arczkifejezésük olympiusi fenségét a meglepetés egy «ah!»-ja sem zavarja meg. Nem az eltompult lélek érzéketlenségével van itt dolgunk, az arabs fajt az éleseszűség, a gazdag képzelet jellemzi a népfajok közt. A raffinirt civilizáció véghetetlen alkotá-

sainak látványa megvető szájalomra fakasztja irányunkban és Diogenes módjára ők azt látszanak mondani magukban: «Mennyi dolog van a világon, melyekre semmi szükségem nincsen!»

Marseilletől Bone-ig nagyon rossz időnk volt és harmincz óra helyett tengeri útunk eltartott csaknem négy napig. A hajón volt Sidi Hamza és kísérete is. («Sidi» a magyarban körülbelül a «kegyelmes uram» kifejezésnek felel meg; jobban adja vissza az angol «mylord», mert a kiket a főnemesi cím illet, az mindig elválaszthatatlan a családi névtől.) Magyarságom, habár ő édeskeveset tudott rólunk, miután fajunk anyagi és szellemi életének sajátságait megismertettem vele, utalva arra is, hogy Ázsiából, valahonnan az arabok szomszédságából eredünk, különösen rokonszenvessé tett előtte. Hát még akkor, midőn félreismerhetlen őszinteséggel kifejezést adtam a francia túlcivilizáltsággal szemben ellenszenvemnek, mondva, mennyire vágyom az egyszerű és romlatlan szívű emberek közé, milyenek közt növekedtem a magyar alföldön. Sidi Hamza szabad bepillantást engedett lelkébe, midőn kikérdezém párisi tapasztalatait illetőleg. Megvallotta tehát, hogy bolondok házában vélte magát találni. A mi leginkább meglepte, a civilizáció székvárosában, ez a léleknek nyugtalan, lázas állapota, mely kiolvasható az emberek tekintetéből. «Körülbelül ilyennek képzeljük mi azok szenvedéseit, kik a túlvilágban el lesznek kárhozva; a nyugtalanság örökös gyötrelmei közepett fogják keresni azt, mitől elestek: az üdvöt» — mondá Sidi Hamza. Valamennyi arabs e benyomással tér vissza Párisból. A fölületes francia, kinek a komoly gondolkodás nem épen erős oldala és a ki annyira önhitt, nem is gyanítja, mily szempontból ítéli meg az, kit ő barbárnak tekint. Mennyire bántaná végtelen hiuságát, ha tudná, mikép lát-

ványos szemfényvesztéseivel, melyekkel elhitetni igyekezik az afrikai puszták lakóival, hogy a francia a világ legelső és legnagyobb népe, mindezzel csak szánalmat tud kelteni a maga irányában. Midőn Sidi Hamzához kérdést intéztem erre vonatkozólag, ő így nyilatkozott: «Elkalauzoltak mindama gyárakba, műhelyekbe, kereskedésekbe, hol módomban lehetett a francia ipart teljességgel megismernem. Sok szépet, sőt valóban nagyszerűet is láttam. De valahányszor szemem elé tárult valami rendkívüliség, mindannyiszor arra az elmélkedésre fakadtam: vajjon az emberiségnek rendeltetése, következőleg tulajdonképeni civilizációja abból áll-e, hogy anyagi szükségleteit mindinkább raffinirozza és eme szükségletek kielégítésére különösnél különösb dolgokat létesítsen, vagy pedig abból, hogy lelkünket mentől helyesb gondolkodásra, szívünket mentől nemesebb érzelmekre irányítsuk. Ily szempontból csak szánalommal tekinthetünk az általános elpuhulásra, a szívnek vele járó elfajulására, mint a túlcivilizáltságnak szembeötlő eredményeire és hálát adunk az istennek, hogy oly hitben és erkölcsökben nevelkedtünk, melyek a francia túlcivilizáltság ragályától megmentenek. Bár megtudnák óvni az ön derék nemzetét a francia nyavalyától a jó ősi szokások, melyek elbeszélése szerint annyi sok tekintetben összetelálkoznak a mieinkkel».

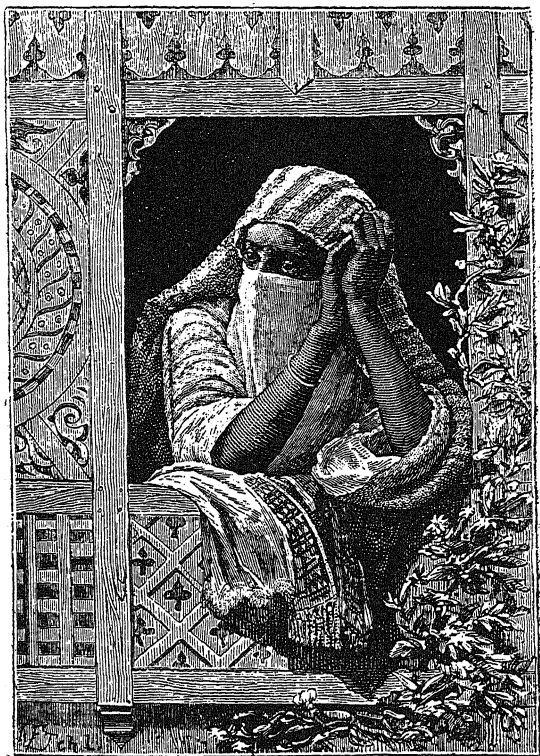
Sidi Hamza fiatal korában az algieri francia lyceumban több évig volt, hol teljesen elsajátította a francia nyelvet; módjában volt ezért párisi tartózkodása alatt a túlcivilizált emberek lelkeinek mélyében is buvárkodni. Ő úgy találta, hogy tíz közül kilencznek nincs lelki élete, mert alig van szabad idejük a magába szállásra, az elmélkedésre. «Mindannyian izzadnak, fáradoznak szünet és pihenés nélkül, hogy meg tudjanak felelni a túlszigázott.

anyagi igények követelményeinek, vagy eszeveszetten lótnak futnak ambíciójuk csalképei vagy a lelket ölő nagyvilági élvezetek után. Érintkeztem — mondá — kiváló szakmai kitűnőségekkel; eszük egy kizárólagos körbeni munkálkodásra van dresszirozva; ha e körön kívül esik, a világ legegyszerűbb dolgáról sem tudnának logikailag önálló véleményt formálni; ha fecsegők, értelem nélkül papagáj módjára betanult vagy az újságolvasás útján rájuk ragadt frázisokat recsegnek el; ha pedig önmagukból akarnak meríteni valamit, erőlködésükben minduntalan elárulják gyakorlatlanságukat abszurd vagy együgyű nyilatkozataikkal. Midőn Párisba mentem, gondoltam, hogy az európai civilizáció fáklyáját tartó nemzet államférfiaival való érintkezésben módom lesz eszemet élesebbre csiszolni, mélyebb bepillantásra az emberiségnek földi rendeltetésébe. Ugyancsak csalatkoztam. Tudtam mindig, hogy mi arabok testalkatailag és lelkileg nemes faj vagyunk; most már meg vagyok győződve, hogy az emberiség legnemesebb race-ját mi képezzük.»

E fölényi érzet az utolsó arabsban is komoly méltóságteljes magatartásban nyer kifejezést. Ő minden mozdulatában, cselekedetében előkelő: természetesen elegáns, büszke, gög nélkül. Vegyük akármelyik lovast, ki soha életében sem volt még muzulman városban sem, vezessük egyenest egy bécsi udvari bálra egyedül: ő nem fog semmi olyast tenni, mi mosolyra fakaszthatna, sőt ellenkezőleg mintául fog szolgálhatni a legperfektebb arisztokratának is arra, miként kell magatartásában igazán elől előnek lenni. Társalgásban, ha mindjárt írni olvasni nem tudó ember lenne is, nem fog soha sem ostobaságokat mondani, ügyetlen feleleteket adni vagy bámészkodni. Eszük ép annyira éles, mint józan. E természeti adomány igen előnyösen fejlődhetik ki náluk, mert sok lévén gondnél-

küli idejük, ők naponként órákat töltenek el elmélkedésben, társalkodásban. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy az etiquette náluk úgy kívánja: társaságban a fiatalok csak akkor beszéljenek, ha kérdezik, vagy ha a beszélésre felszólították őket, következőleg a beszélgetésben többnyire a legtapasztaltabbat hallgatják, nem csoda, ha mindannyian olyan gyakorlottak a helyes és talpraesett eszmék önnálló formálásában. Azonkívül az arabok nem élnek szeszes italokkal, ők mértékletesek és irtóznak mindentől, mi elpuhíthatná lelküket és az anyagiság alá rendelhetné azt. Szánalommal viseltetnek az európai civilizáció emberei iránt, kiket a mechanikus munka, az anyagi érdekek, vagy a szívet és lelket tompító élvezetek hajhászata annyira abszorbeál, hogy náluk csak azoknak lehet idejük a lelki élet tiszta gyöngyöireinek élvezetére, kiknek ez specialitásuk és kik ebből kenyerüket keresik.

V.

A NŐK JOGI ÉS TÁRSADALMI ÁLLAPOTA.

A legostobább sületlenségek, melyek általánosan elvannak terjedve, a muzulman asszonynak jogi és társadalmi állapotáról szólnak. Exotikus költőiségbe burkolt jog- és akarat nélküli teremtetéseknek tekintik, uruk zsarnoki kedve-kényének alávetett támasz nélküli rabszolgánőknek. A tény az, hogy nincs egyetlen egy civilizált

nép, melynek törvényei oly atyailag gondoskodnának a nők és gyermekek sorsáról, mint a muzulmánoknál. Az Ázsiában, Európában, Afrikában elszórtan lakó száz millió muzulmán, ugyanazon, a Koránban foglalt törvényt követi. A Koránnak futólagos elolvasása is meggyőzhet arról, hogy ama háremi viszonyok, melyek egy korlátlan hatalmu szultánnál vagy pasánál bujálkodási hajlamainál fogva a törvények szelleme ellenére létezhetnek, nem szolgálhatnak kiindulási pontul a muzulmán nők jogi- és társadalmi viszonyainak jellemzésére.

Itt Constantine-ben egy muzulmánként vagyok vendége, ki a párisi jogi akadémián iskolatársam volt két éven keresztül. Az ő révén megismerkedtem az idevaló kitünőbb jogtudósokkal: társalgásunknak csaknem kizárólagos tárgyát képezi a francia és muzulmán törvények megbeszélése. Miután ily módon kellően meg lettem világítva a muzulmán nők jogi helyzete felől, megkértem még barátomat, ki magas állást foglal el az országos fő-törvényszéknél, kerestetné elő számomra tanulmányozás végett nők és férjeik közti peres ügyekben az iratokat a francia okkupáció előtti időkből. E tanulmány teljesen edifiált az iránt, hogy mily szigorúan tartják figyelemben a muzulmán bírák a Koránnak védelmi rendelkezéseit bármely rendbeli nők és gyermekek érdekében.

A muzulmannak törvényes nejein kívül lehetnek ágyasai. Ezeknek gyermekeik csak oly törvényesek, mint a feleségektől születtek. Azonkívül a vagyonos ur, kinek ágyasok tartására módja van, kényekedve szerint sem nem fogadhat, sem világnak nem bocsáthatja ezeket a nőket. Ha ágyast fogad, erre elégséges a kadinakjelentést tenni, ki ha jónak találja tanácsot ad neki, hogy talán jobb lenne szándékától elállani; de akaratában meg nem akadályozhatja. Ha az ur megunta ágyasát és nem

akarja tovább házában tartani, a kadi vagyoni állásához képest megszabja, mennyit köteles ő évenként e nőnek fizetni, mindaddig míg más urnak ágyasává nem válik. Ha az elbocsájtott ágyas az elváláskor vagy azután is be tudja bizonyítani, hogy előbbi ura magzatjával rosszul bánik, követelheti hogy nevelését rája bizzák és az atya e célra külön évi díj fizetésére köteleztetik a gyermek nagykorúságáig. A törvényes házasságnak messzebb hatásu jelentősége van a nő családját illetőleg, mint nálunk; a mennyiben a férj szoros rokoni kötelékbe lép neje hozzátartozóival. Ily szoros rokoni viszony minálunk a sógorok és sógornők közt is csak ritkábban keletkezik. Ép ez okból a muzulmán nagyon rátartó, milyen családból veszen törvényes nőt, mert nem csak ezt veszi, de annak egész rokonságát is a magáéul fogadja el. Az ágyasok tehát vagy alacsony származásúak, kik megtetszenek a kéjencz urnak, de kinek derogálna e nő családjával rokoni kötelékbe lépni, vagy pedig a lélekkufárok által idegen országból importált szépségek.

Mohamed az ő vallását az emberi természet mély ismeretéből merítette; felületes itélettel erkölcstelenségnek nyilvánítjuk mi keresztények, a Korán némely rendelkezéseit, melyek voltakép az emberi természettel kényszerűleg járó féktelenségek erkölcsi megzabolását czélozzák. Hogy érdeme szerint becsülhessük meg a mohamedánizmust, figyelembe kell vennünk nem csak az emberi természetet, de ama népek társadalmi viszonyait is, melyek számára a próféta vallását alapította. Ő a soknejűséget és rabszolgánők tartását már megtalálta népénél mint mélyen begyökerezett ősi szokást. Annak kiirtására gondolni sem lehetett. Erkölcsi szempontból is a lánglelkű reformátor a lehető legésszerűbben járt el, midőn egy ki nem irtható bajt bölcsen korlátolt és annyi humanitással mora-

lizálta azt. Szépségekben bővelkedő háremjei csak oly kéjelgőknek vannak, kik gazdagok, hatalmasok és állasuknál fogva a törvény fölé helyezhetik magukat; a legtöbb muzulmánnaak egyetlen egy törvényes neje van, a jó módúnak kettő-három; ágyas pedig itt Constantinében is, mely az algieri városok legromlottabbika, bizonyára tizedrésze sem annak — szem előtt tartva az általános lélekszám arányát — a hány leányt megejtenek Párisban, vagy akármelyik nagyobb európai városban. Párisban a születések fele részben törvénytelenek; e magzatok kilencztized része nem fogja ismerni a léleknemesítő családi köteléket, és mert szülők vagy rokonok támogatása nélkül nehéz boldogulni bárhol is, e család nélküli páriák kényszerűleg proletáriusokká vagy a társadalom felbomlását előmozdító katilináris exisztenciákká lesznek. A muzulmanvilágban lehetetlen, hogy valakinek családja ne legyen, mert a kórán nemcsak az ágyasok magzatjairól gondoskodik atyailag, de eme rendelkezés alapján az uzus úgy állapítja meg, hogy ha az ur ama néger rabszolganőkkel adja össze magát, kik a házban cselédszolgálatot teljesítenek és ez érintkezésből gyermek keletkezik, ez utóbbi törvényes gyermek jogaiban részesül, az anya rabszolgaságából felszabadíttatik és ezután ágyasnak tekintetik és az ágyasok jogaival fog birni. Szükségesemár most utalnom is arra, mikép mindeme következmények megfontolásra bírják a muzulmant, mielőtt a házassági köteléken kívül viszonyokra hagyná magát ragadtatni. A kereszténységnek is valamint a mohamedánizmusnak az alapköve a család; nálunk a modern czivilizációval teljesen meglazultak a családi kötelékek: innen az általános erkölcsi romlás, a pauperizmussal nyomában, mely társadalmainkat felforgatással fenyegeti. A jogtudósok közt, kikkel itt érintkezem van, Si Hamida ben Badis,

a tartományi tanács tagja, ki egyenest a prófétától származik le. Kérdem, ha vallásalapító őse ma visszatérne közénk, a feltétlen autoritással, melylyel száz millió hive felett bir, eltörölné-e a soknejűséget? — Megvagyok győződve, válaszolá ő, hogy e tekintetbeni rendelkezéseit teljes épségben fentartaná ezutánra is, mert látná, miszerint mi muzulmánok, a keresztényeknél mindinkább elharapódzó nőtlenséggel, törvénytelen születésekkel járó erkölcsi romlás okozta társadalmi kalamitásoktól csakis az ő törvényei által lettünk megóva. Az egynejűsége tekintett családi élet mindenestre eszményibb a mienknél, de ennek az az előnye, hogy úgy, a mint ősem szabályozta, rendületlen alappal bir. A mi hiveinknél teljesen lehetetlenné van téve az egyének elizoláltatása, melyben rejlik tulajonképeni oka a tulcivilizált népek társadalmi felbomlásának. A mi törvényeink a vérrokonságban álló egyéneket viszonylagos kötelezettségekkel oly szorosan fűzik egybe egy patriárkhális egészszé, a szolidaritás érzelme a családtagok között annyira szívükbe van vésve, hogy nálunk csak kivételképen züllődhetik el valaki anyagilag és erkölcsileg.»

Mielőtt a törvényes nők jogi és társadalmi kondíciójának megvilágítására térnék, utalni akarok még arra, hogy a muzulmánoknál a szülők gyermekeikhez és viszont nagy szeretettel ragaszkodnak. A legelőkelőbb anya is, a világ minden kincseért se bizná bérencz kézre a csecsemő gondozását, a városban az apák, bármily magasrangúak legyenek is, ritkán mennek sétálni a nélkül, hogy fiugyermekeikből egy-kettőt magukkal ne vinnének; ha már szaladni tudnak, kéznél fogva vezetik, ha egészen kicsik, karjaikban viszik. Képzelsenek egy Sennyeyt, fucskáját karjaiban hordva és a korzón sétálva; az araboknál a nép utolsó emberének is van akkora büszke, komoly és

Arabs nő az Uled-Nail törzsből.

arisztokratikus magatartása, mint a bárónak volt. Mikép lehet már most feltételezni, hogy ezek a szülők, kik anynyi szeretettel csüggenek gyermekeiken, pénzért eladják leányaikat, hogy ez jog- és akarat nélküli tárgyává váljék a férfinak, ki megvette? — Ez a felfogás ép olyan abszurd, mintha azért, mert nálunk a szegények is igyekeznek a lánynak férjhezmenetelekor hozományt adni, azt mondanák, hogy a keresztényeknél a leányok pénzért vásárolnak maguknak férjet.

Mohamed arra kötelezvén hiveit, hogy nősüléskor, vagyoni tehetségükhöz képest, adományt tegyenek a leány apjának, vagy árva gyámjának, ezzel a legbölcsebb és legnemesebb intézményt létesítette a családi szolidaritás érdekében. Miként látni fogjuk, ez adománynyal erkölcsi és anyagi kötelezettségek járnak; főjellege pedig az, hogy egybeforrasztja a nősülők két családját. Ez adománynak legjelentősebb jogi sajátosságát képezi a kötelezettség, mely elfogadásával nem csak az apára, de ennek egész vérrokonságára háramlik: ugyanis azon esetben, ha a férfi elhalna, nejét és gyermekeit vagyon nélkül hagyná hátra, ezeknek eltartása és neveltetése a leány egész vérrokonságára háramlik. Tehát Mahomed létesítette ilyen módon az *életbiztosítást* ezer évvel mielőtt Európában az első életbiztosító intézet meg lett alapítva, A civilizált keresztény világban a legtöbb ember munkájával keresett pénzéből él. Ha az apa elhal, mielőtt felnevelte volna gyermekeit, az özvegyre, az árvákra a legborzasztóbb helyzet vár; a legtöbb esetben nyomorúságos elhagyatottságra kárhoztatvák. A legközelebbi rokonok is — ritka kivétellel — magukra hagyják az ilyen szerencsétleneket. Ily barbár dolgok a muzulmánoknál elképzelhetlenek. Ha az, kire az özvegy és az árvák eltartásának gondja háromlott, rosszul bánnék ezekkel, ez ép oly szentségtelenségnek tekin-

tetik, mintha nálunk a gyermekek, kiknek elaggott szü-leiket kell eltartani, embertelen bánásmódban részesítenék ezeket. Nem csak az érdekeltek, de bármily szomszéd fel-jelentheti a dolgot a kadinak, ki nagyon keményen bánik el a vérrokoni kötelességeikről megfélemedezőkkel.

Másrészt az adomány *biztosíték* és e tekintetben hasonlít némileg az angolok igazságszolgáltatásában sze-replő kauczióhoz. Tudvalevőleg az angol bíró kihágási ese-tekben börtön helyett kauczió letételére ítélheti a vádlottat meghatározott számú évekre. Ha ez idő alatt az elítélt magaviseletével panaszra nem adott okot, visszakapja letéteményét, másképp pedig elveszti. A muzulmán igaz-ságszolgáltatásban az adomány biztosítéknak is tekinte-tik arra, hogy a nősülő férfi is, meg a nő is egymásiránti házas kötelességeiket meg fogják tartani. Főltéve, mikép a férjnek alapos panasza van nejére: a kadi ily esetben a nő atyját az adomány visszafizetésére ítélheti. Viszont szintén, mikor a férj a törvényben elsorolt hibákba esik neje irányában, a kadi fölbonthatja a házasságot, a nélkül, hogy a nő atyja kénytelen lenne az adományt vissza-szolgáltatni.

Fontos szerepet játszik a muzulmánoknál a házas-sági szerződés. A leány ebben azt is kikötheti magának, hogy férje sem második nőt, sem ágyast nem fogad hajlékába. Ha a férj e szerződési pont ellenére cseleked-nék, ez ok lenne a házasság felbontására. Kérdésemre azt válaszolták, hogy csak ritkán élnek e kikötéssel, nevezetesen akkor, ha a férfi és nő nagyon szerelmesek egy-másba. Szerfelett érdekesek a házassági szerződések elolvasása, a szerető szülők az aprólékos életkörülmé-nyekig igyekeznek előrelátólag gondoskodni lányuk bol-dogságáról; megszabják mily ajándékokkal kell kedves-kedni a férjnek ujév vagy születés napján nejének, mennyi

ruhát kell neki venni évenként stb. Egyikben a következő dolgot is olvastam: «Mohamed bey Achmed kötelezi magát kedves Zaira-ját, ha egyszer elaludt, mindaddig míg magától föl nem ébred, álmában soha sem zavarni.»

Ne tessék gondolni mikép a muzulmán csupa szélyből veszen második, harmadik vagy negyedik feleséget. Utaltam már arra, mennyire szoros a kapocs a vérrokonok között. Csakugyan a férfi nem tehet semmit a nélkül, hogy atyja, testvérei, nagybátyja, unokatestvérei tanácsaikkal ne befolyásolnák. Azokra is kell tekintettel lennie, kikkel első neje útján lépett rokoni viszonyba: e körülmények megvilágítására tegyük föl, hogy Magyarországon a soknejűség el lenne fogadva és én csanád-megyei szolgabíró lennék és első házasságban nőül vettem a főispán leányát; Tisza Kálmán pedig, kinek leányai vannak, jó indulattal viseltetvén irányomban, hajlandó ezek egyikét nekem második nőül adni. A főispánékat szerencsém szintén boldoggá fogná tenni, mert második házasságom által közeli rokonságba jutnának a hatalmas miniszterrel. Az előkelő muzulmánoknál a törvényes házasságok legnagyobb része ily társadalmi konszidérációk alapján kötetik.

Nemes származásu vagy előkelő állásu családbeli leányt nem adnak nőül nem-nemes vagy alantabb társadalmi pozícióval bíró férfihoz, ez mesalliance lenne. De a főnemes férfi törvényes nőül veheti akár fölszabadított rabszolganőjét is, a nélkül, hogy ezzel bármi csorba ejtetnék a gyermekek főnemesi származása vagy előkelőségi reputációjukon. De az arabok általában nagy féltékenységgel őrzik meg vérük tisztaságát és a nem arabs vérről való keresztezéstől irtóznak: ez egyik főtényezője a náluk uralkodó tiszta erkölcsöknek.

A mi a nőknek a külvilágtól való elzárkózódását illeti,

ez nem vallási dogma; ez muzulmán felfogás szerint a jó nevelésnek, bon ton-nak a jellege. Csakugyan a síkvidéken a törzseknél csupán a nemes nők zárkóznak el, a többi asszonyok szabadon járnak-kelnek, sok helyen a nélkül, hogy arcuk le lenne fátyolozva. A városokban az alantiabb sorsuaknál is legtöbbször követik a bon tont. De a közönséges asszonyok itt is korlátozás nélkül járnak-kelnek, de mindig lefátyolozva. Ez az uzus Mahomednek amaz előírásán alapszik, hogy a nőkneveltesének szemérmességben és óvakodjanak olyan magaviseltől, melylyel a férfiakban tisztátalan vágyat gerjeszthetnek. Ezért a jól nevelt és tisztességes muzulmán nő a közel vérrokonnokon kívül csak rendkívülien kivételes esetekben állana férfival társalgásba, nem mert tiltva van, de szemérmességből. Férjeikkel szemben is igen szemérmetesek maradnak. Az nem merné őt öltözködés közben meglepni. Meg vagyok győződve, hogy kevés muzulmán gyönyörködhetett teljesen nejének szobrászati sajátságaiban. Ez szolgáljon figyelmeztetésül azoknak, kik bujálkodó török pasák háremjei után ítélve azt hiszik, hogy az előkelő muzulmánok lakása örökös orgiák színhelye. Maguknál a férfiaknál is igen ki van fejlődve a szemérmességi érzet és soha — még a benső barátok sem — beszélnek egymás közt szerelmi dolgaikról. A próféta, tekintetbe véve hiveinek vérmes természetét és a forró éghajlatot, mely alatt laknak, megtiltotta nekik mindazt, a mi növelhetné a hajlandóságot a kicsapongásra, a szeszes italokat stb.; ugyancsak e célból törekedett a jó nevelésben a szemérmességi érzet kifejlesztésére, a fiuknál és leányoknál egyaránt; a társadalmi életben mindama körülmények mellőzésére, melyek csábul szolgálhatnának, mint például a nőkkel vegyest társadalmi összejövetelek. A muzulmánok azok irányában, kiknek e tekintetben gyöngéik

vannak, elnézők; a próféta is ajánlja ezt, föltéve, hogy az illető bő alamizsna-osztogatással, árvák és gyámoltalanok támogatásával magát érdemessé teszi azon gyöngéi elnézésére, melyeknek szenvedélyes természeténél fogva nem tud ellentállani. Tehát ágyasok tartása vagy tilos szerelmi kalandok hajhászása nem dicsőség. Költészetünkben minduntalan sovárognak oly nő után, kiben teljes gyönyörűségüket lellessék, ki betöltené teljesen szívüket, hogy soha más nő után ne kíváncsozzanak. Az életben is irigylik azon férfi sorsát, ki egyetlen egy nejjel teljesen boldog házasságot él.

Három alkalomból összesen öt hetet töltöttem constantinei barátom, egykori iskola bajtársam házában. Ő a Szaharában a zibani oaz csoportban tanyázó biskrisek hatalmas törzsfőnökének második fia. Atyja már régebben kibékült a francia viszonyokkal és második fiát, miután ez tanulmányait a Si Ferruch Zaujában befejezte, a párisi fakultásra küldte két évre, ezelőtt tizenegy évvel. Hogy a többé kevésbé komédiás természetű és csapodár lelkű párisiak közt, a patriárkhális szellemben nevedett magyar és arabs rokonszenvezett, az természetes dolog. A muzulmánoknál azok, kik együtt utaztak Mekkába, csatában egymás oldala mellett harcoltak, valamely fontos életkörülményen együtt estek át (mint például a hazától távoli együttes iskolázás), testvéreknek tekintik magukat. Ily czímen részesültem abban a szeretetnyilvánításban, hogy házában mint közeli vérrokon lettem befogadva, tiszteletnyilvánítás, melyet a városban lakó muzulmán saját hitsorsosai irányában is rendkívülien ritka esetekben tanusít. Azt hiszem, nem csalódom, ha a mohamedánok ama közös jellemvonását, melynélfogva szeretik otthonjukat titokba burkolni, úgy magyarázom meg, hogy ők, kik annyit tartanak a dekorumra, nem szeretik

Rhadamesz oázban.

magukat háziköntösben mutatni; másrészt, netáni gyarlóságaikat is így leplezgethetik leginkább, ha kíváncsi szemeknek hozzáférhetlenné teszik fesztelen, benső életüket. Miként már mondtam, a szemérem érzete nagyon ki van fejlődve a férfiaknál is, ha valaki gyarlóságait már le nem győzheti, mindenesetre nagyon restelli azokat és nem úgy van, mint nálunk keresztényeknél, hol az erkölcsi romlás oly általánossá vált már egyes népeknél, mikép a férfiak egymás közt szeretnek gyengéikkel dicsekedni; minél többet vészített az illető kártyán, minél több leányt csalt meg, minél több hóbortot követett el, annál nagyobb hős a társadalomban. A muzulmánoknál az erkölcstelenség társadalmi bectelenséggel jár; az arabs főnemességben is, ha valaki gyarló, ép annyira megvetett, mint nálunk az, ki becsületbeli ügyekben gyáván viselné magát; e hasonlat azért is találó, mert Mohamed maga gyávaságnak, büszke, bátor néphez méltatlan dolognak jellemezte a puha életet. A jó izlés aztán úgy hozza magával, hogy az otthonnak leplezgetése respektáltassék.

A következőkben részint saját megfigyelés, részint alapos informálás után részletezem, milyenek az előkelő városi muzulmán osztályokban a nőknek otthoni és társadalmi életviszonyai. A ház, melyben vendég vagyok, négyszöget formál, egyemeletes, az utczára nincsenek ablakok, csak szelelő lyukak. A bejáró ajtó felett van egy nyílás honnan parlamentiroznak azokkal, kik a házba óhajtanak jutni. Átlépve a kapu küszöbét, lóczákkal ellátott folyosóteremben találjuk magunkat; azok, kik nem bizalmasai a háziurnak, itt leülnek és várakoznak, míg a háziur lejön, megtudandó mi járatban vannak. Az udvar növényekkel van díszítve; földszint vannak az istálók, a cselédek szobái, konyha, ételmi kamara stb. Az első emelet széles karzattal van ellátva; csaknem mindegyik szobának

van ajtaja e folyosóra, hová a négyszög egyik sarkában elhelyezett elzárt lépcső vezet fel. A karzat kedvencz tartózkodási helye a hölgyeknek, innen osztogatják a parancsot a földszinti konyhában dolgozó cselédeknek, kik négerlányok; a melegebb időszakokban a levegő is frissebb itt, mint bent a szobákban. Mikor férfi látogatót jelentenek, mint a megrémült gazellák úgy szöknek el, ha késő már a szobába osonni, a galéria oszlopszata mögött bújnak el.

A leány férjhezmenetelekor nem idegenedik el családjától, miként ez nálunk történik a legtöbb esetben. Sőt miként már mondtam, a férje is bizonyos kötelezettségekkel járó rokoni viszonyba lép övéivel. A közeli férfi-rokonok tehát gyakorta látogatják a nőt. Azonkívül a nő társadalmi érintkezésben állhat bármely vele egyenrangú nővel: fogadhatja és viszonzozhatja azok látogatásait. Az előkelő nők hetenkint kétszer mennek a mór fürdőbe és a szokás az, hogy e kijáráttal kötik egybe a bazárban, a rokonoknál, vagy nőismerősöknél teendő látogatásokat, A muzulmánok nagy kultuszszal őrzik az elhaltak emlékeit. A nők ezért gyakorta járnak ki a temetőbe is, övéik vagy valamely hires ősök sírjához. A nők járhatnak a mecsetekbe, de a próféta ajánlja, jobb, ha otthon végzik ájtatosságait, mert jelenlétük az isten házában kegyetlen gondolatokkal zavarja a férfiak ájtatoskodásait. Hogy milyen bölcsen gondolkodott Mohamed e tekintetben is, meggyőződhetünk erről, a mi templomainkban, hol a férfiak isteni dolgokkal való foglalkozás helyett sovár tekintetekkel nézegetik a szép asszonyokat. Tehát a muzulmán nőknek elzárkódása idegen férfiak elől nem tilalmon alapuló kényszerűség, de a kitünő szemérem-érzetnek, a jó nevelésnek eredménye. Látjuk ebből, mily ostoba tudatlanságon alapuló felfogás a humanitás szempontjából a muzulmán nők emancipációjáról beszélni

és sorsukon elsajnálkozni. Ha már valakin sajnálkozni akarunk, sajnáljuk saját asszonyainkat, kiknek szemérem-érzete annyira eltompult, hogy bájaik botrányos exhibíciójának nem is érzik már szégyenét és kiknek minden gondolatjuk, főtörekvésük oda irányul, hogy személyük megjelenésével idegen férfiakban vágyat keltsenek, Ki merné állítani, hogy az nem így van?

Mohamed a nőknél a tétlenséget — az erkölcstelenségnél e par excellence forrását — szégyenletes dologgá tette. A sátrakban a nő nemcsak a házi teendőket teljesíti, az állatokat gondozza, a gyermekeket ápolja, de ő készíti a vásznat, ruha- és egyéb szöveteket: valóságos hangya. A városi előkelőségben is elég foglalatossága van a nőnek: szégyen lenne rá nézve, ha nem ő szoptatná csecsemőjét, ha nem ő maga gondozná gyermekeit. Bármily gazdag, bármily előkelő legyen is, semmi szín alatt sem bizná kedves magzatjainak gondozását bérencz kezekre. Innen aztán a végzetetlen szeretet, melylyel a fiúk, akkor is, ha már férfiak, édes anyjukhoz ragaszkodnak. Minél több a gyermeke, annál szerencsésebbnek érzi magát, később ha szépsége elhervad, férjének netáni elhidegedését gazdagon fogja kárpótolni a gyermekeknek odaadó szeretete. Nem csoda, ha nálunk, különösen a magasabb körökben, a szülők és gyermekeik közt a kötelékek lazák; hogy szeretné és tisztelné valami különösen a magzat szüleit, kik mindjárt világrajöttekor idegen kezekre bízzák és csak hébe hóba látják egymást. Az előkelő anyának van más gondja, mint gyermekeivel bibelődni. Mivel a férfiak is nagyon szeretik a gyermekeiket, ezek annál inkább becsülik nejeiket, minél termékenyebbek. A sátrak alatt különben a családapa annál gazdagabb és annál hatalmasabb is, minél több a fiúgyermeke. Itt nincs példája az európai városokban általá-

nosan elterjedt ama bűnös cselekményeknek, melynél fogva a nők elejét veszik annak, hogy anyákká legyenek, vagy egyetlen egy, legfeljebb kettőre szorítják a gyermekek számát. A muzulmán nőre szerencsétlenség, ha ter-

A két feleség.

méketlen, de ez állapot nevetséges is rájuk nézve, mint például nálunk vén kisasszonynak lenni.

A házban van két vendégszoba; ezeknek karzatja el van reteszelve sűrű növényzettel, úgy hogy ablakomból vagy a galériáról is az udvarnak kicsi részét látom, a hől-

gyeket tehát nem láthatom, de beszélgetéseiket, lépteiket folyton hallom. A Korán tudvalevőleg nem csak a vallási dogmák, de a bíraskodásnak alapul szolgáló törvények, sőt a társadalmi életet rendező etiquette-szabályoknak foglalatlja. Az araboknak ugynevezett hazafias költészete nem egyéb, mint a vallási, polgári és társadalmi életnek alapul szolgáló egyes előírásoknak poétikus formába való öntése. Az anya ily hazafias dalokkal ringatja gyermeke bölcsőjét és ha kezd beszélni, megtanítja ezekre őt is. Ebből áll a muzulmánok elemi oktatása. A sátrakban sokan nem is kapnak ennél egyéb oktatást. Az előkelő fiúknál pedig, mielőtt olvasni, írni tudnának, szerető anyjuk lelkökbe oltotta költészeti formában Mohamed törvényeit. Innen a muzulmánok törhetlen ragaszkodása vallásukhoz, őseik szokásaihoz.

A háziurnak van két törvényes neje; ágyasai nincsenek. Az egyiknek van két, a másiknak három gyermeke. Hetenként felváltva viszik a kommandót a cselédek felügyeletében a házi teendőket illetőleg. Az arabok nemcsak testükön, de a jómódú városiak a háztartásban is egészen a tulzásig szeretik a tisztaságot. A szobák padlóit, habár azokon szőnyegek vannak, hetenként surolják; a háznak minden egyéb zig-zugát is folyton tisztogatják. Midőn a hölgyek reggel felkelnek csak hamarjában csinálnak toilette-t és teendőik után látnak: a gyermekek gondozása, a tisztogatás és konyha fölötti felügyelet után. Délutáni két óráig, miután étkeztek és kis sziesztát tartottak volna, gyermekeikkel való mulatozással, olvasással, zenéléssel, kézimunkákkal szórakoznak. Két óra felé nagy toilettet csinálnak, mert készen kell lenni a látogatások fogadására, melyek az etiquette szerint délután három órától ötig történnek. A hölgyek kitörő örömmnyilatkozatokkal üdvözik egymást, megfog-

ják egymás kezét és homlokon, vállon össze-vissza csókolják egymást, sőt egymás kezeit is megcsókolják, mi a tiszteletteljes örömnnyilatkozatnak netovábbja. Azután az etiquette ugy kívánja, hogy kölcsönösen kikérdezzék egymást hogylétük felől; ha ez megtörtént, egymás nőrokonjai és gyermekeik hogyléte felől; a férfiaknál azonban, ha ezek nem közeli vérrokonok, illetlen névszerint kérdezősködni: a hogylétük felőli tudakozódásnak kitérően kell történni, például ugy, hogy miután az összes nőket és gyermekeket elsorolta, kérdi: «hát a többi házbelieknek sincsen semmi bajuk?» Az asszonyok férjeik utján nagyon jól tudják, mi történik a házon kívül, tehát a városi pletykák csakugy képezik csevegéseik tárgyát, mint nálunk. Az arabok a francziáknál is gyakoroltabbak a finom gunyban, nagyon sok nyelvükben a kétértelmű szó. Kell-e mondanom, hogy leginkább az európaiakat szeretik nevetségessé tenni, mert ha nem mutatják is magukat férjeik férfilátogatóinak, a függöny mögül látják azokat és mindent hallanak. Nekem régi szokásom, ha valamely idegen országba megyek, az odavaló szokásokhoz alkalmazkodni. Ide érkeztemkor első gondom volt arabs ruhába öltözködni, cselekedeteimben a helyi etiquettehez alkalmazkodni. Ily módon kikerülöm, hogy rovásomra mulassanak és az igazat mondva, van mit nevetni a divatos európai férfiruhán; hogy milyen csunya, ezt érezzük mi magyarok is, kik fiatal korunkban csakis a daliás nemzeti öltönyt viseltük. Leginkább kalapjainkat találják az arabok nevetségesnek; az éjjeli edényt és az európai kalapot ugyanazon szóval jelölik és a mi köszöntésünket, melynél fogva a kalapot a fejről leemeljük, ugy teszik nevetségessé, a mennyiben állítják, hogy bizonyos szükség teljesítésére kínáljuk egymásnak.

Öt-hat óra közt a háziur haza jó a hivatalából, a

háziur a fiukkal és a hölgyek a leányokkal külön egymásután étkeznek; esetleg egyszerre a kikhél van két ebédlő. Étkezés után a háziur teljes családi körében tölti az időt a lefekvésig, mi elég korán szokott történni. Az urnak vannak gyakran vendégei az étkezésnél és ő is szokott hetenként kétszer-háromszor barátainál étkezni, vagy pedig csak kávéra megyen hozzájuk, miután odahaza megétkezett volna.

Valahányszor ide jöttem és elutaztam, a hölgyek természetesen lefátyolozva, megjelentek üdvözlésemre. «Kedves testvér, isten vezérelt hajlékunkba, üdvözlünk!» — vagy más eféle frázissal köszöntenek; távozáskor isten oltalmába ajánlanak, óvna meg utaimon igaztalan emberek találkozásától, vagy ilyféle szavakkal. A legnagyobb otrombaság lenne részemről, velük társalgást kezdeni, illetlenség őket tekintetemmel méregetni: az etiquette úgy kívánja, hogy ég felé emelt tekintettel, megfelelő poetikus frázissal viszonzozzam üdvözlötüket; példáulul: «Az igazak hajléka messziről is vonzza az igaz embert.» «Házatok a városnak oáza!» stb. Többször az étkezésnél, midőn a cselédleány valami különösen jó étket tálalt fel, a hetes urnő azt izente, hogy ezt ő saját kezeivel készítette számomra. Ha azt izentem volna a cseléddel, hogy el vagyok bájolva szeretetreméltósága által, vagy bármilyen hasonló galáns frázissal halálosan megsértettem volna nemcsak a férjet, de nejét is; ha tisztességes keresztény hölgynek találkat proponálnék, ez nem érezhetné magát jobban meggyalázva, mint az arabs hölgy, kinek galáns szavakban hizelegtünk. Nem kell szem előtt veszíteni, miként az arabs minden más tekintet előtt, azért halmozza el vendégét szivélyességgel, mert az ő vallása szerint ez istennek kedves dolog. Midőn a hölgyek férjük régi bajtársának saját kezeikkel

készített különösen izletes étellel kedveskedtek, ezzel első sorban Isten és a próféta szemében akartak maguknak érdemet szerezni, másodsorban a férjnek, csak azután igyekeztek nekem is kellemes dolgot tenni. Ép ezért a férjet illette meg az etiquette szerint, először bókot izenni nejének s csak azután engem. A bók ilyen lehet: «Isten különös érdemének fogja beszámítani önfeláldozó vendégszeretetét!» A férj, ha nagyon meg van elégedve a meglepetéssel, ezt mondhatja: «Midőn testvérem házamba tért, féltem, hogy nem nyilváníthatom eléggé e feletti örömet; Fatma — hála Istennek — segítségemre van!» Az olvasó nem hinné, mennyire talpraesetten és igazi költői lendülettel használja az érintkezésben a nép embere is az etiquette által megkívánt bókolást. Az araboknál a finom modort az képezi, hogy az illető minél szabatosabban és találóbban tudja szórni a költői bókokat.

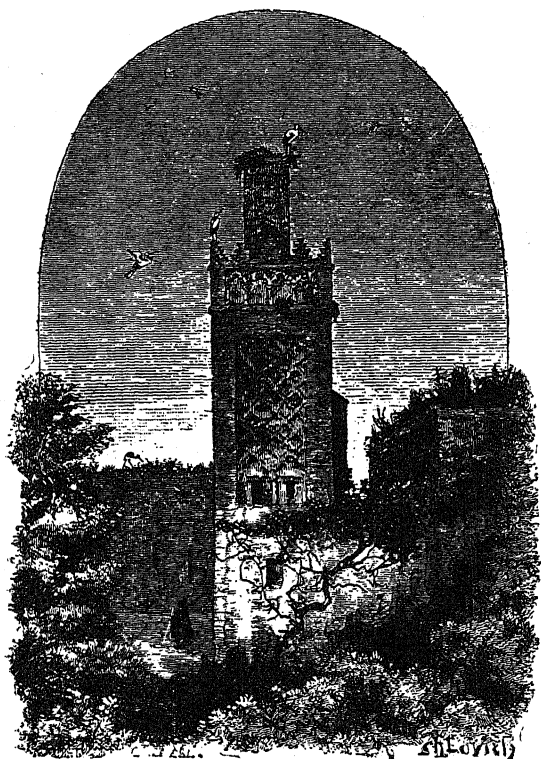
A mondottak után az olvasó tiszta és a valóságnak megfelelő fogalmat alkothat magának a muzulman nők jogi és társadalmi kondicziójáról általában, közelebbről pedig az előkelő arabs osztályban. Végül itt is utalni akarok arra, hogy Mahomed hitét tisztaságában az araboknál, különösen pedig az arabs törzseknél kell tanulmányozni. A nem arabul beszélő muzulmánoknál, a törököknél különösen, a Koránnak nem minden törvényét követik híven, a mikor el nem ferdítik azokat. Lesz még alkalmam egyéb tárgyak ismertetésénél a Koránt más oldalról is megvilágítani ama badar fogalmak eloszlására, melyekkel birnak a keresztények a vallásról, melyben van sok jó, melyet követhetnénk mi is, és melyről az elfogulatlan vizsgálónak el kell ismerni, hogy a legbölcsebb, a legésszerűbb vallás, melyet alkotni lehetett ama száz milliónyi nép számára, kik a muzulmán hitet vallják.

VI.

A «HURIK».

Egy másik, szintén elterjedt badarság helyreigazitására fölemlítem, hogy a paradicsombeli *hurik*-ről is többet tudnak nálunk, mint maga a legképzeletgazdagabb muzulmán. A valóság az, hogy a Korán-ban csupán háromszor van szó a *hurik*-ről; a IV-ik szuratóban ez a tétel található: «A földi létben az asszony, a gyermekek, a gazdagság, a lovak, a vadászat, a szép vidék, csordák és egyéb holmik birtoklása képezi legfőbb gyönyörünket; a tulvilágon, hol az igazak össze fognak találkozni, sokkal magasztosabb gyönyörök várnak rájuk és ezeket élvezni fogják zavartalanul örökké *megtisztult nejeik* oldalán». A 37-dik szuratóban, hol a paradicsomi élet igen élénken van ecsetelve, így emlékezik meg a megtisztult nőkről: «oldaluk mellett lesznek a szüzek, szende arczkifejezésükkel, szép nagy szemeikkel és a finom arczbőrrel, melynek színe hasonlít a struczmadár tojásához.» A 44-dik szuratóban pedig ez: «társai lesznek az örök üdvben nagy és fekete szemű nejeik». Már most kérdem, vajjon amaz anakreoni ecsetelések, melyek nálunk a hurikról keringenek, nem-e méltatlan elferdítését

képezik-e a valóságnak. A próféta a paradicsomban *magasztosabb* gyönyöröket ígér és ebből kifolyólag *megtisztult nőkről, szende szüzekről* beszél, de másról nem.

VII.

NEVELÉS.

Akár palotában, akár sátor alatt lásson napvilágot az arabs, első nevelője mindég az anya. Már volt alkal-mam kiemelni azt az odaadást, melylyel a nő e magasz-tos hivatásának él. Szerető kezével beoltja a kisednek még szeplőtlen szívébe az erkölcsi csirákat, melyek majd az élő példák folytonos szemléletének hatása alatt azon társadalmi, nemzeti és emberi erényekké fejlődnek, melyek az arabot oly előnyösen jellemzik.

Az illedelem, szokás és a világgal való érintkezés kötelességeit is jókor a lelkébe vési, úgy hogy a fölfogá-suk szerinti bon ton minden arabnak mintegy második természetévé válik s innen van, hogy a puszták fiai rit-kán nélkülözik azt a kifogástalanságot a megjelenésben, modorban, mely az európai társadalmakban többnyire csak a szalon-embereknek képezi kiváltságát.

Szívének és lelkületének az eszményi irányban való kiművelésével párhuzamosan halad a kis nomádnak gya-korlati kiképzése az életre való tekintetből. Két-három éves korában már ráültetik a lóra, hogy megtudja később ülni a paripát, mint senki más nemzet fiai közül. A sza-badban való mozgás, a természeti elemekkel való örökös

küzdelem megedzi izmait, kifejleszti testi erejét; serdülő korában főambíciója oly hőssé lenni, a milyeneket a troubadourok énekelnek meg dalaikban s a titkos vágy fogja epeszteni bárha magát is érdemessé tudná tenni az utódok dalaira. A földre szúrt pálcza árnyékának hosszúságából megtanulja itélni a napnak óráját, megismerke-

Az anya fiával.

dik a szelek természetével, tudja mily irányból mit hozhatnak. A természetrajz- és geographiából főképen csak gyakorlati értékkel bíró ismereteket szerez, de ezek sokoldalúak, behatóak és alaposak: messze területre megtanulja az oázok és kutak neveit, utóbbiak vizének ízét, ihatóságuk fokát. A különféle vizek ízének kérdése igen

gyakran képezi társalgásuk tárgyát épen úgy, mint nálunk ha társaságban jó bort iszunk, szeretjük az egri, a badacsonyi, a villányi és más fajta borok közti finom árnyalatokat bolygatni. Különben nem csoda, ha a nomád ily behatóan tanulmányozza a kutak vizeit, hisz ezek ismerete reá és jószágára nézve életkérdés. Nem kevésbé alaposan tanulja meg ismerni a legelők minőségét, a növényvilág különféle fajaiban jártassá lesz, tudja, mily hónapokban, hol és miféle növények jönnek fölszínre. A csillagászat terén oly tájékozottságot szerez magának, mely sok európai szakembert bámulatba ejtett már. Az állattenyésztés legészszerűbb módjával, különösen pedig a lovak idomításával igen korán barátkozik meg a fiatal nomád. Ugyancsak fontos reá nézve ismerni a különféle törzsek bélyegeit, melyekkel állataikat jelölik. Azon kiváló kultusz mellett, melyben az arabok őseiket részesítik, könnyen érthetővé válik, hogy a fiú minel többet igyekszik megtudni elődeiről; bennünket európaiakat, kik gyakran szüleink szüleiről sem igen tudunk már sokat, méltán meglep az, hogy a Szaharának utolsó nyájörzője 7-ik vagy 8-ik ősenek emlékezetes tetteit el tudja beszélni. Annyival nagyobb gond fordíttatik e tekintetben a nemes családoknál, hol a fiú részletesen megtanulja a vérrokonság sokfelé szétágazó törzsfáját, melynek eredete némely főnemeseknél az iszlám keletkezése előtti időkre vihető vissza. Jogi téren megismerkedik mindenek előtt a reá nézve életkérdést képező legelői joggal, továbbá a törzsnek a századok folyamában más törzsekkel kötött különféle tárgyú szerződéseivel. A törzs kebelében divó szokásjogban is otthonosságot szerez magának. A közmondásokban, hasonlatokban, parabolákban nyilvánuló életbölcseesség mint egy gondosan őrzött nemzeti kincs, folyton gyarapodva száll át hagyományszerűleg apáról

fiura s mólyen vésődnek a fiatal embernek emlékezetébe és szilárd alapját képezik annak a nemes józanságnak, mely által az arabs Európának legcivilizáltabb népei felett is magasan kiválik. A költészetbeni jártasságnak van a legegyszerűbb embereknél is egy minimuma, melyen alól maradni szégyenletes lenne: oly arabs nincs, ki legalább a kimagasló jelesek nem tudná dicsőíteni énekben, elbeszélésben, versben s prózában. A társas összejövetelek, lakomák alkalmával egyik túl igyekszik tenni a másikon ebbeli ismereteivel.

Ez lenne általános vonásokban azon értelmi és erkölcsi niveau, mely a legegyszerűbb nevelésnek is irányát és célját megszabja. E mellett nincsen a magasabb mahomedán civilizáció központjaitól bármily távolra eső pusztaságban tanyázó törzs, melynél kevesebben-többen a szorosb értelemben vett tanultság bizonyos fokára ne emelkedtek volna. A vándorpapok vagy troubadourok azok, kik hosszabb időre vendégül maradva valamely törzsnél, a főnök gyermekeit vagy másokat, kiknek erre hajlandóságuk van írásra, olvasásra oktatják, a tökélyre kiművelt arabs nyelvnek szabatos használatára tanítják levelekben vagy más fogalmazványokban. De a kik csak tehetik, magasabb kiművelés végett iskolákba, az u. n. «zauják»-ba küldik fiaikat.

15—18 éves korában a fiatal ember már megfelel azon képnek, melyben az arabot megjelenésében, gondolkodásában és érzelmeiben ecseteltem.

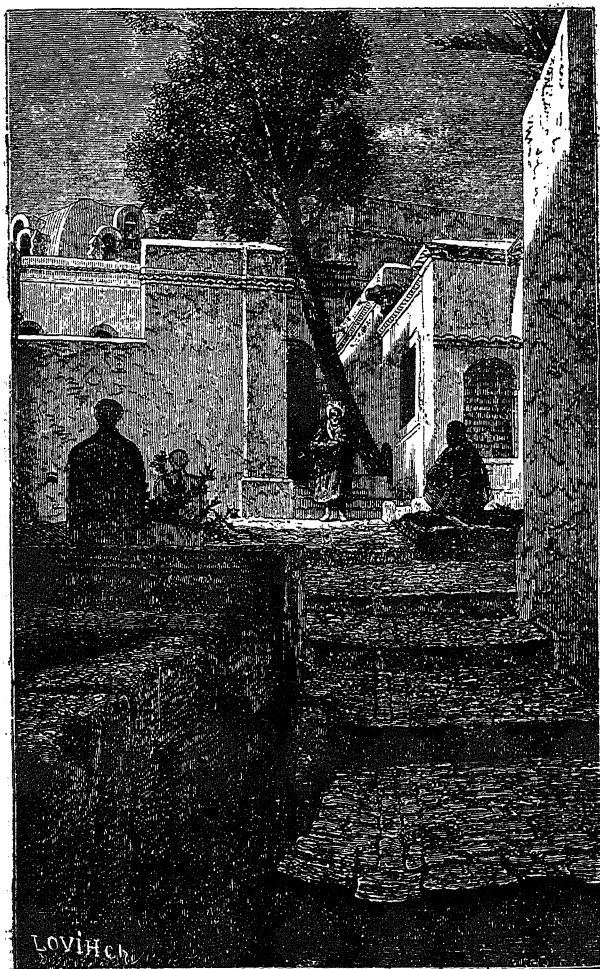
VIII.

A «ZAUJA»-K.

Utaltam már arra, hogy lépten-nyomon akadunk hasonlatosságra a szokásokban és gondolkozási módban a tiszta arabok és a tözsgyökeres magyarok közt. Ilyen kiváló előszeretetünk a jogi tanulmányok iránt, melynél fogva «jogász nemzet»-nek is hívnak bennünket; ebbeli tulajdonunk gyengévé fajult, a mennyiben visszatartotta a tanuló fiatalságot a többi hasznos tudományos pályáktól; csak ezelőtt húsz évvel is külföldről importáltuk a mérnököket, vegyészeket, orvosokat, stb. E körülményben rejlett nagyrészt kulturális elmaradásunk oka is. Hála istennek azóta megváltoztak e sajnos viszonyok! Az algieri partvidéket lakó arabok tudvalevőleg azon dicső emlékü mórok utódjai, kik századokon át uralták Spanyolországot és nemcsak a keresztény világgal folytatott fényes hadi küzdelmeikkel, de azzal is szereztek maguknak halhatatlan nevet és dicsőséget az emberiség történetében, hogy náluk az irodalom, a tudomány és művészet rendkívüli felvirágzásra jutottak, midőn az egész világ, kivéve csupán az idegen országoktól teljesen elzárt Khinát, sötét tudatlanságban, barbárságban tepsedett. Rhazes, Avicenne, Averroés voltak azok, kik

Hippocrates és Galien műveinek kommentálásával tudományos lendületet adtak az orvosi ismereteknek, melyek kuruzslássá alacsonyodtak le az általános szellemi éjben. Az örök bámulatra méltó mór építészetnek remekei pedig arról tanuskodnak, hogy az arabok civilizáció dolgában nemcsak mások nyomában képesek haladni, de alkotó zseni-jük is van: e képességek egyikét-másikát szeretik elvitatni a muzulmánoktól nemcsak ujságírók, kiknek hivatásuk beszélni minduntalan «de omni re scibili et aliis», de olyan tudósok is, kiknek a mohamedánizmus bolygatása speczialitásuk. Nem csoda, ha tekintetbe vesszük, miként e szemüveges orientalista professzorok jobbra szobájukban tanulmányozzák a muzulmánokat és többnyire úgy járnak el, mint amaz írók, kik Magyarországról akarva írni, összeböngészik a már megírt badarságokat s kiadják nagyítva, hogy legyen látszatjuk valami újat mondani. Igen tanulságos beszélgetéseim voltak az arabs tudósokkal a fatalitásra és az ebből folyó szellemi immobilizáció kérdésére vonatkozólag; mielőtt ezek elmondására térnék, a bekezdőleg érintetteket illetőleg konstatálni akarom, hogy a szellemi hanyatlás közepette is, melybe a mórok Spanyolországból való kiűzetésök után, Afrikában a törökök százados igája alatt estek, a jogi tudományok folyton virágoztak náluk egészen a mai napig.

A *zauják*-ban a jogtudományi és a vele kapcsolatos egyházi tanulmányokra van fektetve a főszűly; a kitűnő jogtudósok hemzsegnek, úgy a jogász vagy theológiai tanuló ifjúság is, míg a matematika, a csillagászatban, a természeti tudományok, az orvostan, jó tanárok hiányában mindinkább alásülyedt és az ifjúság közt is csak kivételesen vannak, kik e tanulmányokra adják magukat. A zsarnok törökök az általuk leigázott népeknél csupán az anyagi kizsákmányolásra szoktak volt gondolni, a

Zauja.

közüoktatás ügyét nem igen viselték szívéükön; tudjuk mi ezt Magyarországon is igen jól. E szomorú idők alatt a tudomány a zaujákban talált menhelyet. Ilyen vallási intézmény nagyon sok van a partvidéken, Tellben és a Szaharában is. Eredetük rendesen a következő: A kitűnő hazafiak sírjai nagy tiszteletben részesülnek az utódoknál; az olyan, ki példaszerű életével vagy az ellenséggel való küzdelemben, emlékezetessé tette magát, századokon át köztisztelet tárgya marad, sírját törzsebeli utódjai gondosan fogják ápolni, virágokkal díszíteni és a környékbeli lakosok oda járnak ájtatoskodni. Valamelyik módos arabs a sír mellé házat építtet, melyben egy marabú (pap) lakik állandóan, hogy az arra menő szegényeket megvendégelje, az utazóknak egy-két estére hajlékot nyújtson. Az alapító példáját követik a környékbeli lakosok, vagy az arra járni szokott nomád törzsek és minél módosabbak ezek, annál több pénzbeli vagy természetbeni adomány fog jutni a kegyeletes alapítványnak: némelyikben annyi adomány gyűl össze, hogy nemcsak az arra menő szegényeknek nyújthatnak bő segílyt, az utazóknak vendégszeretetet, de állandóan is befogadhatják azokat, kik minden gondtól menten tudományos életre akarják magukat szentelni. Az eredetileg kicsi épület mindjobban kiépül, míg végre lesz annyi helyisége, melybe befogadhat 10—20—30 papot vagy tudóst (ezek a tanárok) és 50—100—200 fiatal embert (ezek a tanulók). Csaknem minden módosabb városbeli vagy nomád arabs ilyen zaujába küldi fiait. Ezek aztán készpénzben vagy természetbeli adományokban meg is fizetik az eltartást és a taníttatást (pénzben egy tanítványért 300 franknyi érték jár egy évre), de a felinél több a szegény fiu, kikben hajlamot és képességet találtak a tudományos kiképzésre.

Három fokozat van az oktatásban: az elsőben megtanulnak írni, olvasni, a Koránnak nevezetesebb részeit, imákat és irodalmi darabokat könyv nélkül. A növendékek tulnyomó része ezzel a tudománnyal, melynek megszerzése eltart 3—5 évig, visszatér a családhoz. A második nevelési fokozatban megtanulják könyv nélkül az egész Koránt, melynek 114 fejezete van és az új testamentomnál valamivel több anyagot tartalmaz, elsajátítják a szabatos és elegáns írást, a költészetet és kibővítik irodalmi ismereteiket. A harmadik fokozat a magasabb jog- és egyházi tudomány tanulmányozására szolgál. A ki a három fokozaton sikerrel haladt át, ha hajlandósága van, úgy ezek után a természettudományi, orvosi és egyéb ismeretek elsajátítására veheti igénybe az oktatást, ha vannak ilyen tanárok a zaujában.

Az orvosi oktatás lényegéről részletes felvilágosítást nyújtattam magamnak és meggyőződtem, hogy a Rhazes idejébeli arabs orvosi tudomány mennyire alásüllyedt az utódoknál. A mit tanítanak, az úgyszólván nem is tudomány, de az empirikus ismeretek tára. Azt tanítják egyszerűen, hogy Algeriának és a Szahara különféle vidékeinek milyen klímája van, az egyes klímáknak mily egészségi elővigyázatok felelnek meg és milyen gyógyfüvek találhatók mindegyikben az előforduló betegségek gyógyítására. Megtanulják a növendékek valami 100 vagy 120 receptnek készítési módját és ez minden; mi utóvégre nem valami nagy kalamitás, mert az arabs úgyszólván soha sem beteg. A spártai nevelésnél fogva a gyenge szervezetű gyermekek kivesznek és csak az erőteljesek nőnek fel, kik aztán teljes életükben jó egészséggel szoktak örvendeni. A homokvidéken azonban a szembetegség gyakori; a mocsárvidékeken pedig a hágmáz-epidémiák. Tévelyben szenvedők szintén vannak;

ezek persze semminemű raczionális gyógyításban nem részesülnek és többnyire szabadon járnak-kelnek. A miért leginkább konzultálják a thaleb-et (orvost), ez a nőknél a terméketlenség, a mi szegényekre nagy csapás; egyrészt nevetséges és szégyenletes, mint minálunk vén kisasszonynak lenni, másrészt a férj ezért elválhat tőle, mi meg is történik többnyire és visszakövetelheti a házasság kötésekor tett adományt.

Tehát a jogtudomány mellett a folyton virágzó költészet és az ideális korrektségében tovább ápolt arabs nyelv, melyet a műveltebb emberek egyszerű levelezéseikben annyi elegáncziával használnak: ez mind a mi fenmaradt az arabs civilizációnak a kalifák idejébeli aranykorából.

El akarom még mondani, mily állást foglalnak el a társadalomban az egykori tanulók. Mivel a tudományosság dicső dolog, a főnemesség igyekszik gyermekeit lehetőleg teljesen kiképezni. Ezért az előkelők többé-kevésbbé képzett emberek, vagy jogtudósok, theologusok, irodalmárok. Mások egészen a tudománynak szentelik életüket és oktató tagjai lesznek a zaujáknak, mások ismét kezükbe veszik a vándorbotot és mint nálunk a középkori troubadourok kastélyból-kastélyba jártak dalaik előadásával viszonzva a szives fogadtatást, úgy a vándor tolbák is oázról-oázra járnak, osztogatva minden felé a szellemi alamizsnát. Néha letelepednek valamelyik nomád törzsnél és oktatják a főnök gyermekeit, vagy más fiukat is, kiknek a tanulásra hajlandóságuk és képességük van. A társas összejövetelekben ők szórakoztatják a hallgatóságot irodalmi darabok vagy történeti epizódok előadásával. Ezek a szellemi alamizsna osztogatói nagy számban találhatók mindenfelé, hol arabok laknak; ha nem is rendes tagjai valamely zaujának, teljes életükre meg vannak

mentve az anyagi gondoktól, mert mindenfelé a legszélyesebb fogadtatásban részesülnek. Araboknál nem csak tudós, de még csak tudákos sem halt meg éhen. E tekintetben talán szintén megszégyenítenek bennünket. De az araboknál sem mindenki tökéletes. A zauják lakóinak is van salakja: szűkkeblű, gyenge vagy hóbortos eszű fiatalok, kik nem igen jutnak tovább az első fokozatnál, kiknek több az ambíciójuk, mint a tehetségük; oda hagyva a zauját, lesznek világbolondítók vagy vallási rajongók, milyenek elegenden vannak Algeriában. A papi (marabú) állásra nem nyújt igényt az, hogy valaki a zaujában, akár sikerrel is fejezte be az összes tanulmányokat. E pályára kijelölik azokat, kik társaik közt erényeik által tűnnek ki: midőn sikerrel befejezték tanulmányaikat, ha a szent pályára hajlamuk van, valamely mecset papja mellett mint felolvasók, imádkozók működnek és csak akkor ha hosszabban, példányszerűen viselték magukat, akkor avatják csak fel őket papokká. Tehát az araboknál a papoknak nem csak jól kell tudni prédikálni, de a szónál hathatós példával is kell szolgálniok. Csaknem valamennyien megérdemlik, hogy szent embereknek nevezzük a szónak legszigorubb értelmében.

IX.

A KÖLTÉSZET.

Egyik nemzeti költő azt mondja: Allah lehelte a szikrát a szívbe, mely ihletett dalt zengni egyre kész; Allah kegyeltje a költő, s parancsát hirdetni zendül lantja. Fenség, magasság árad tőle szerte, a trón dicsét ő hirdeti, megóvja. A költészet éltető sugara a napnak, rózsza csábos illata, kristály pataknak tiszta üde cseppje, álom, a melyet Allah álmoda.

Az arabok gyermekeiknél úgyszólván már a bölcsőben igyekeznek az érzéket a költészet magasabb szellemi gyönyörei iránt ébresztetni s a nevelésnek főczélja lesz e hajlamnak fejlesztése. A szerető anyának ajkairól hangzó dalok hatása alatt kezd a gyermek szive dobogni mindazért, a mi szép, nemes, dicső; ő oltja lelkébe azon erényeknek szeretetét, melyek azt égi malasztként átmagasztosítják s azon vágyat ébresztik a serdülő ifjában, hogy azok nyomdokain haladjon, kik a hálás nemzet szívében örökítették meg nevüket.

Mily magasztos hivatást juttatott a próféta az aszszonyoknak, midőn az észszerű elzárkódással a külvilágtól, menten minden erkölcsi mételetől, a családi tűzhely és a nemzeti erények őrző angyalává avatta őket. Meny-

nyire eltér ez mindattól, mit mi európaiak, az elterjedt badar mesék által félrevezettetve, e tekintetben vélünk; különösen pedig mennyire fölülmulják anyai szerepükben az arabs nők a mi kozmopolitikus civilizáczióink dámáit, kiknek ez idők szerint már azt is érdemül kell betudni, ha frivol életük közvetlen szemlélete által kopárrá nem silányítják magzatjaik sziveit s legalább jóra-
való bérenczek gondozására bízzák a csemetéket.

Az araboknál a költészet segélyével a zsenge szivekbe vetett erkölcsi csira oly mély gyökeret ver ottan, hogy annak hajtásait többé mi sem képes kiirtani. Bámulattal vagyunk eltelve, midőn látjuk, hogy a Szaharának oly oázaiban, hol berber, török, néger, zsidó és európai elemekkel vegyest laknak, bármily kevesen lennének is, mocsoktalanul tudják megőrizni lelki és erkölcsi életük fenkölt tisztaságát.

A próféta mondá, hogy boldog az, kinek lelkét a képzelet fenkölt dolgok felé tereli s kinek szellemét e röptében a tiszta szív vezérli, mert e földön már túlvilági gyönyöröket fog élvezni: a költészetnek ez eszményi fölfogásától mélyen át van hatva minden arabs; egy népnek sincs oly gazdag és fenkölt költészete, mint nekik.

Több törzsnél szokásban van a kis fiúgyermekeket a lelki életre ünnepélyesen felavatni. Miként képünk ábrázolja, a ceremónia abból áll, hogy a zenészek álomba andalítják a fiúcskát s akkor további zenéléssel és mondásokkal a testből való kiköltözésre készítetik a dzsin-t (ördögöt), ki nemcsak minden rossznak, de az anyagiasságnak is kútforrása, hogy azután a kicsinynek testét a tiszta lélek egyedül uralja, képessé téve őt a költészet szeretetére és művelésére.

Költőnek lenni dicső dolog, bizonyos szentség nym-

Arabs zenészek álomba aratták a kis fiút s további zenéléssel és mondásokkal kiköltözésre készítik a dzsin-t (ördögöt).

busza övedzi az ihletett fejét a népnek szemében és nem volt soha olyan arabs, bármily hatalmas lett légyen, ki ne vágyott volna a dicsőségre költőnek lenni. Egy nemzetnek sem volt annyi költője, mint az araboknak s nincsen más nép, mely annyira költői lenne.

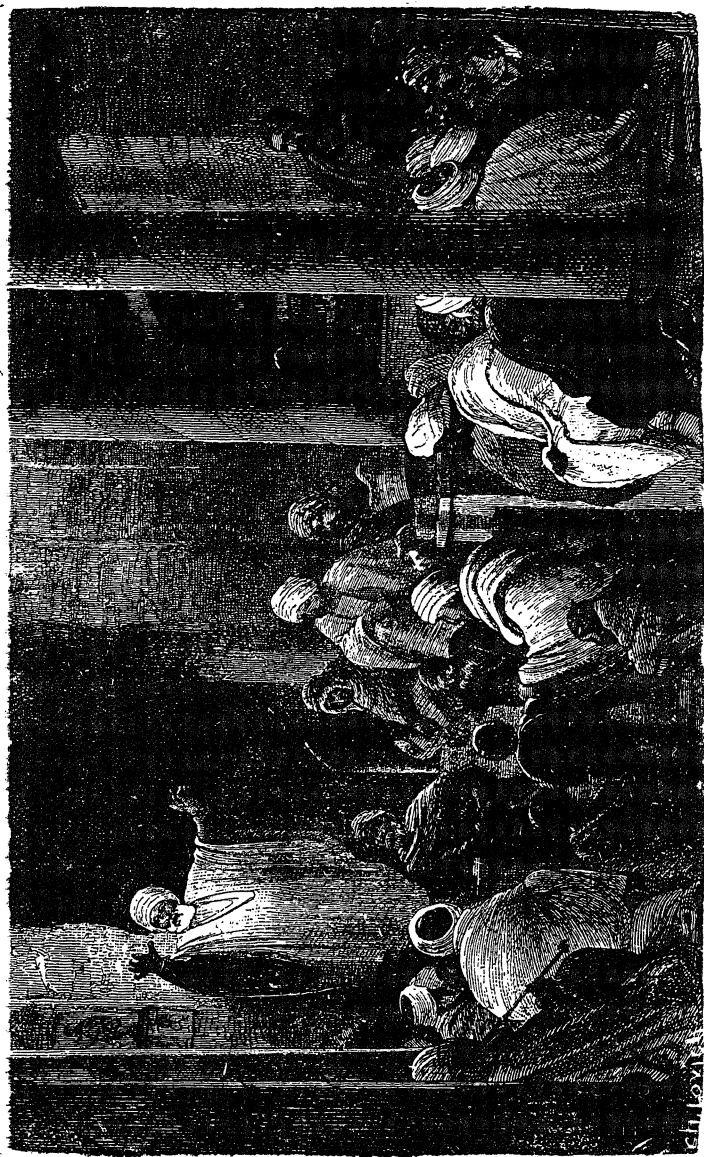
X.

ARABS TROUBADOUR.

A német minnesängerek a troubadourok utánzói voltak, utóbbiak pedig éjszaki Spanyolhon és déli Franciaország földjén az akkori Hispániában tetőpontjára jutott arabs civilizáció hatása alatt keletkeztek. Ismét utalni lehet itt az arabok civilizátori szerepének egy fontos mozzanatára. Valamint a tudomány terén ők az ókori vívmányoknak megőrzői, terjesztői és továbbfejlesztői voltak, ugyszintén nekik tudható be érdemül, hogy a szellemi sötétség e korszakában, a durva és vad erkölcsök közepette a költőiség ébresztésével egy neme-sebb irányba terelték az elfajult érzelmeket a keresztény népeknél.

A középkor különféle nevezetű troubadourjai ösének: az arabs mesemondónak alakjával a muzulman világban lépten-nyomon találkozunk. A tengerparti városok kávéházaiban, a Szaharának sátrai alatt vagy pedig az oázok lombfedte gunyhói alatt mindig szívesen látott vendég.

Egy buzgó hittérítő nem érezheti magát annyira átmagasztosítva hivatásának fenségétől, mint az arabs troubadour, ki a lelki élet alamizsnáját véli osztogatni

Arabs mesemondó.

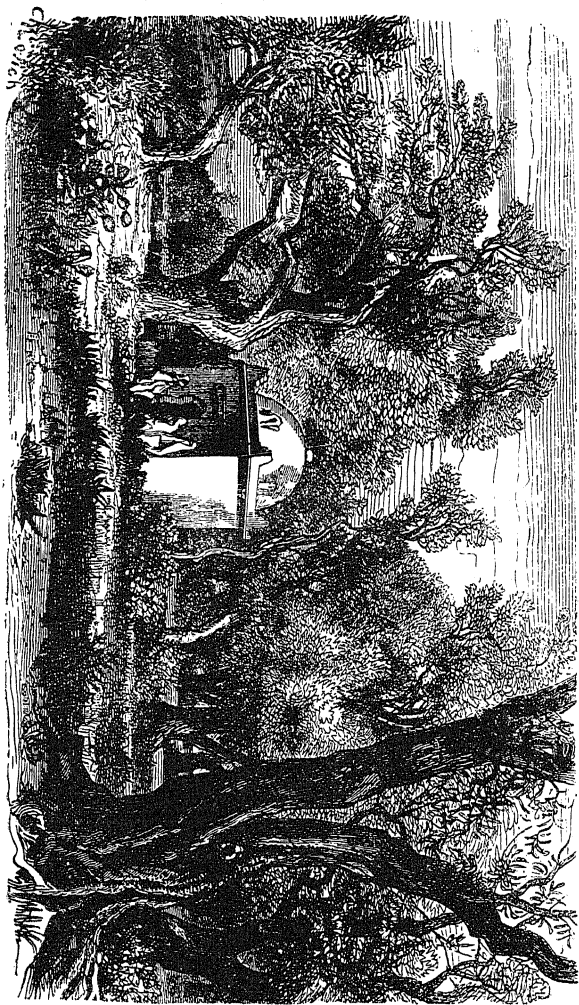
mindenfelé a hol megfordul s tudja, hogy ezzel Allahnak és a prófétának kedves szolgálatot teszen. A mily odaadással igyekszik a pap hatásos beszédeiben isten parancsainak érvényt szerezni, ép oly ihletett elragadtatással törekszik a troubadour hallgatóinak lelkét valamely eszményi irányba terelni: mert szavaljon vagy énekeljen szerelemről, hazafiasságról, hősiességről vagy bármely tárgyról, az elbeszélésnek vagy költeménynek mindig van egy erkölcsi alapeszméje, mi egyáltalán főjellemzője a képzeletgazdag és színpompás arabs költészetnek, melyet meg kell hogy kedveljen mindaz, kinek a szép, jó és nemes iránt érzéke van.

Képünk egy ily troubadourt ábrázol a kávéházban: a mokka nedűje az ott szórakozóknak lelkeit már is lendületbe hozta a költői képzelgésre, jól vannak disponálva mindannyian, hogy elragadtassák magukat azon hazafias lelkesedésre, melyre a bűbájos szavú szónok őket fakasztani akarja, a spanyolországi mórak dicső történetéből merített románczájával. Emelvényén hasonlít impozáns alakjával egy életre ébredt remek márványszoborhoz: szabályosan szép barna arczának nemes vonásait a szakál, turbán és kaftán hófehérsége még jobban emeli ki, ünnepélyes fenség ömlik el egész lényén. Teljesen bírja a szónoki művészet minden titkait, mint egy kitünően iskolázott énekes, oly biztonsággal és művészeti öntudattal modulálja hangját; ép annyira kenetes mint szabatos testmozdulataival hozzájárul a kiemelkedő gondolat vagy a mélyebb érzelem fokozott érvényesítésére. Előadását halk, mély hangon kezdi meg. Mindenki áhitatos figyelemmel hallgatja s mint a szomszéd a vízceppekre, úgy áhitoznak minden egyes szavára. A mindennapiasságból kibontakozott lelkük tiszta gyönyörtől áradoz s ez érzés visszatükröződik arcaikon. A szónok mindinkább

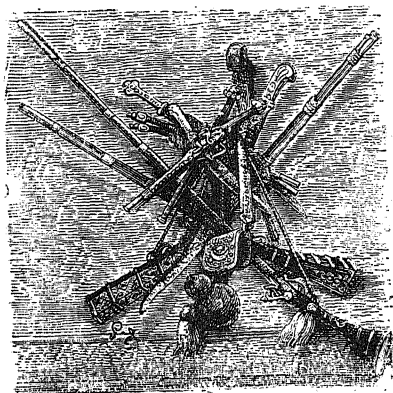
átmagasztosul, hangja emelkedik, szemeiből ihlet sugárzik, hangját megreszketteti a tuláradó érzelem és saját bánatának, örömének, megindultságának, lelkesültségének szavai mint megannyi szikrák, lánggra lobbantják a magasztosabb lendületre fogékonnyá lett szíveket. S midőn beszédét befejezte, nincs oly apathikus hallgató, kinek keblében az alantiség jege el ne lenne olvasztva, kinek egész lényét a jobb sugalmak nem hatnák át.

A troubadour többnyire költő maga is; akár költő akár troubadour, ők egyformán kegyeltjei és csodáltjai az araboknak. Anyagi gondot egész életökben nem ismerhetnek, mert palotában, sátrak alatt egyaránt halmozzák el földi javakkal s bármely vallási közületben nyugalmasan tölthetik napjaikat. Különben a költészetet nemcsak a vándor troubadourok művelik, de úgyszólván mindenki, kinek tanultsága van. Sokan ép oly kitünő államférfiak vagy vitéz daliák, a mily ünnepest költők.

A kinek sikerült nevét a nemzet szívébe írni, az hervadhatlan koszorút fűzött homlokára és nemcsak életében ünnepest, de sírköve is könnyöztől fog ázni. Egy nemzetnél sem kultviálják a dicsők emlékét annyira, mint a hálás araboknál. Nálunk ügyefogyott kritikusok szörszálhasogató képeskedéseiben nyilvánul többnyire az eltűnt nagy szellemnek emléke s akárhány jelesünk ismeretlen sir alatt porlad. A legkiválóbbak is többnyire csak műveikben bámultatnak s nem fakasztanak az utókorban személyük iránt oly gyengédteljes emléket, miként az araboknál, hol a csak szűk körben is kedvelté vált troubadournak vagy költőnek sirját az illető törzs századokon át fogja ápolni, gondozni, virágokkal díszíteni. Különösen a nőknek jutott feladatul az eltűnt jelesek emlékének kultusza. A rokonok látogatásán kívül az nyújtja az arabs nőknek a leggyakoribb alkalmat családi

otthonjuk elhagyására, midőn a jelesek sírjait meglátogatják, hogy oda virágot vigyenek, egy hálaimát rebegjenek az elhunytért, vagy ha költő volt, a dicsőültnek egyik dalát elénekeljék sírján. Jobbára valamely vallási közület kertjében vannak eltemetve, vagy pedig egy árnyas liget magányában, mely ezáltal szentelt helylyé válik. Képünk egy ilyen sírt látogató nőt ábrázol.

XI.

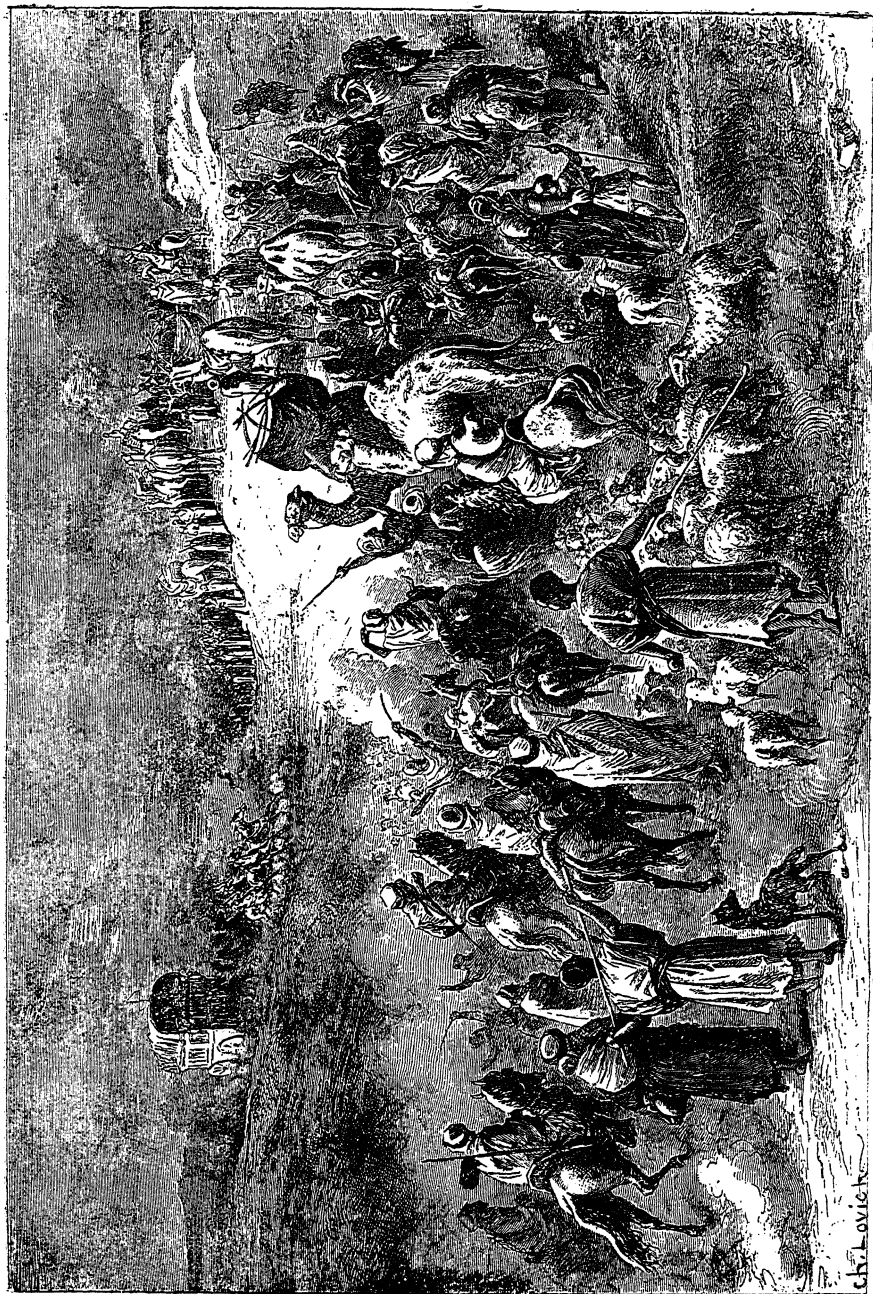
A SZAHARA.

Soha sem fogom elfelejteni azt a nagyszerű látványt, mely szemeim elé tárult, midőn a Tell vidéket a Szaharától elválasztó hegylánczolat tetejére érve, mintegy két ezer méternyi magaslatról, a végtelen sivatagot láttam magam előtt elterülni.

Mennyire ellenkezik a kép azzal, mit magunknak képzelünk. Víz és növényzet nélküli kopár homoksíkságnak ecsetelik azokban a meseszerű leírásokban, melyeket gyermekkorunkban olvastunk, hol csupán fenevadak tanyáznak és karavánok vonulnak keresztül.

Magaslatról áttekintve, a sivatag teljesen megfelel azon képnek, melyet a nagy oczeán hullámos állapotban nyújt; itt-ott viruló szigetek vagy szigetcsoportok: oázok emelkednek ki, még teljesebbé téve a hasonlóságot. A pálmafás oázok hűs árnyában népes városok vagy falvak házai mint fehér rózsák csillámlanak ki a zöldből. A köztük tevéken közlekedő karavánok vitorlás bárkáknak tűnnek. A láthatárt részint a távolban vörösen kéklő magas buczkák ormai, részint az éggel összetalálkozó homokhullámok fejezik be.

Majd közelebbről ismerkedve meg magával a homok-

tengerrel, látni fogjuk, hogy kivéve a szétmálló kopárszirttömegeket és a buczkák egy részét, hol az állati és növényi életnek semmi nyoma, az alföldek változatos állattenyésztésre alkalmas florával birnak, s hogy épen a legelőterületek képezik az arabok zömének hazáját. A szerint, hogy a talaj miként van öntözve az esőzések által, a növényzet is megfelelően bujább vagy szegényebb lesz.

A végtelen legelők nem képeznek uratlan jószágot, hanem a törzsek közt kötött szerződésekben szigorúan körvonalozva vannak s törzsek szerinti területekre oszlanak. A nyájak szükségletéhez s a legelők minőségéhez képest a törzs saját területének más-más helyén üti fel sátorfáját az évnek különböző szakaiban. Képünk egy ilyen 350 sátorral s 525 lovas katonával bíró törzset ábrázol, a mint más legelőkre költözik nyájával, sátorai-val stb. A karavánnal épen összetalálkozik egy francia postakocsi, mely a Szaharában messze előretolt katonai helyőrségek közt föntartja a közlekedést.

A Szaharának tereprajzi jelenségei tehát a következő általános vonásokban tüntethetők föl: a közönségesen gondolt kopár egyformaság helyett a sziklahegységek, homokbuczák, fensíkok s völgyes lapályok változatos egymásba játszódnásával találkozunk a nagy sivatagban, melynek különböző tájain e szerint változatos a talaj szintje. A Szahara közepes magasságát 700—800 méternyire teszik: a Sott Melr'ir a Földközi tenger színe alatt fekszik, innen délre és keletre a föld 1000—1200 méter közt váltakozó fensíkokká és homok- vagy gránit-hegyekké emelkedik. A Szahara közepe táján a Dzsebel-Ahagar emelkedik, melynek oldalait évenként három hónapon át, deczembertől márcziusig hó borítja s melynek festői völgyein patakok futnak át, hogy a környező rónaságban eltünjenek.

A homokbúczkákról külön fogok szólni; a bennünket itt közelebből érdeklő síkságokról megjegyzem, hogy azok a talaj minősége, a közepes hőmérsék, az évszakok változatai, a szelek iránya, az esővíz bősége és sok egyéb fizikai körülmény szerint különféle képben tűnnek szemünk elé.

Néhol a róna talaja agyagos és szilárd, máshol mészkőből áll s itt-ott meredek falú szakadékok tátongnak benne, ismét más helyt homokos s a szél hullámokat torlaszt rajta, mint a tengeren. Olyan síkságok, hol a növényzet nagyobb területeken teljesen hiányoznék, csak ritkábban található; gyakoriabbak, melyek csak helylyel-közzel mutatnak föl jobbra csak egy fajtájú növényeket; leginkább csak ürömféléket vagy bogácskórókat és tövises mimózákat lehet látni. A legtöbb síkságnak időközönként t. i. az esős évszakokban, vagy pedig az egész éven át felségesen zöldelő, virágokkal hímezett rétségei vannak. Az oázokat a felszínre fölbukkanó bűvő vizek létesítik. Artézi kutak által újabb időben a sivatag kopár földszínét sok helyt nagyszerű ültetvényteleppé varázsolták át a Szaharának a francziák által elfoglalt területein.

E hegyekkel, rónákkal s ezerféle domborzati módoszatokkal bíró roppant sivatagon az éghajlat igen változatos. Egyáltalában a Szahara forró nappalait követő éjszakák általában igen hidegek. A dér gyakori s oly nappalokra, melyeken a hőség szétpattogtatja a köveket, oly éjszakák következnek, a melyeken a hideg repeszt meg őket. A hideg és meleg közti eltérések néhol 80 fokot tesznek. A síkságnak csak két hónapnyi rendkívüli forrósága van; két tavasza áprilisban és októberben kezdődik. Január és márczius között vannak a telet képező hideg esőzések.

A növényzetnek legjelentékenyebb képviselője a datolyapálma. Ezek a fák, melyek gyökereikkel a vízben s koronájukkal a tűzben élnek, képezik az oázokban megtelepedett népségnek a gazdagságát, mert gyümölcseik egyaránt eledelül szolgálnak embernek, baromnak, tevének, lónak és kutyának. A kék levegőben hintálódzó leveleiknek széles ernyője alatt tenyésznek kajszi- és őszi baraczkfák, a gránátalmák és a gyümölcsökkel megpakott narancsfák; a szőlővenyigék derekaikra futnak föl; a kukoricza, buza, árpa a gyümölcsök ezen erdejének árnyékában érik s még alantabb a szerény lóhere foglalja el a nedves talajnak legparányibb terét is. Kint a síkságon leginkább a sis, az alala és a halfa magas füvek vannak elterjedve a nedvesebb talajú alföldeken, melyekkel gyakran sok száz négyzet kilométer van befedve, a szárazabb síkságokon leginkább ürömfélék vagy bogácskórók és mimozák tengenek. Sajátságos az, hogy egy-egy nagyobb területen mindig egyfajta növény az uralkodó. Az állatvilágot illetőleg főlemlítendőek mindenek előtt az oroszlanok, melyek ellenkezőleg a költői kifejezésekkel nem annyira a kietlen sivatagokban, mint inkább az erdős, vízforrásokban, búvóhelyekben s vadakban bővelkedő hegységekben tanyáznak s onnan rándulnak ki a környező síkságra razziára, ha a sűrűségben nem találnak prédát.

Hasonlóan a tigrisek és párduczok. Hogy elszégyenlettem magamat, midőn kint a pusztaságban, hol a kutak egy-két napijárásra vannak egymástól, abbeli óhajomásomnak adtam kifejezést, hogy szeretném már egyszer oroszlanra elsütni puskámat, kísérem egyike mosolyogva kérdé: «hát az európaiak azt hiszik, hogy az oroszlanok füvet esznek és levegőt isznak?» A nagy erdőségekben sok a majom is, mindig 2—300-an vannak együtt s

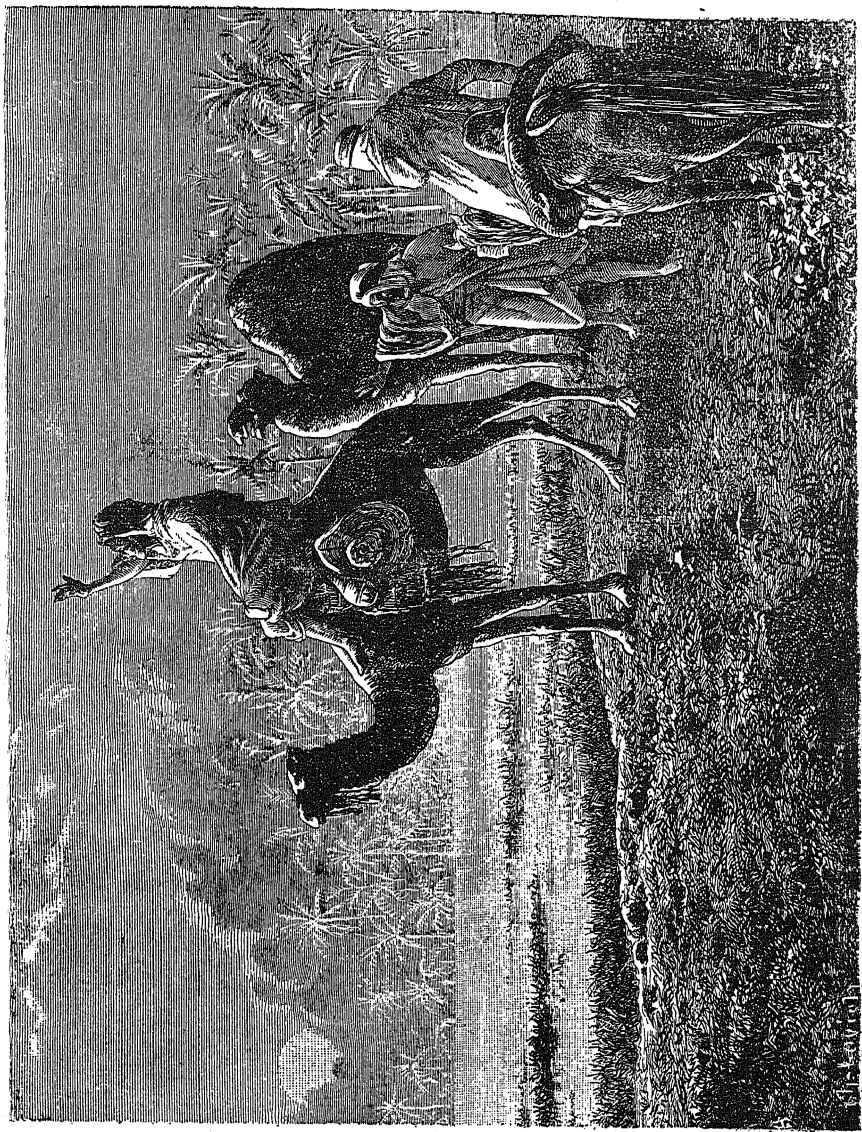
istentelen lármát csapnak. A nyílt sivatagnak azon tájain, hol vízforrások léteznek, találhatók: gazellák, antilopok, struczok, nyulak, rókák, hiénák, sakálok, keselyük, hol-lók, skorpiók, gyíkok, kigyók, hangyák, földi egerek stb. Háziállatok közül a teve, ló, öszvér, szamár, kutya, juh, ökör, tehén, kecske.

XII.

A SOTT-OK.

A sott-ok az oázok és homokbuczkák mellett legsajátságosabb jelenségei a Szaharának. Ez elnevezés magában egyesíti a tó, mocsár és kiszáradt medence fogalmait. Csakugyan vannak sott-ok, melyek az évnek különféle szakáiban mind a három alakban jelentkeznek. Az utazóra nézve egyaránt veszélyesek és különös természeti tünetmények színhelyei: a kiszáradt medence terepét néha méter vastagságu homokkal vegyített gipsz-szerű anyag fedi, közbe-közbe csillámszerű állapotban levő kénsavas sóképződményekkel, mindannyi maradványai az évezredekben át itt ösözeggyült és ismételten elpárolgott sós víz-állományoknak. Vakító fényben tükröződnek itt vissza a napnak sugarai; a hőmérsék legkisebb változatai légáramlatokat idéznek elő és a *fata morgana* kápráztató tünete lesz látható. A végtelen pusztaságot fehér köd-szerű fény árasztja el, mely lehetetlenné teszi az utasnak a tájékozást. A vakító fehérségben, az égető légkörben a fej elbódul, káprázó szemeinket egyszerre csodás látvány igézi meg: látszólag közelben mosolyg felénk egy tündéres oáz arany és ezüst levelű palmafákkal, melyek közt smaragd háttérrel gazdag színpompájú mecsetek,

Fata Morgana.

oszlopcsarnokos paloták csillámlanak s ez ezeregyéjszakai tündérkép keretében daliás lovasokat, bájos nőket, ünneplő népséget vélünk látni. E szemfényvesztő képek visszatükröződnek az egészzet körülcseregdedző csermelyekben s mint valami víztükörben, kettős alakban mutatkoznak. A csalfa panoráma ezer csábbal vonzza a nézőt oda a hol nincs semmi s hátrább vonul mindegyre az elől, ki feléje közeledik.

Jaj annak az utasnak, ki kellő helyismeret- s kipróbált vezetők nélkül merészkedik valamely nagyobb terjedelmű sott-ra s a kápráztató látványáltal irányát tévesztve, ott tévelyeg még, midőn a déli nap hevével izzóvá kezdi melegíteni a talajt. Leírhatlan kínok közt meg fog égni órákig tartó agóniával. Utazásaim alatt kétszer akadtunk ily feketére kormosodott szerencsétlenekre. A nagyobb terjedelmű sott-okon igen gyakran fordulnak elő ily balesetek.

Veszélyesebbek még azon sott-ok, hol a száraz, mocsaras s vízzel telt területek váltakozva jelentkeznek. Legfélelmesebb hírük van e tekintetben a Melrhír, Rharza és El-Dzserid nevű sott-oknak, melyek egymás mellett vagy 300 kilométernyi hosszúságban és vagy 60 kilométernyi szélességben terjednek el s két ezer évvel ezelőtt Herodot szerint Triton nevű tengert képezték s századokon át a fuvatagok homokkal töltötték be a medert, hol többé hol kevésbe s így keletkezett a változatos terepű medencze, melyen keresztül a karavánok egyenes összeköttetést létesítettek Biszkra és Rhadamesz: Szaharának e két nevezetes kereskedelmi központja között, mi különben csak roppant kerülővel történhetnék.

Az egykori tengerből megmaradt víztömeg, a homok-fuvatagok által történt betöltés véletlensége szerint, egytől ötven méterig bir különféle mélységekkel s e különb-

zet néha közvetlen egymás mellett észlelhető. E víz sokszorta nagyobb sótartalommal bír mint a tenger vize, színe sötét zöld s felszínén állandó sókéreg képződik 10—25 centiméternyi vastagságban, mely kéreg egy jégtükrökhöz hasonlít és sok helyen átlátszó. A 25 centiméternél vastagabb kérgen teljes biztonsággal lehet haladni, 10—15 közt csak különös okok miatt történhetik baj, 10-en alul a veszély imminens.

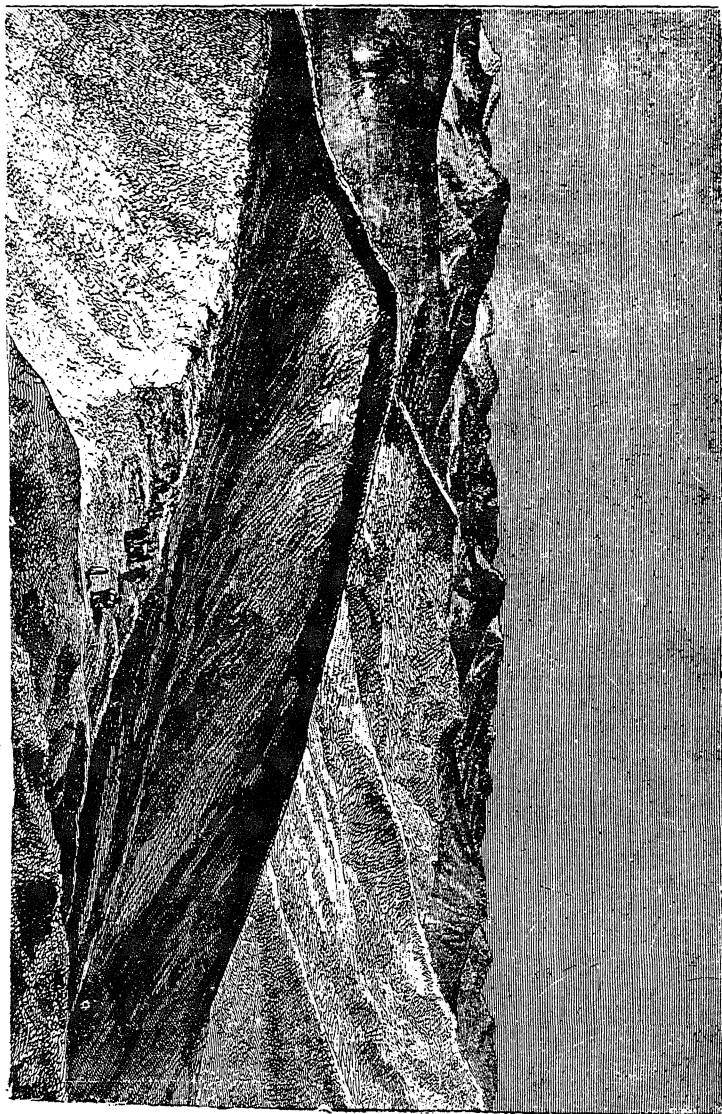
A mocsarakból és sókéreggel födött vizekből kiemelkedő száraz partok nincsenek szakadatlan összeköttetésben s némely helyen több kilométernyire a víz sókérgén vagy pedig iszapon át kell haladni. Ez utra csak oly egyének vezetése mellett lehet vállalkozni, kik éltük céljává tették e rémületes nagy haláltoroknak tanulmányozását s másokkal már sokszor megtették az utat rajta. Különben a kérgen a járható helyeket néhány száz méterre tevecsonatok vagy kődarabok jelölik, de ha az utazókat eső lepi meg, míg el nem párolog a kéreg fölött összegyűlt víz, az útjelek láthatlanok. Ilyenkor csak nagy bajjal menekednek ki az utasok a rájuk leső halál körmei közül s a szerencsétlenségek többnyire ekkor történnek. Ötven évvel ezelőtt ezer teve és négyszáz ember alatt szakadt be a sókéreg. E sókérgen a fata morgana szintén gyakori látvány. A mocsaras területeken leginkább a veremtől rettegnek az utazók; ezek úgy képződnek, hogy a mélyedésekben összegyűlt víz tükrén levő nyúlós tájtekra hullott homok kérget alkotott, mely szilárddá szikadt s függve maradt, midőn a víz alóla részben vagy egészen leapadt s így a part természetes folytatásának tűnván, semmivel sem árulja el az alatta tátongó veszélyt. Mihelyt valaki rálép, a kéreg beszakad s ha a verem nem nagyon mély, akkor a megrémülésnél s akaratlan fürdőnél nem éri nagyobb baj az illetőt.

Helyén lesz itt röviden felemlíteni Roudaire tervét, mely mintegy tíz év óta az európai sajtóban gyakran szóba jő és akkor a dolog úgy van feltüntetve, mintha az egész Szaharának tengerré való átalakítása forogna kérdésben. Jót kell nevetni ezen nem csak azoknak, kik a Szaharában megfordultak, de annak is, kinek megközelítő fogalma van a Szahara mivoltáról. A jeles francia tiszt tanulmányának csak az volt s nem is lehetett más czélja, mint kitüntetni a módot, melylyel az egykori Triton tengert vissza lehetne állítani vagyis az imént szóba hozott sutt-okat vízzel teljesen megtölteni. E végből eszközölt mérései kimutatták, hogy e sutt-ok azon pontokon is, hol a fuvatagok folytán száraz partok keletkeztek, még mindig 31 méterrel vannak a Földközi tenger színe alatt. Ezeket a sutt-területeket a tengertől egy 22 kilométer széles és 46 méter magas földnyelv választja el a tengertől. Ezen át akart ő egy csatornát vezetni, melylyel e sutt-ok medreit vízzel meg lehetne tölteni, mire 270 milliárd köbméter víz kellene, mely mennyiség a létesítendő csatornán át csak mintegy 15 év alatt folyhatna be. E néhány sor világosítsa föl az olvasókat az iránt, hogy a Szaharának tengerré változtatásáról csak az újságok reporterei tudnak; ily terv nem fogamzhatott meg soha sem olyan embernek agyában, ki a dolgok ismeretével bír, a többi közt már azért sem mert a rengeteg pusztaságban kevés oly pont van, mely a tenger színe alatt feküdnék. A mi pedig a fentebbiekre redukált tervet illeti, annak kivihetősége nincsen ugyan szakértők által kétségbe vonva, de az általa elérendő eredmény nem áll arányban az óriási költségekkel.

XIII.

A HOMOKBUCZKÁK.

A Szaharáról elterjedt badarságok közé sorozható sokaknak azon véleménye is, melynél fogva a sivatag homok-masszájának létezését azzal indokolják, hogy a végtelen pusztaság egy kiszáradt tengernek képezi medenczéjét. E föltevésnek annyiban van látszatos alapja, a mennyiben a homok rendesen csak a tengerek és a nagy tómedenczék partjain, a régi öblök és a sivatagokká átalakult tengerszorosok fenekén található. Részben csakugyan a víz készítette elő a buczkák formálására szükséges homokszemeket, t. i. azon medrekben és medenczékben, hol csak az esőzések évszakában van víz s a honnan a szél elhordja, midőn a víz elpárologott; továbbá a tengerpartok hosszában, hol az oczeán a nagy Szahara-sivatagot fürösztgeti, hol a sziklák vagy a tenyészet nem kötik le az ottan képződő homokhalmokat. Nagyobb részben a buczkák évezredek folytán a sziklák elmállásából képződtek: a köd, eső, fagy megrágja a követ, a forróság megrepesztí és csinál belőle homokot, mely leomlik, vagy a szél által elhordatik s új sziklarétegeket hagy takaró nélkül, hogy ugyanazon hatások alatt futó homokká alakuljanak át. A Szahara tehát nem lehetett

tenger, mert egyes csekély terjedelmű területektől eltekintve, a nagy sivatag magasan a tenger vízszíne fölött fekszik.

A homokbuczkák valóságos földi hullámok, melyek a levegőbeli áramlások behatása alatt lassanként helyüket változtatják; sokszor több ezer négyzetkilométernyi terjedelemben hegyek ábrázatát öltik a homokmagaslatok és láncolataik s mint valami óriási hullámsorok, teljes orographiai rendszert látszanak képezni.

A futó homokbuczkák közt a legborzasztóbb veszély, mely az utast fenyegeti: az eltévedés szomjhalállal. A viharok szintén vészthozók lehetnek: a szelek ropant portömegeket kapnak föl s a poros légen keresztül kétszáz méterre sem lát a szem. Ilyenkor alig lehet tovább haladni s helyben kell maradni, pedig ezeken a tájakon erőszakolt menetekben, melyek állatot és embert egyaránt kimerítenek, kell utazni: a mennyiben egyik kúttól a másikig egy heti távolság is lehet, a tömlőkben vitt víz pedig szűken van kimérve; ily kénytelen veszteglések a legborzasztóbb sorsnak tehetik ki az egész karavánt.

Gyakoriak továbbá a fuvatagok, midőn a légbe föl-kavart portömegek maguk körül forgó oszlopokat képeznek, melyek keringve tánczolnak, mintha a kopár renetegségnek rossz szellemei lennének; néha aztán számos ily forgó oszlop egy óriási kupolában egyesül s végig süvölt az egész sivatagon egy-két kilométernyi szélességben úgy, hogy az egyesült széloszlopok mindegyike maga körül forog; e fergeteg ízzé-porrá zúz mindent, mit útjában talál, magával ragadva mindenféle tárgyakat, melyek több száz kilométerre tovább hullanak le az égből. Midőn e fuvatagok nagy rétségeken futnak keresztül, mint Közép-Afrikában, a sáskák myriádjait kapják föl

gomolyakban s ha valamely termékeny oázra hullanak le, néhány percz alatt felfalnak minden természetményt. Ezek a fuvatok az atmosphærárt teljesen elsötétítik és a lélegzésre alkalmatlanná teszik: a meglepett utasoknak arcczal a földre kell borulniok, mert különben a megfulásnak vagy az agyonzuzatásnak tennék ki magukat.

E kopár végtelenségek, hol az állati és növényi életnek semmi nyoma sincsen, szélcsendben is rendkívül nyomasztóan hatnak az ember lelkére; a semmiség kínos érzete fogja el szivünket s úgy érezzük magunkat, mintha egy meredek hegytetőről szédelegve tekintenénk alá a feneketlen mélységbe, mi tényleg is többször előadja magát, mikor nagy fáradsággal a homokbuczka ormára értünk, azon veszszük észre magunkat, hogy meredek lejtő tetején állunk s hogy minden pillanatban a mozgó orom lezuhanhat velünk együtt. Ilyenkor a tevéket is megszállja a halálfélelem: reszketnek, mintha hideg lelné; istentelen módon kezdenek bögni. Megirtózva visszafordulunk s megkerüljük a haláltorkot, hogy ugyanazon a napon még egyszer vagy kétszer ugyanabban a meglepetésben részesüljünk.

Napokig is haladunk a nélkül, hogy a növények zöldje a sárga halmok között látható lenne, a merre csak tekintünk, mindenütt a semmiséggel találjuk magunkat szemben; csak az elhullott állatok fehérle csontjai nyujtanak hébe-hóba változatosságot az általános egyhangúságban. Lépteink a homokban nem okoznak zörejt s az egyedüli zajt a buczkák szélről mentes oldaláról lecsúszó homoktömeg okozza; ezek, miként apró lavinák, lejtenek alá a buczkák éléről, oly tompa, dübörgő morajt okozva estükben, mintha távolról, a föld alul jönne. A környező buczkák visszaverik és fokozzák a hangot, mely halkan támad, erősödik és fokként hal el.

XIV.

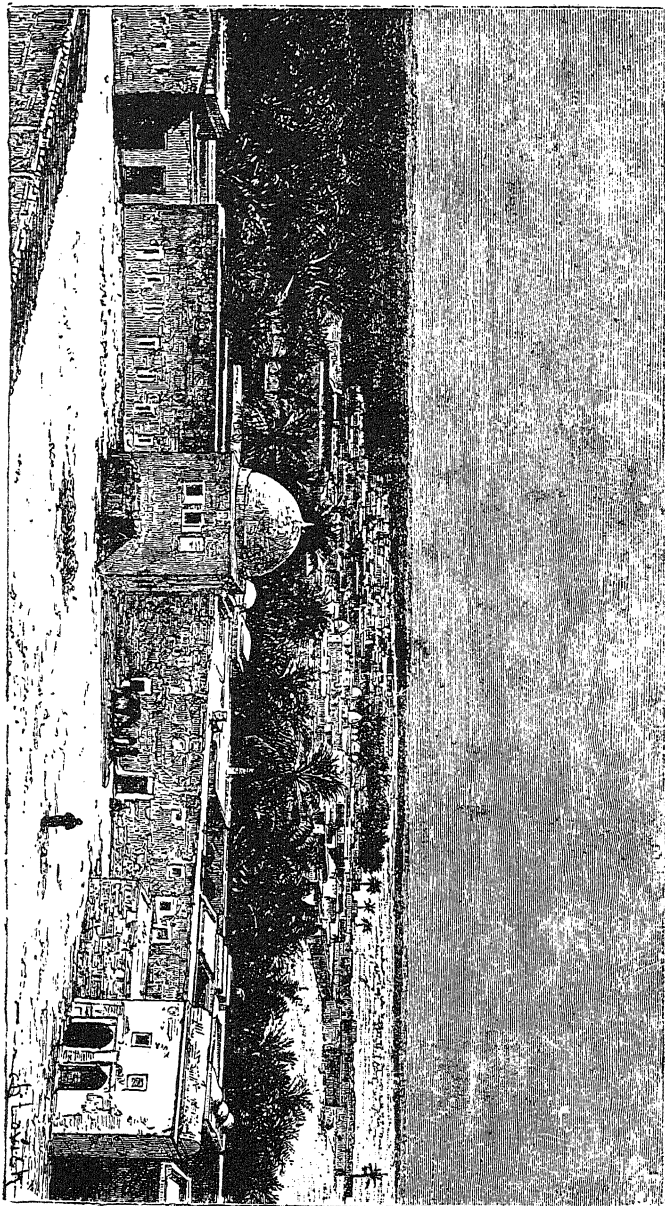
AZ OÁZOK.

Igen sok ember azt hiszi, hogy az oáz a végtelen homoksivatagban helylyel-közzel emelkedő néhány fa vagy legfeljebb kis liget, melynek hűs árnyékában az utazók üdítő pihenőt tarthatnak. A valóságban átlag egy négyzet mértföldnyi területűek, vannak azonban akkorák is, mint egy nagyobb vármegye. Jobbára egy napi járásra fekszenek egymástól s néha csoportosan jelentkeznek közvetlen egymás szomszédságában, hasonlóan a Földközi tengernek görögparti szigetcsoportjaihoz.

A Szaharának főntebb feltüntetett növényzetében részletezve voltak az oázok terményei. Az utazót méltán meglepi a városokat vagy helységeket az oázok szélein, jobbára már magában az árnytalan pusztaságban látni. Ennek a különös jelenségnek meg van az az értelme, hogy az ott letelepedett népség nem akarja a jövedelmező tenyésztettől elvonni a házak építésére szükséges telkeket.

Ismeretes dolog, hogy a szaharai lapályok alatt különféle mélységekben földalatti tavak terülnek el, melyek részint a homokrétegen át a mélységbe szivárgó esővizektől, részint pedig a Hogar, a Tell és egyéb hegysé-

Oliz-város.

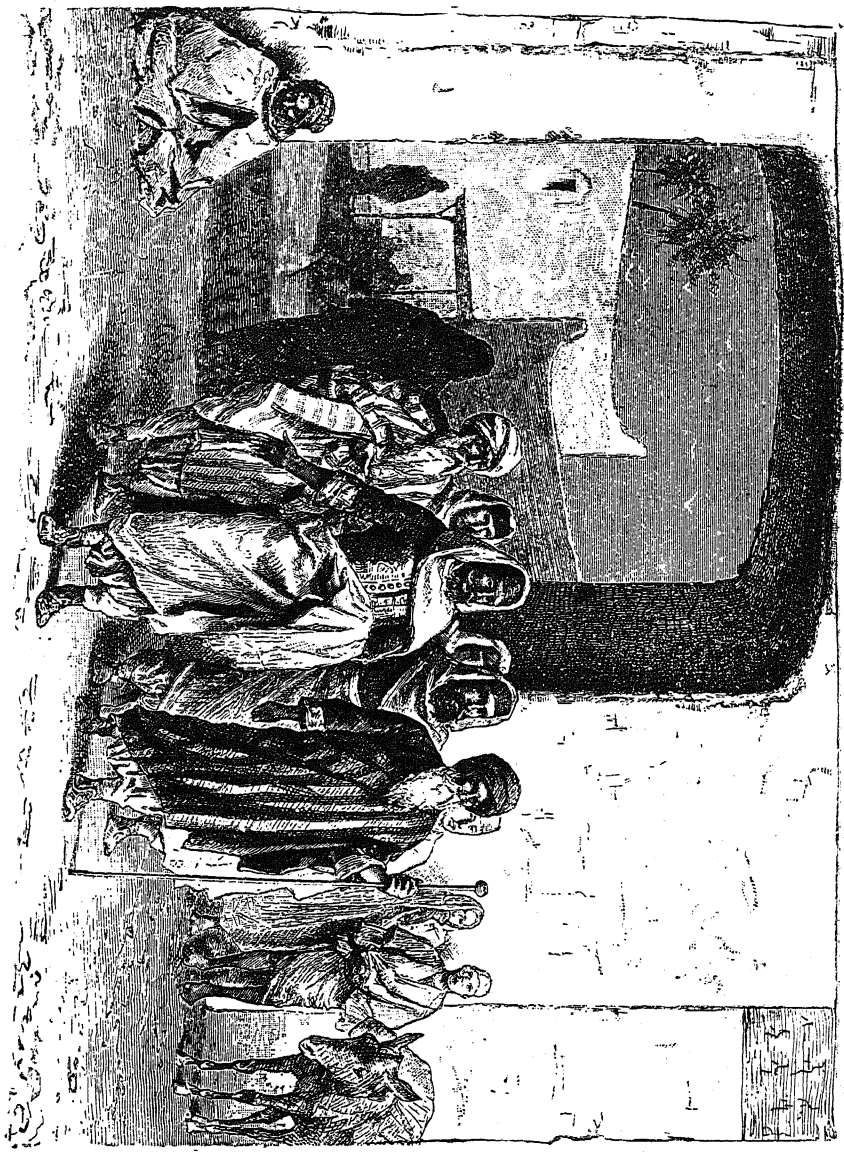

gekből fakadó s a homoksivatagban eltűnő folyóvizekből képződnek. Ott, hol e buvó vizek a felszínre forrásokban, patakokban fölbugyognak, oázok vagyis zöldelő szigetek keletkeznek, melyeknek friss, üde, szép volta meglepő ellentétet képez a környező homokterületek sivárságával.

Mielőtt a francziák kiterjesztették hódításaikat a Szaharának távolibb területeire, az oáz-lakó arabok már maguktól is fáradoztak primitív eszközökkel létesített artézi kutakkal a földalatti vizet a felszínre hozni. A kútásás egy különös iparágat képez az egész Szaharában s az ezt űzők könnyen érthetőleg nagy köztiszteletben részesülnek, nemcsak azért, mert életüket kockáztatják, midőn kapával, ásóval egészen 50—70 méternyi mélységre hatolnak a föld méhébe, de azért is, mert ügyességüktől függ egy egész törzsnek jóléte, megélhetése. Gyakran a gázoktól megfulva huzzák föl az ásót, ki világítás nélkül a fulasztó sötétségben dolgozik, máskor pedig nincs már ideje magát fölhúzatni, midőn a földalatti víz egyszerre erős oszlopokban felszökik. Átlag 2500—3000 frankba kerül az araboknak egy ilyen kútnak létesítése. A francziák nagy tökélyű gépekkel eszközlik az artézi kutak fúrását s eddig több százat állítottak már föl, átvarázsolva ilymódon az előbb kopár területet buja növényzetű, mívelhető s gazdag jövedelmű oázokká.

Az oáznak minden egyes fája telekkönyvezett jószágot képez; tulajdonosa utána adót fizet, mely mindig arányban áll a fa jövedelmezőségével. Egy datolyapálmafa 8—25 frankot hozhat be s némely terjedelmesebb oázban van csak ilyen két- vagy háromezrezer s ezek maguk képesek a tíz-húszezer letelepedett lakosnak a jólétet biztosítani. A többi termények is hozzájárulnak a jövedelmek növeléséhez. A nagy karavánok közlekedési vonalain vannak oly központi oázok, melyek jelentékeny

A városi tanács kitaláltsága fogadja a kithnő ajánlatokkal ellátott utazót.

átviteli kereskedelemnek rakhelyei vagy közvetítő pontjai s a közpénztárba csupán a vámok czimén egy-két millió folyik be: így Rhadameszben. Nagy gazdagságok halmozódnak föl ily oázokban: virágzó városok keletkeznek templomokkal, palotákkal, biztosítva a rablótámadások ellen hatalmas erődítvényekkel. Képünk ily erődítvénynek kapuját ábrázolja, hol a városi tanács a kitünő ajánlatokkal ellátott s előre jelzett európai utazót várja.

XV.

SÁTOR ALATT.

A sátorcsoportok családnak, nemzetségnek vagy éppen néptörzsnek képezik könnyen tova hordható lakásait, melyeket a meghódítás vagy megszokás jogánál fogva sajátjukká lett legelőkön és ivó vizet szolgáltató térségeken majd itt majd ott ütnek fel, a klimatikus és talajbeli viszonyok, a maguk és nyájaik szükségleteihez képest.

A városi lakó, kit megszokott kényelme s puha élete elfogulttá teszen, nem tudja fölfogni a nomádnak ragaszkodását a szabadban felütött szellő járta sátorához, melyet ez bár mely fényes palotánál többre becsül. A puhább életmóddal szemben való ellenszenvét makacs csökönösségnek véli és nem is sejti, hogy a neki érthetlenné látszó dolognak meg vannak egy fenkölt lelkületből folyó motivumai. Azon tény, hogy akárhány törzsfőnök méneseit, teve- és juhnyájait minden pillanatban százezerekre vagy éppen milliókra menő készpénzzé változtathatná át s élvezhetné a raffinirt gyönyöröket bárhol is és mégsem teszik, a legtöbb utazó ezt mint valami átkos megrögzöttséget tünteti föl a civilizáció vívmányaival szemben; pedig tévednek s a mit ők meg-

rónak, az bámulatra készíti a dolog mélyére ható vizsgálót.

Mielőtt az indító okokkal foglalkoznám, melyek a beduint oly erősen kötik a végtelen pusztasághoz, utalni akarok a történetre, mint bizonyásra annak kimutatására, hogy a nomád arabok nem megrögzöttségből ellenesei a letelepült életmóddal járó civilizáltságnak: hiszen ép ezen szaharai beduinok őseinek szintén nomád testvérei és részben ezek az ősök is képezték a spanyolországi arabs civilizációnak tényezőit. A történet továbbá azt is tanúsítja, hogy az arabok a szerencse tetőpontján is józanok maradtak és az arannyal s drágakövekkel díszített márványpalotákban is megőrizték tisztán azt a fenkölt lelkületet, az egyszerű erkölcsöket, melyek az arabs beduint oly magasan emelik ki a földnek valamennyi primitív viszonyok közt élő népei felett: nem puhult el, sem el nem fajult.

Mint domináló elem, a merre hódító szerencséje vitte, mindenütt a maga geniuszának megfelelőleg fejlődött városi lakóvá. Ma már az oázban sem települhetne meg állandóan a nélkül, hogy alkudozásba ne kellene bocsájtkoznia önön magával s többé-kevésbé kivetköznie lényének jobb tulajdonságaiból. Mihelyt existenciáját az oáz termékeihez kötné, föl kellene áldoznia legszentebb kincsét, nemzeti függetlenségét, a mennyiben az oázok nagyobb részében a törökök századok óta, ujabban a francziák is tényleg gyakorolják a fenhatóságot; személyes jogai, szabadsága egy basa vagy kerületi főnök kényének lennének, alávetve idegenek ítélnének föltte más törvények és szokások szerint; olyanoktól függne, olyanokkal kellene érintkeznie, kik nem úgy éreznek, nem úgy gondolkodnak, mint ő. A függetlenségi szempontból legkedvezőtlenebb helyzetben levő beduinok is,

kiknek legelő-területei a hódítók erős stratégiai pontjai körül terülnek el s könnyebben megfenyíthetők, csak annyiban ismerik a hódoltságot, hogy tributumot fizetnek, különben teljes önállósággal intézik saját ügyeiket. A távolságok miatt nehezebben megfélemezhető nomádok még ezen évdíj fizetésére sem voltak birhatók és például az algeriai Szaharában a francziák negyven évnyi folytonos harcz után csak azt érhették el, hogy békeszerződésekre kényszerítették a pusztaságok legyőzhetlen hőseit; ezek a békeszerződések jobban bizonytalan időkre kötött fegyverszüneteknek nevezhetők, a mennyiben minden kínálkozó alkalmat fölhasználnak a törhetlen hazafiak a névleges felsőség lerázására, illetőleg teljesen meghódolt testvéreinek fölszabadítására.

Föltéve azonban az arabok szempontjából a lehető legkedvezőbb viszonyokat a városokban avagy művelésre alkalmas földeken való állandó letelepedésre, a telivér beduinok közül csak kevesen lesznek erre kísértve, mert mintegy ösztönszerűleg érzik, hogy az emberben levő szabadságvágy, mely oly nagyon kifejlődött náluk, a röghöz való tapadás által komplikált nehézségekkel fog örökös harczban állani. Innen van az, hogy a nemzeti nagyság fénynapjaiban is, városokban, a tősgyökeres arabokkal csak mint a hatalom vagy a magasabb szellemi mozgalom tényezőjével találkozunk; mind azon társadalmi állásokat pedig, melyekben büszke önérzetük csorbát szenvedhetett volna, bármily előnyösek lettek legyen is, a meghódított elemnek engedték át, kiket mindenkor atyai bánásmóddal tudtak uralmuknak megnyerni; vallás dolgában is oly toleránsok voltak akár egy Nagy Frigyes vagy II. József; nem bántották a más vallását s legfeljebb sajnálni tudták az olyat, ki a mahomedánizmusból folyó magasabb erkölcsi világba nem akart fölemel-

kedni. A vallási gyűlölet csak az óta harapódzott el náluk hogy a keresztények Spanyolhonban tüzzel vassal kezdték irtani Mahomed hiveit. Ma is azon államokban, hol az arabok uralma meg lett őrizve, mint például Marokkóban, az arabbal a városban csak mint magasabb hivatalnokkal, katonával, pappal, tudóssal találkozunk: a kereskedelem, ipar, kézi munka s egyéb alanti foglalkozások a berberék, zsidók vagy négerék közt oszlanak meg. A francziák Algeriájában és a tengerparti városokban az arabs csak mint magas hivatalnok a bíróságokban, az adminisztrációban, a termékeny Tell vidéken mint földesúr, máskülönben csak mint a vallási vagy szellemi élet tényezője található. A teljesen független oázoknak is ritkán van tisztán arabs lakossága: kik máskép mint főnökök, katonák, papok telepednek ott meg csupán a puhább, kényelmesebb élet kedvéért, ezeket a beduinok elkorcsosult véreiknek tekintik s meg is vetik.

A következő sorokban visszaadom egy beduin költeménynek tartalmát s az olvasó látni fogja abból, hogy a civilizáció vívmányaival szemben tanúsított állítólagos megrögzöttség helyett, mily magas filozófia képezi az álláspontot, melyre az arabs helyezkedik, midőn az ő szabad egyszerű léte és a sokféle nyűgöt viselő városiak komplikált civilizációja közt összehasonlítást teszen. E költemény néhány strófája így hangzik:

„Ragaszkodjál csak város elpuhult lakója a raffinirt kényelemhez, melyet kőházad nyújt; mert ez elsatnyítja az edzett testet s alantivá teszi a fönkelt lelket: ezért nem irigylünk.»

„Ördögi tudományban lettél táplálva s mint egy örült isteni fénybe vágyódol; de elvakítva attól, mit

emberi szem büntetlen nem nézhet, erkölcsi nyomorban kell viselned vakmerőséged átkát.»

«Vizióként kísértének beteges szellemed csábképei, elterelve az üdv ösvényéről: elfajult lényed hajlamai mindannyi örvény, melyekben szíved jobb indulati elmerülnek. Nem tudsz már lenni sem szabad, sem büszke, sem isten szeretetére igazán méltó.»

A maga szellemi világát és életmódját ellenben így dicsőíti:

«Ha ismernéd, ó városi, pusztánknak varázsait, sátor alá vágynál és úgy gondolkodnál mint mi; de ti vakok vagytok, nem tudtok olvasni az élet könyvében s a tudatlanság forrása minden bajnak.»

«Szeplőtlen becsületben csak nomád élhet, nem ismer ő más alárendeltséget mint a melyre a gyermeki szeretet, az ősz haj — s a hazafias érdemek tisztelete készítik. Kenyerét egyenest isten kezéből kapja s nem szegődik érte rabjává senkinek.»

«A büszke nomád nem visel el megaláztatást; istenén kívül senki kegyét nem kell keresnie, önérzetén csorbát, szabadságában megszorítást nem tűrne; a gyöngébb is biztosíthatja magának az ember ez ősi jogait, mert ha szomszédja nincs inyére, fölszedi könnyű sátorfáját s tova vonul nyájával.»

«A beduin ellen vajjon mit vethetnek föl? Végtelen dicsvágyát és vendégszeretetét! A vitézség, nagylelkűség csak nemes vérben fakad; erkölcseink, szokásaink dicső eredetre vallanak. Kedvteléseink is, daliás hősökhöz illők: harczy játék, vadászat, lélekemelő eszmecserék.»

«Szahara pusztája nem nyújtva csak a szükségest, megóv esztelen igényektől és bölcs mértékletességre szoktat; de van két dolga, mely fölér a világ minden kincsével: levegője egészséges, paripái hiresek; a kit

ellenség kardja nem kaszál, nyavalya nélkül aggkorig él, a végtelen rónaságon szellőként száguldunk telivér ménünkön.»

«Sehol a családok és törzsek oly szoros egységben nem élnek; örömeink, bánataink mindég közösek; családi boldogság, lelki nyugalom, vas egészség, fenkölt lelkület osztályrészünk. Hála neked isten, hogy beduin-nak születünk.»

«Ragaszkodjál csak város elpuhult lakója a raffinirt kényelemhez, melyet kőházad nyújt; mert ez elsatnyítja ez edzett testet s alantivá teszi a fönkölt lelket: ezért nem irigylünk.»

Pascal a nagy gondolkodó szelleme látszik nyilvánulni az egyszerű beduin e dicshymnusában, melyben a maga erkölcsi és lelki életét magasztatja. A híres moralista is dicsőítette falusi magányát, úgy vélekedve, hogy a legtöbb városi olyan mint az üzőtt vad, hogy ott mindenki a levegővel szívja magába az esztelen igényeket s a vágyak démonjai által fölkorbácsolt szenvedélyek rabjukká teszik az embert s hajszojják szüntelen. A sok dőreségnek, léhaságnak, elvetemültségnek, nyomornak szemlélete minden nemesebb kebelben csak növeli az egyszerű igényekre redukált életmódhoz való ragaszkodást, mely nem kész soha olyasmire, mit a józan ész vagy becsületérzés kárhoztat. A nagyvilági zajban mindig úgy érezte magát, mint bűzhödt zárt helyiségben; vágyva vágyott falusi magánya friss levegője után, mely idylli varázsával mint egy verőfényes nap hajnala frissítette föl elbágyadt kedélyét. Csak ott tudott elmélkedni s igazi lelki életet élvezni, csak ott bírt részesévé lenni az elégedettségen alapuló lelki nyugalomnak, mely föltétele az igazi boldogságnak.

A Szaharának sátrai többnyire oly egyszerűek, mint

lakóinak erkölcsei; néha találunk azonban belül selyemmel bevont sátrakra is, hol pusztai füből font gyékény helyett gazdag szőnyegek terülnek el a földön. A valamennyire tágas sátor 15 láb magas és 30 láb széles, úgy hogy nappal 40, éjjel pedig 20 ember elférhet benne. A középállványt két oszlopra támasztott keresztfa képezi; köröskörül karókat vernek a földbe s az asszonyok által többnyire teveszörböl szőtt áthatlan lepel, melyet «feldja»-nak hívnak, hosszú keskeny darabokból áll s kötelekkel a czölöpökhöz feszítettik, úgy hogy a lepeldarabok félig egymáson fekszenek s jól védenek a hideg és meleg ellen egyaránt. Nyáron a sáternak nyílása éjszak felé van, hogy az onnan jövő hűvös szellőket élvezhessék, télen ellenkezőleg délre, megfelelő okból. Az ajtót nemez-függöny helyettesíti, melyet nappal felgöngyölnek, éjjel pedig lebocsájtanak.

A sátor függönnyel rendszeren két részre van osztva: egyik részében az asszonyok és gyermekek, másik részében a férfiak tartózkodnak. A két oszlop körül vannak elhelyezve a kecskebakbőrökből készült zsákok: liszt, gabona, só, datolya, szárított hús és egyéb élelmi szerek, továbbá az állatok gyapjának és szőrének tartására. Ezen zsákok egyáltalában helyettesítik mindazon butorainkat, melyekbe holmiainkat rakjuk. Szekrényről vagy hasonló butorról sátor alatt persze szó sem lehet, mert hogy hurczolnák ezeket mindig magukkal? A bemenettől jobbra vannak fölfüggesztve a konyhaeszközök, balra pedig a fegyverek, nyergek s hasonló dolgok. A sátron kívül van egy a meleg ellen még jobban védett helyiség, hol a vízkészletet tartják, mert ide-oda barangolásaikban néha oly legelőkön tanyáznak, hogy a legközelebbi kúthoz egy napi járás van s ilyenkor tevéken hozzák bőrtömlőkben a szükséges készletet. Ugyancsak itt tartják a teve-, juh-

és kecsketejet és vaját is. Egy szegényes sátor a mi pénzünk szerint 50 fitnyi értéket képvisel, egy kényelmesebb 200 fitot és vannak, melyek több ezerbe is kerülnek. Miként már mondtam, az asszonyok készítik a nemez takarókat, a gyékényeket és ugyancsak az ő feladatuk költözködés alkalmával a sátrak szétszedése és megérkezéskor fölállítás, mit a hosszas gyakorlat folytán bámulatos gyorsasággal visznek végbe. Az alkotó részek annyi rakományba csomagoltatnak, mennyit egy-egy tevé elbírnak; maga a csomagolás rendszeres munka s a legkisebb apróságnak is megvan előre kijelölt helye, hogy ne kelljen megérkezéskor hosszas keresgéléssel vesztegetni az időt.

Élelem dolgában már az eddig ismertetett helyi viszonyoknál fogva sem következtethetnek az olvasók valami lucullusi konyhára a sátor alatt: «Szahara pusztaja nem nyújtva csak a szükségést, megóvn esztelen igényektől és bölcs mértékletességre szoktat» — mondja a fentebb fordításban közölt nemzeti dal, de nem csupán kényszerűségből, hanem fenkölt lelkiületéből kifolyólag is semmi hajlama nincs az arabnak a dőzsölésre; vallásának az a rendelete, hogy teljesen tartózkodjék a szeszes italoktól, nem oly tilalom neki, melynek csak nagy önmegtágadással képes magát alávetni, de az önmérséklés az anyagi igények kielégítésében, a vele járó józanossággal, magában véve gyönyör neki, mert az disponálja őt legjobban arra, mit legfőbb élvezetnek tekint: a lelkes elmélkedésre vagy bölcs eszmecserére; ezt az isteni italt szívesen élvezzi akár a mámorig, hogy lendületes érzelmekre és magasztos gondolatokra fakadjon. A kinek e tekintetben eltérő hajlamai vannak s az önhizlalás élte egyik főczélját képezi, az megvetés tárgyává lesz; különösen ha gyengéje potrohos külsőben árulja el magát,

mi rendkívülien sérti e daliás megjelenésű nép szépeszeti érzékét.

Ellensége a nagyehetőségnek, valamint a raffinirt ingyenczkedésnek akkor is, ha erre bőven módja lenne; az arabs azért nem veti meg az egyszerűen készített ízletes falatocskát, kivált ha kedves vendéget fogad sátra alatt avagy ünnepélyes alkalmakkor. Egy tiszteletemre adott lakomának menüje a következő volt: *sörba*: rizsleves, erősen paprikázva és húsdarabokkal; *duida*: a lisztből és tejből készült tésztát ujjnyi darabokra vagdalják, kerekre hengerítik s aztán vajban fűrésztve megsütik; *tadzsín*: juhhúsvagdalék paprikás, foghagymás vajban pörköelve (más alkalomkor a tadzsint csirkepaprikás helyettesítette s ezt *hanuff*-nak hívják); a lakomának főfogása a *si*: nyáron sült bárány, melyet egészben tálalnak föl s akkor a háziúr vagdalja föl; az elmaradhatlan *kuszkusz*, azután mézes sütemények, gyümölcsök, kávé és csibuk vagy cigaretta. Minden fogás után a szolga szájöblítőt hord körül, kávé alatt pedig mosdóedényt és törülközőt; ezen csak előkelő úri házainkban dívó szokást az egyszerű arabs is követi. Mondani sem kell, hogy az ebédet keletiesen ülve fogyasztják el. A vaj minden ételben szerepel. A mi a közönséges mindennapi táplálékot illeti, a népesebb és módosabb sátorcsoportokban minden nap vágnak le marhát s el is fogyasztják, tehát van mindig friss husuk; a kevésbbé vagyonosak szárított húst használnak a paprikás pörkölt vagy egyéb húséletek készítéséhez s a friss húst csak ritkábban élvezik. Az édes tejet csak a gyermekek és asszonyok iszszák, a sajátságos módon preparált savanyú tejjel a férfiak is élnek. A vaj és tésztaemüek mellett a datolya képezi a főtáplálékot.

A beduin arabs külső megjelenéséről, szokásaikról,

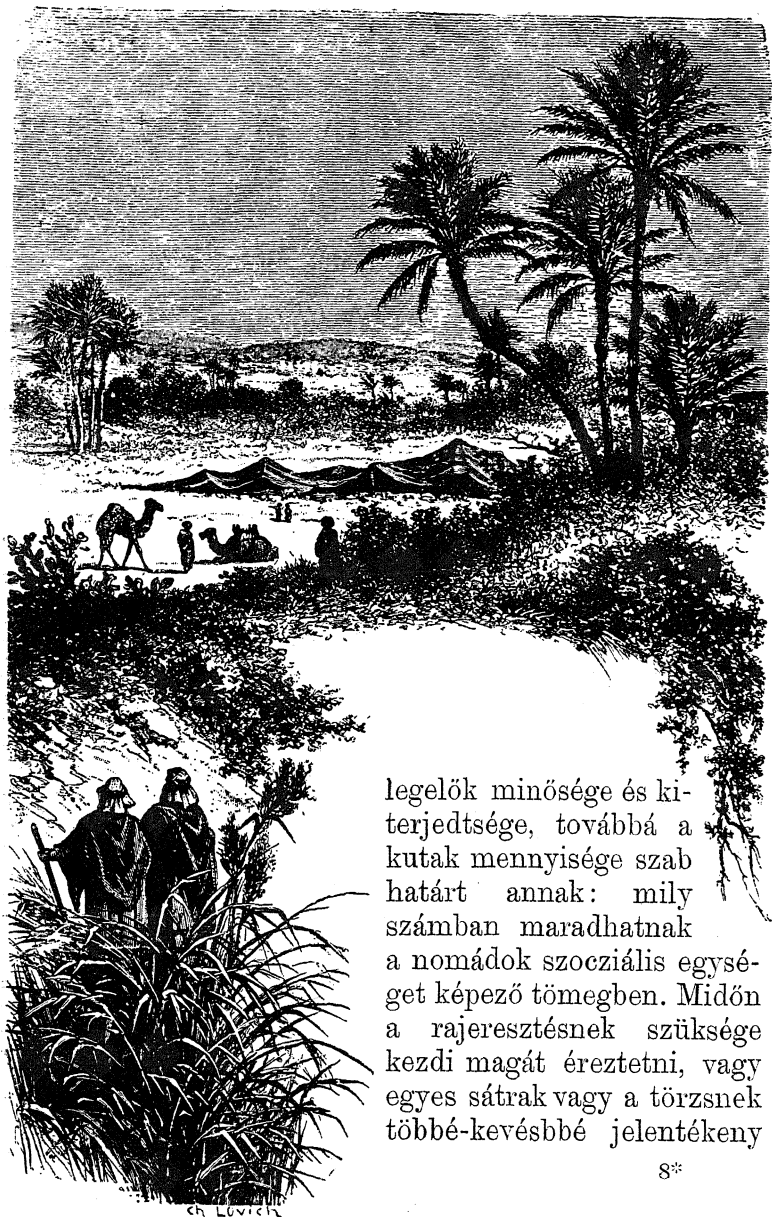
erkölceseikről stb. külön lévén szó, itt csak néhány oly adat elmondására szorítkozom, melyek az olvasónak tiszta fogalmat adhatnak arra nézve, hogy a sátorcsoportok mily számban, mily terjedelmű térségen szoktak barangolni a meghódítás vagy megszokás jogánál fogva sajátjukká lett legelőkön és ivóvizet szolgáltató térségeken. Uargla oáz lakossága a körülötte mint politikai központ körül tanyázó nomádokkal egy aghalikot képez, összesen 26,190 lakossal, kik közt 14,400 a 64 négyzet kilométer terjedelmű oázban van megtelepedve, 11,790 pedig nomád. Jellemző az a körülmény, hogy a 14,400 megtelepedett oáz-lakó közt csak 39 család arabs van: mondtam már, hogy az arabs másként mint úr, tudós, pap csak ritkán adja föl nomád életét, hol ő szabadabb és boldogabb. A szilárd épület «sötét, homályos, elzárt» fogalmát fejezi ki neki, tapasztalja azt is, hogy a letelepült a fogságban többé nem oly vidám, élénk szellemű, vakmerő, bátor, fenkölt lelkületű, mint törzsbeli társa s látja azt is, hogy előbbi kénytelen a felsőbbség nyomását eltűrni, mit a pusztá gyermeke nem bírna elviselni. Köröskörül az oáztól több napi járásra terül el a nagy pusztaság, melyen a 11,790 nomád öt törzsre oszolva barangol a létezésével szorosan összekötött házi állataival együtt: a hab-er-reh törzsnek van 400 sátra és 600 puskája, a beni-szur törzsnek 250 sátra és 375 puskája, a mokhadma törzsnek 350 sátra és 525 puskája, a said-othba törzsnek 250 sátra és 375 puskája, a fat-nasza törzsnek 60 sátra és 90 puskája van.

XVI.

TÁRSADALMI REND.

Az arabok ősidőktől fogva családi alapon nyugvó törzsekre oszlottak és ezek genézisét illetőleg könnyen lehet magának elképzelni, hogy néhány emberöltő folyamán — kedvező körülmények között — egy sátorból hogyan lett sátorcsoport s az egyes sátorcsoportok hogy szaporodtak több sátorcsoportra. A törzscsaládban ugyanis sok lévén a gyermek, midőn a fiuk felnőttek emberekké s megnősültek, a maguk gyermekeivel együtt már nem fértek a szülők sátrába: ezért külön sátor kellett nekik. A családfő, ha Isten bőven megáldá utódokkal, jószága is megfelelően szaporodott, megérhette még azt — mert a puszták fiai igen magas életkort érnek el, ha a harczban el nem esnek — mondom, megérhette a törzsfő azt, hogy unokái, sőt szépunokái nősülése és külön sátrakba helyezésekor már 30—40 sátorból álló nemzetségnek legyen feje.

Ha az emberekben és jószágban való szaporodást a kedvező föltételek továbbra is előmozdították, sem elemi sem társadalmi csapások a folytonos fejlődésnek nem vetettek gátat, a dolgok természeténél fogva egyszer szükségessé vált a megszakadás. Többnyire a

legelők minősége és kiterjedtsége, továbbá a kutak mennyisége szab határt annak: mily számban maradhatnak a nomádok szociális egységet képező tömegben. Midőn a rajeresztésnek szüksége kezdi magát éreztetni, vagy egyes sátrak vagy a törzsnek többé-kevésbbé jelentékeny

30—50—100 sátorból álló ágai szakadnak el a közületből, hogy új önálló társadalmi egységet képezzenek, illetőleg ilyennek alapját vessék meg. Föltéve már most, hogy ezek a rajok, mint ágai ugyanazon törzsnek, nem barangolnak el messze-távoli vidékekre s mindig egymás szomszédságában foglalnak el új legelőterületeket s e rajok idővel szintén gyarapodnak vagyokban és emberekben: a rokonágak, mint vagyonszövetek különszakadva, de politikai egységet képezve, formálnak egy nagy és hatalmas törzset. Ez genézise a törzsrendszernek.

Az arabs nomádtörzsek féltékenyen őrzik meg vérük tisztaságát és soha idegen törzsbelit vagy épenséggel más nemzetbeli férfit nem fogadnak be közületükbe. Tehát legyen a törzs kicsiny vagy nagy: csak néhány száz vagy éppen százezernél több lélekből álló, annak egyedei mind egy közös apától származnak. Képzeljék csak el, hogy hazánk valamely megyéjének összes lakossága egy Hunyady-törzsből állana, melyhez tartoztak: János a dicső lovag, Mátyás a nagy király, László a máty.

Mily büszke lenne a megye legutolsó embere is Hunyady törzsnevére, mennyi önérzetet kölcsönözne lelkének az az öntudat, hogy e nagy nemzeti alakokkal egy apától származik, hogy az ő ereiben ugyanaz a vér foly, mely János vitéz szívében lüktetett. Ez a magyarázata annak a nemes büszkeségnek, méltóságérzetnek, melyek az arabot valamennyi emberfaj közt oly előnyösen megkülönböztetik. Minden törzsnek meg vannak saját költői, kik szép versekben dicsőítik a törzsbeli jelesek emlékét és dalnokai, kik ünnepélyek és mulatozások alkalmával elszavalják vagy éneklik e költeményeket, melyekben a családi hagyományok megörökítettnek. A gyer-

mek már bölcsőjében hallja ezeket anyjától és mélyen szívébe vésődnek. Mi sem befolyásolhatná előnyösebben lelkületük lehető legnemesebb kifejlését. Ezen ismertető munkában, melyben az arabok lelki és erkölcsi életének analizsét első sorban tartom szem előtt, nem emelhetem ki eléggé a törzsrendszerrel kapcsolatos eme morális faktort, melyet e sorokban érintek. Érdekes tanulmány tárgyát képezhetné annak föltűntetése, hogy az egyes törzseket distingváló karakterisztikumokban mennyiben tükröződnek vissza a családi hagyományok s ezek egyáltalában mily befolyással bírnak a törzs morális érzületének alakulására.

A különváló altörzsek többnyire vezetőjük után neveztetnek el, máskor valamely jellemző tulajdonaik vagy nevezetes tetteik adnak nekik megjelölő nevet, legritkábban az elfoglalt terület; mint politikai egységek azonban megtartják a közös törzsnevet. A bekezdőleg mondottaknál fogva könnyen belátható, mikép az arabok ilynemű politikai és szociális felosztásának nomenclaturája nem stabilis: a mennyiben a létező törzsek új ágakra szakadhatnak, a távolabbi rajeresztésekből egészen új törzsek keletkeznek, másrészt pedig némelyek ki is vesznek, mint pl. a Bessi Amar, Ubeirat, Sebeirat és más nagy szerepet játszott törzsek, melyek ma már csak a nemzeti tradíciókban léteznek. E szerint a törzsek jelentősége is folytonos fluktuácziónak van alávetve, melynek egyes fázisait a megőrzött hagyományokból csak hozzávetőleg lehet megismerni; némely nevezetesb szerepet játszott törzsnek, a mellett, hogy viselt dolgai nemzeti történelmi művekben lettek megörökítve, részletekre kiterjedő írott évkönyvei vannak. Ezek nagy érdeklődés tárgyát kezdik képezni, a mennyiben a mohamedánizmusnak a kereszténységgel vívott küzdelmére

érdekes fényt vethetnek, de nehezen hozzáférhetők az európai szaktudósoknak, mert a zaujákban őrzik, hol bizalmatlansággal vannak a kíváncsiak iránt.

A tiszta törzsrendszer — miként azt e sorokban kifejtettem — csak a nomád pásztorélettel kapcsolatban lehetséges. Láthatjuk ezt őseinknél, kik hasonlóan vérszerinti törzsekre oszoltak s kiknek törzsrendszerük bomladozásnak indult, mihelyt Pannoniát elfoglalva, állandóan letelepedett városi vagy falusi lakókká lettek. E bomladozást még teljesebbé tette az összeolvadás az őslakókkal vagy bevándorlott elemekkel, kik elmagyarosdottak s ezek között sokan lehetnek olyanok, kiknek ereiben egy szemernyi tősgyökeres magyar vér sem foly. Midőn az arabok Afrikát előzőnlötték, a hódítók azon részénél, mely város-, falu- vagy oázslakóvá lett, a tiszta törzsrendszer kényszerűleg bomladozásnak indult, de mivel a fajnak zöme a kedvelt és mindennél többre becsült nomád pásztoréletet a földközi partvidék szélein végtelenül elnyúló legelőterületeken tovább is folytathatta, a bevándorlás a tiszta törzsrendszerben semmi változást nem okozott, főleg azon araboknál, kik a mai Szaharát lakják s ezen törzsek nagyobb része, a szónak legszigorubb értelmében, tiszta fajt képez, menten minden beoltástól. És semmire sem oly féltékenyek, minthogy nemes vérük e szeplőtlen tisztaságát megőrizték.

Berber őslakókkal összeolvadt törzs kevés van, még kevesebb olyan, mely négervérrel lenne keresztezve; utóbbiak csakis a nagy Szaharán túl a Niger körüli területeken találhatók s úgy létesültek, hogy egy maroknyi vállalkozó arabs kalandor valamely néger várost elfoglalt; lehet úgy is, hogy segélyül hivattak a néger államocska által, az uralmat aztán kezökbe ragadva,

összeolvadtak oly módon, hogy néger anyáktól félvér utódokat nemzettek. Az oázokban, a tengerparti városokban az alacsony rendű arabok és berberék közt a keresztezés gyakori de az úri családok többnyire megóvják vérük tisztaságát és csak úgy dicsekedhetnek tizenkét százados szeplőtlen törzsfával, mint a Szaharának tiszta törzsei. A mi azon előkelő családokat illeti, kiket a partvidéken kulugli-knak hívnak s kik utódai a török felsőség alatt nagy politikai vagy katonai állást elfoglalt személyiségeknek, ezek teljesen elarabosodtak s mert gazdagok és előkelők, századokon át mindig jó arabs családokból kaphattak nőket, úgy hogy az arabs vér erősen beléjük van már oltva.

A törzs élén áll a *seik*, mely szó «családfőt», «tisztetreméltót» jelent és ki elsőszülöttség szerint leg-egyenesebb leszármazottja a törzs közös ősatyjának; ugyancsak ő gyakorolja a politikai vezérszerepet az anyatörzsből kiágazott altörzsek fölött, melyek a fentebbiek szerint társadalmilag különszakadtak, de politikai egységet képeznek. Ezen altörzsek főnökei is seikek és minden egyéb tekintetben is úgy vannak szervezve, mint az anyatörzs. Ezen altörzsek seikjei pedig szintén első szülöttség szerint legközelebb leszármazottjai annak, ki az elszakadásnál a vezérszerepet vitte. Az oázok vagy oáz-csoportok felsőbbbségét képviselő dynasztia fejét aghának hívják.

Néhol az oázlakosság a körülötte levő területeken tanyázó nomádtörzsekkel képez egy politikai egységet, melyet aghalik-nak neveznek. Azon a területeken, melyek török fenhatóság alá jutottak, a szultánkaid czímen nevezett ki kormányzókat s e méltóság elsőszülöttség szerint öröklődött tovább. Több önálló törzsnek valamely hatalmas dynasztia alatti politikai egyesülé-

séből nagyobb jelentőségű állami egységek képződnek s ezek fejei emir-eknek, kaliffáknak, szultánoknak nevezetnek. Leginkább a partvidéken képződtek ily királyságok, melyeknek konstellációja folytonos fluktuációknak volt alávetve s melyek közül a marokkói szultánság 12 milliónyi lélekszámával még szilárdan áll. A nomádok zöme azonban mindig idegenkedett attól, hogy valamely dynasztia felsőbbsege alatt nagyobb politikai egységgé alakuljanak és megmaradva a tiszta törzsrendszer mellett, idegen törzsek csak esetről-esetre csatlakoztak egymáshoz véd- és dacyszövetségeket kötve, egységük és önállóságuk teljes megóvása mellett.

Mielőtt a törzsek hierarchiáját folytatólag ismertetném, ennek könnyebb megértésére helyén lesz itt a tulajdonjogi viszonyokat tárgyalni. A vagyonközösség a magántulajdonnal párosulva jelentkezik társadalmi intézményeikben s e viszonyok a dolgok természetéből fejlődtek. A legelőterületek az azokon levő kutakkal az egész törzsnek közös feloszthatlan tulajdonát képezik. Egyesek kizárólagos céljaikra sem területeket, sem vízforrásokat vagy kutakat nem occupálhatnak. Az ingók (sátrak s ezek fölszerelése, tápszerek, élő állatok s más értékes tárgyak) tekintetében a magántulajdonjog elve mellett a közösségeknek különféle nemeivel találkozunk. Elképzelhetjük magunknak hogy az ős atya, mint korlátlan feje a megszáporodott nemzetségnek, szabadon rendelkező tulajdonosa a nyájaknak és egyéb vagyonnak, már maga is lételt adott családjá kebelében az egyéni külön birtoklásnak: a felnőtt ifjú legelőszőr fegyvereket kapott tőle sajátul; ha jómódú ember volt s paripákat tartott, a fegyvereket követte a csikó, mely az által hogy az illető családtag nagy szeretettel s odaadással maga nevelte s idomította, gondolhatólag teljesen sajátjává lett. A fia,

unokája vagy dédunokája végre oly korban volt, hogy nősülhetett: a patriarka azonkívül hogy megfizette érte a nászdíjat a menyasszony szülőinek, az új párnak — ha szükséges volt — új sátrat szerelt föl, mely az illetőknek szintén sajátjukká lett. Az egyedi tulajdon már az ősatya életében is még nagyobb jelentőségre fejlődhetett, ha t. i. a patriarcha nagyon sokáig élt s nemzetsége nagy elszaporodásával a közös étkezések s egyáltalán az új családok benső ügyeinek központi vezetése lehetetlenné váltak. Valószínű, hogy az ősatya, midőn a körülmények ezt kívánták, már életében fölosztotta törzsvagyományának egy részét fiai között, kik azután a maguk leszármazottjaival mint a sátorcsoportnak alrészei, külön vagyonközületben éltek. Az ősatya halálakor pedig fölosztották az ingó vagyont, míg az ingatlanok: a legelők, a kutak és források közös tulajdonnak maradtak. Tehát az ősatya fiai ily módon központjaivá lettek a törzs kebelében keletkezett vagyon-közösségeknek, melyek a családi jellegű kormányformával kapcsolatban tovább alakultak. Idővel különféle változások állhattak be egyes vagyonközületek állományában: ott is, hol a nemzedék elszaporodásánál fogva több osztozkodás történt, ott is, hol megszakadás vagy elhalálozások folytán több vagyonállomány egygyé olvadva, egy fejre szállott. De nemcsak az örökösödés megosztó vagy egyesítő tényénél fogva, hanem a közület tagjainak értelme, a kedvező vagy kedvezőtlen viszonyok szerint ugyanazon törzsből lehetnek különféle modú nemzetségek vagy egyes családok. A családi közületben élő nagykorú tagnak személyes szerzeményei magánvagyonként képeznek.

Az ősatya halála után annak legidősebb fia lett seik vagyis a törzs főnöke; többi fivérei pedig a keletkezett családi vagyonközületeknek váltak fejeivé. A tovább ala-

kult közületek mindenhai fejei képezik a törzs notabilitásait s együttesen alkotják a dzsemmá-t; a törzsnek tanácsát. A patriarkális szellemnek megfelelően a seik atyai teljhatalommal bír a törzs felett, de csak kivételképen találhatók oly zsarnoki hajlamúak közöttük, kik nem igyekeznének a dzsemmával mindig egyetértve vezetni a közügyeket, melyeknek legfontosbikát képezi a véderőnek szervezése, a közterhek kivetése és beszédése. Az adminisztratív határozatok végrehajtására különös közgei vannak a seiknek: a *sausá*-k (rendőrök). *Gum*-ját (lovasságát) s a gyalog harczolókat az általános védkötelezettség alapján szervezi és a haderőnek harczban ő a vezére. A gyalogosok begyakoroltatnak a lovassággal való összeütközésre oly módon hogy a gyalogos a lónak sörényébe kapaszkodva, a lovassal egyenlően gyors mozgulatokat képes tenni, minek üldözés vagy megfutamodás alkalmával megbecsülhetlen előnye van. Mint a válás képviselői: a *mueddin* (imára hívó) és a *marabú*-k viselnek közfunkeziókat. A *medder*-ek (tanítók) kisebb-nagyobb számban találhatók a törzseknél. Másik fontos előjogát: az igazságszolgáltatást, a seik az általa kinevezett *kadhi* (bíró) által gyakoroltatja, ki egyuttal közjegyző is. A jelentősb törzseknél e tisztségre csak jogvégzett törvénytudósokat nevez ki a seik. A Korán tudvalevőleg törvénykönyve is a mahomedánoknak, de mivel annak gyakran általánosságban tett rendelkezéseit, egyes jogviszonyokban való alkalmazását sok jeles jogtudós kommentálta, a gyakorlatban némi eltérések mutatkoznak, a szerint hogy melyik törzsnél melyik kommentátort fogadták el tekintélynek. Az *algiri* Szaharában a *hanéfi*-ták és *malekiták* joggyakorlata van legáltalánosabb érvényben. A nők jogi és társadalmi állásának ismertetésében az olvasóknak már mélyebb bepillantást nyújtottam az arabs

jog szellemébe, melyet kiválóan jellemeznek az atyai gondoskodások, a nők, gyermekek, árvák, özvegyek, szegények s egyáltalában a gyengék érdekében, még a cselédek s rabszolgákat sem kivéve. A legnemesebb humanizmus hatja át a törvények rendelkezéseit; fönkelt lelkületből erednek s egyetlen egy célban találkoznak össze s ez a családi alapnak szélesbítése és szilárdítása, a nemzetségek szolidaritásának erősítése, miáltal a Korán szellemében szervezkedett államok szerencsésen meglettek óva azon társadalmi problémáktól, melyek a modern civilizáció nyomán haladó népeknél, az ijesztően növekvő czoelibátus, törvénytelen születések, a proletariatus és a paupérizmus jelenségeivel összefüggnek s a melyek egyetlen egy forrásból, a családi kötelékek meglazulásából folynak s társadalmainkat fölbomlással fenyegetik. A kadhi gyorsan és költségek nélkül ad igazságot a sértett félnek. Mily megszegényítés az ránk nézve, kik európai kulturállamokban élünk, hol vannak néha szintén szép törvényeink, de a melyek mintha nem is léteznének azokra nézve, kik a perköltségeket nem bírják elviselni s azok is, kik tehetik mire igazságot nyernek, sokszor nincs már benne köszönet. A legutolsó rabszolga is panaszt emelhet ura ellen, akár anyagi érdekeiben sértette meg, akár rossz bánásmódja miatt. Legyen ez utóbbi egyike a legkiválóbb uraknak a törzsben, a szegény négernek a törvények szerint igazság fog szolgáltatni. Bizonyos mérvben az egész család vagy nemzetiség felelős az egyedek által teljesítendő kártérítésekért s mindenesetre igazságosabb, ha a vétkes okozta kárt 50—100-an hozzák helyre, minthogy maga a káros viselje ezt egyedül, ki ezáltal tönkre lehet téve; továbbá hathatós szer ez arra, hogy a nemzetségek vagy családok az erkölcsi érzetet kebelükben fejlesztésük s a köztük

levő rossz elemeket minden lehető módon jobbulásra bírják. Csak lenne oly törvényünk, hogy bármely megyei tisztviselő sikkasztásáért az egész tisztikar tartozik kártérítéssel, majd ügyelnének egymásra s e közös megfigyelésnek mindenesetre csak üdvös eredménye lehetne s megszűnnének a szégyenletes tolvajlások. Ha ily izgága családtagok sok bajt szereztek már nemzetségüknek, ezek kérhetik akkor a bírótól, hogy kebelükből kizárja, mi aztán a törzsből való számüzéssel együtt jár. A sátorlakók, e «falu rosszai», néha távol az övéiktől magukba szállva megjavulnak s ha ennek elfogadható bizonyosságát adták, folyamodhatnak a nemzetségükbe való újbóli befogadásért, de a megrögzöttek végkép a rossz útra térnek s ezekből lesznek a Szaharának bújdosó szegénylegényei, kik aztán a mi alföldi betyárjaink viselt dolgaihoz hasonló életet folytatnak míg a nemezis útól nem éri. A kihágások valamint a bűnügyek a legtöbb esetben bírsággal sujtatnak; gyilkosság esetén csak úgy, ha az érdeklettek kiengesztelhetők. De közvetlen a tett elkövetése után a *dyá*-(vérdíj) fizetésnek elfogadása szégyenletes lenne a meggyilkolt testvéreire és egyéb közeli rokonaira; a bűnösnek csak akkor lehet reménye gonosz-tettét a vérdíjjal kiegyenlíteni ha sikerült megszöknie s hosszabb ideig már kikerülte az igazság kezét. Rendesen pedig a vérontásért vérbosszúnak van helye; szobatudósaink, kik könyvtárakban tanulmányoznak népeket és a mi társadalmi viszonyainkban való elfogultságuk szemüvegén át ítélik az idegen szokásokat, az arabokat leginkább a «vad» vérbosszú gyakorlataért szeretik megbélyegezni. Távol legyen tőlem a gondolat, mintha a vérbosszú intézményét magasztalni akarnám! Úgy vannak ezzel az arabok, mint mi a párbajjal. Elvben elítéljük az ököljog idejéből fönmaradt ezen «barbár» szo-

kást; de hol van közöttünk önérzetes, személyes becsére büszke férfi, ki rögtön megbízást nem adna segédeknek, midőn oly sérelmet szenvedett, melyet joggyakorlatunk nem képes orvosolni? — Nincs! — és ezért rátartók is vagyunk, hogy a mi Magyarországunkban senki sem gázolhat mások becsületében a nélkül, hogy a legsúlyosabb felelősségre ne vonatnék s a tudat, hogy ilyesmit megtorlatlan tenni nem lehet, féken tartja a hitvány embereket s megóvjá társadalmunkban a jellemek elaljasodását. Mivé sülyedne a személybiztonság a szaharai pusztaságokban a vérbosszú intézménye nélkül?! Míg a mi rendőrileg fegyelmezett államainkban a gyilkosok ritkán kerülhetik ki a büntető kezet, addig Szaharának rengeteg területein a gyér népesség, a nagy távolságok, a törzsek politikai önállósága s gyakran az ezek közti ellenséges viszonyok kizárják lehetőségét általános rendőri intézkedéseknek a gonosztevők ellen és tíz gyilkos közt kilencz minden erőlködés nélkül biztonságba helyezheti saját személyét. Hogy megrögzött gonosztevőknél sem hal ki egészen minden emberi érzet, hogy a szülei vagy gyermeki szeretet gyöngédségre is tudja őket fakasztani, azt bűnügyi tárgyalásoknál számtalanszor tapasztalhatjuk s ha már most tekintetbe vesszük miként a rokoni szeretet az araboknál jobban ki van fejlődve mint bármely más népnél, gondolni lehet, hogy mennyire csillapítja az ellenséges indulatú embereknél a szenvedélyességet az a tudat, hogy szeretett övéin fogják véres tettét megbosszulni, ha vérengzésre hagyná magát ragadtatni s magát biztonságba tudná, helyezni. Ali-Kantera táján egy politikai üldözöttekből alakult betyárcsapat megtámadott öt francziát, kiknek kíséretében két arabs lovas volt; ez utóbbiak egyikének sikerült megszöknie s miután a betyárok egyikét fölismerte, visszakiáltá neki: «Majd

megkeserülik kis gyerekeid hogy védenczeinket bántjátok!» Más napon az öt franczia a kíséző arabssal minden baj nélkül érkeztek meg a törzshöz, még el sem vettek tőlük semmit. A vérbosszú intézménye ez esetben hat ártatlan életet mentett meg. Ne csodálkozzunk tehát ha a vérbosszú intézményének egész poézise van a Szaharában, melylyel kapcsolatban a nagylelkűség, a hűség, a barátság, az önfeláldozás ritka példái nyilvánulnak. Különösen pedig ne botránkozzunk meg azon, hogy a joggyakorlat elvben elfogadja, annyival kevésbbé, mert különféle intézkedésekkel annyira megszorítják mint nálunk az önvédelmi jogot, nevezetesen a vérdíjjal, melyért a körülmények szerint az egész nemzetséget vagy a törzset is lehet felelőssé tenni. A való tény pedig az, hogy az egy ártatlanért, ki a vérbosszú intézményének áldozatul esik, tíz más ártatlan marad megóva elrettentő hatása által. Nem akarom végre fölemlítés nélkül hagyni a kadhi-k fenyítő eljárásában szokásos gyakorlatot, hogy a rendes bírság kivétele helyett a kihágóknak lelkükre beszélve, fölszólítják hogy a jó hírnevükön ejtett csorbát tegyék jóvá valami jó cselekedettel és rövid időre rá lehet hallani a törzsben: «X. egy rongyokban érkezett utast ujonnan fölruházott; Y. egy tehénnel ajándékozott meg egy szegényen maradt özvegyet, stb.». A kihágó ezen jó érzelmeire való hivatkozás folytán sokszorta többet áldoz nemes célra, mint a mennyit a bírság kitett volna és a jobb embereknél állandó szokássá válik, ha meg gondolatlanul vagy fölhevült állapotban olyasmit tesznek, mit azután bánnak, valami jó tettel nyugtatják meg lelkiismeretüket. Azt már mondtam, hogy a kadhi-k közjegyzői teendőket is végeznek; az arabs törzseknél ősi időktől fogva létezik már a közjegyzői kényszer bizonyos ügyletek kötésére nézve, melyet minálunk Magyarorszá-

gon alig néhány éve léptettek életbe. Sok perlekedésnek vétetik ez által eleje, hogy a jogügyletek egy része a törvény képviselője előtt köttenek s foglaltatnak írásba.

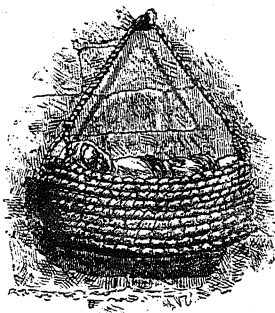
Teljes képet akarva adni a törzsek társadalmi viszonyairól, szólanom kell még az araboknak három rendbeli nemességéről: 1. a mágnások «szidi» vagy röviden «szi» czímmel, mely «kegyelmes ur»-at jelent, azok, kik Fatma-Zorától, a próféta leányától való egyenes leszármazásukat bizonyíthatják. A «noblesse oblige» elve nagy feladatot ró rájuk: a közvélemény megköveteli tőlük, hogy a hazafiság, vitézség, nagylelkűség s egyéb nemzeti erények valódi példányképei legyenek s ha ezek nagy tiszteletben részesülnek, különben kisebb gyengeségeket is, melyeket másnak elnéznének, bűnül róják fel nekik. Ebből kiviláglik, hogy a főnemesi születés magában véve nem ad társadalmi fölényt s oly tényezőnek tekintendő, mely az illetőket hivatásszerűen serkenti azon erények tanusítására, melyekkel a köztiszteletet ki lehet vívni. Az ily alapon fejlődött arisztokraczia társadalmi jótéteménynek tekinthető. 2. A kisebb nemességet képviseli a dzsuad, vagyis a katonai nemesség, mely harczy bravourokért adományoztatik, s mely az utódokra is öröklődik, míg e czímre méltók maradnak s valami gyáva tettel el nem vesztik azt. Minthogy ők mindenekfölött rettenthetlen vitézségükkel, a lovaglásban s fegyverforgatásban ügyességükkel igyekeznek kitűnni, ezért gyakran bőrükbe nem férő «stänker» elemeit képezik a törzsnek s nem egyszer a szomszéd-törzsek közti barátságos viszony garázda viselkedéseik miatt megzavartatik. De a harczban, hol a seik fővezérlete alatt az egyes szakaszok élén állanak, ők bástyái a véderőnek s ha ennek tudtában a tétlenség napjaiban sok rakonczatlanságot követnek el, a törzsnek emberei viszont sokat el is néznek nekik.

3. A harmadik nemességet a marabu-k képezik, t. i. a papi családok, melyek századokon át apáról fiúra szent életre adják magukat, s mint az egyház bástyái, törekszenek maguknak tiszteletet s elismerést kivívni. Más helyen is lévén róluk szó, mellőzhetem itt társadalmi állásuknak részletesb ismertetését.

A berber cselédek és néger rabszolgák szintén egy részét képezik némely törzseknél az-össznépeségnek s mivel utóbbiak jogi viszonyai külön is lesznek ismertetve, itt csak annyit jegyzek meg róluk, hogy a törvényekben atyailag vagyon gondoskodva róluk s minél jobban viselik magukat, annyival rövidebb idő alatt köteles a tulajdonos őket fölszabadítani; szakasztott oly dolguk s módjuk van, mint a szegényebb módu araboknak, ki a nyájak körül s a háztartásban nevével s gyermekeivel maga végzi a teendőket. Minthogy pedig a törzsbeli arabok nagyobb részének nincsenek cselédjei és rabszolgái, tehát ép oly sorsuk van, mint az arabok legnagyobb részének. Magának a családnak képezik többnyire kiegészítő részét; az urak jók és nyájasak irányukban és nagyon azon vannak, hogy értelmi niveaujukat emeljék, lelkületükben neme-sebb érzelmeket fakaszszanak. Sokan, midőn felszabadítatnak, nem akarnak többé elválni azoktól, kik annyi jótéteményben részesítették s megmaradnak mint szabad cselédek. Olyan társadalmi páriák, milyenek Európában a cselédek, az iparos tanoncok nagyobb része, kik sem jó szót, sem jó falatot nem kapnak gazdájuktól, hanem e helyett ütlegetek és szidást annál többet, kiket túlfeszített munkával sanyargatnak, kiket lelkileg elsatnyítanak, ilyen páriákat nem találunk a törzsbeli arabok közt. Vagy tegyünk még összehasonlítást az angol és spanyol telepítvényesekkel, kik sok helyt még most is tartanak néger rabszolgákat! Mily égbekiáltó embertelenséggel bánnak el

velük. Ki nem ismeri a vérlázító dolgokat, melyek a czukornád-ültetvényekben végbemennek és mily szégyenfoltja a kereszténységnek, hogy ezek a kegyetlen vérszopó bestiák hitsorsosaink, kik beszenynyezik Krisztusnak tanait, melyeknek csak névleg hívei.

A nomádélet nivelláló hatalma a foglalkozások egyformaságánál fogva megakadályozta más társadalmi osztályok keletkezését s az egész szocziális alkotmány, miként e képből látható, a kiterjesztett családi alapon nyugvó kötelékből folyva természetesen a lehető legeszményibb irányban valósítja az emberi lényekben rejlő társulási ösztönt.

XVII.

VENDÉGSZERETET.

A nagylelkű vendégszeretet erényének gyakorlásában az arabokat, akár a régi, akár az újabbi időkben egy nemzet sem érte el. Pedig a magyar vendégszeretetnek is van megérdemlett híre: de közelebbről vizsgálva ezt, úgy fogjuk találni, hogy újabban mindinkább csak a lakmározás iránti hajlamból, vagy szórakozási vágyból indul ki s «nemes passzió»-nak igen, kiváló erénynek azonban alig válik be.

A tulajdonképeni vendégszeretet szívünknek azon önzetlen, nagylelkű törekvése, melylyel az övéitől távol szakadt idegennek, körünkben a szükséges támaszt nyújtani s neki lehetőleg második szeretetteljes otthont szerezni igyekezünk. Most sem vészett ki még nálunk a nagylelkűség e szép nyilvánulása, mely őseinket oly kiválóan jellemezte s a kikről a történet e tekintetben számos épületes példának emlékét őrizte meg, melyek közül Horváth többet idéz mondva, hogy a magyarok ádáz ellenségeiket is keblökbe fogadták, ha azok segélyökért folyamodtak, sőt ily esetben szorultságba jutott ellenségek az életveszélytől is megmentették és a mennyiben pártfogoltjok később mégis meggyilkoltatott, kegyelembe

fogadott ellenségek halálát a gyilkosokon kegyetlenül megbosszulták.

Ily eszményi felfogása van minden arabnak a vendégszeretetről és annak kötelességszerű gyakorlását minden körülmények között a vallásosság és erkölcsiség egyik főtényezője gyanánt tekintik. Bárki legyen is a vendég, személye szent és sérthetetlen, nemcsak étellel-itallal, szállással s a többi szükségessel látják el, de a jövevény hágyamolításra szorul, szíves fogadtatást és nemes lelket talál. És ép abban fekszik erkölcsi fensége ez erényének, hogy ha mi jót tett az utassal, ebben sem maga nem lát különös érdemet, sem azért elismerésre igényeket nem formál: sőt ellenkezőleg, ő van hálával Istennek, hogy vendéget küldve, módot nyújtott neki, magát igaz szívűnek mutatni.

A nagylelkűséggel ritka gyöngédség is párosul a vendégek szíves látásában: soha nem kérdik az érkező fáradt utastól «ki fia vagy?»; legyen az ismerős vagy ismeretlen, arab és igazhitű vagy nem, mindez mitsem változtat a dolgon: az utast Isten vezérelte közjük és annak akaratját teljesítik, midőn sátruk alatt pihenést s körükben testi és leki üdülést nyujtanak neki; az egyedüli elismerés, melyre számít, az, hogy ha majd ő is elvándorol a földi létről az örökkévalóságba, mindnyájunk atyja előtt megjelenve, ez boldogságának kimérésében betudja majd neki tanusított vendégszeretetét és hasonló fogadtatásban részesítse.

Mikor a jövevény ismeretlen és megmondva kilétét vagy előmutatva ajánló levelét, különös rokonszenvre számíthat, viszont gyengédséget fog tanusítani, ha csak akkor fedezi föl kilétét, midőn a sátor ura már jelentékeny bizonyosságát nyújtotta szokott vendégszeretetének, ily módon nem fosztva őt meg az önelégedett-

ség érzetétől, melyet a teljesített felebaráti kötelesség szerez.

A barát vagy rokonszenvére bármi czímen érdemes vendég oly ünnepeltetésnek tárgya, milyenről csakis nekünk magyaroknak lehet megközelítő fogalmunk. Megesik ilyenkor, hogy a törzsfőnök lelkesedésében ünnepi díszben fölállíttatja sátra előtt lovascsapatát, gyalog fegyvereseit, egész népségét, összeterelteti számos nyájait s egy nagy értékű lovat vezetve a vendég elé, kéri, fogadná el emlékül s rendelkezzeék mindennel a mi előtte van akaratja szerint. Az ily módon megtisztelt vendég a neki följajánlott teljhatalmat a törzs fölött elfogadja oly czélból, hogy otttartózkodását nagylelkű cselekményekkel emlékezetessé tegye. Így például versenylovaglást rendel s a győztesnek a törzsvagyonból jelentékeny díjat tűz ki; a néger rab-szolgák közül egyiket-másikat fölszabadítja; valamely szegény ifjúnak, kinek nincsen módjában imádotját megszerezni nőül, lehetővé teszi, hogy a szülőknek a kívánt nászdíjt nyújthassa stb., stb.

De ha kevésbbé kicsapangó lelkesedéssel nyilvánul is az öröm, mindenkor ünnepélyes lakomákban s közmulatozásokban fog kifejezést nyerni és csakugyan a keresztelés, házasság s hasonló események mellett jobbra valamely kedves vendég érkezése nyújtja az alkalmat ünnepélyes mulatozásra: versenylovaglás, fantázia, harci-játékok, mérkőzések testi erőre, trubadurok költői versenye stb.

Hogy aszorosabb értelemben vett vendégszeretet kellő méltatására visszatérjek, nem emelhetem ki eléggé azt a nemesszívűséget és gyöngédséget, melyet az ismeretlen utas irányában tanúsítanak. Szent aktust vélnek tenni mindenben, mit érte cselekednek; még az állatot is, mely hátán hozta, a vendégi szentség sugározza körül s alig

szállott le a jövevény lováról vagy tevéjéről, az asszonyok és gyermekek, kiknek nem illik idegen férfiakkal érintkezni, az állatot fogják körül, megczirógatják, édes szavakat intéznek hozzá, gondozzák jobban, mintsem gazdája tenné s kedveskednek neki mindenféle jó dolgokkal.

Magát az utast senki sem faggaja kíváncsi kérdésekkel: hogy kicsoda? micsoda? honnan jó? hová megy? Mindenki csak azt igyekszik kitalálni: mire lehet szüksége? Mindenekelőtt erősítő táplálékra, frissítő italra s a legjobból, mi készletben van előhoznak neki annyt, hogy bőven jól lakhassék. A családfő azután kérdi: «Testvér, miben lehetek még szolgálatodra?» Ha az utas bármily támogatásra van utalva, azt előadja s biztos lehet abban, hogy baja iránt fogékony szívekre talál. Napokig időzhet már most köztük a nélkül, hogy egyetlen-egy indiszkrét kérdéssel faggatnák saját viszonyait illetőleg. A férfiak bevonják őt körükbe, a legnagyobb finomérzékenységet tanúsítják irányában s tőlük telhetőleg azon vannak, hogy lelke is üdüljön s a lehető legjobb emlékekkel távozzék tőlük. Az utas egyáltalában azt és annyt mond el magáról, a mennyit akar. De ily fogadtatás megnyitja a szíveket és közlékenynyé teszi s ha élményeink előadásával gazdag ember- s világismeretről teszünk tanuságot s látják, hogy helyesen tudunk gondolkodni és nemesen érzni, a vallási és nemzeti különbség elenyészik, barátságos érzelmekre fakasztjuk irányunkban s különös tiszteletük tárgyává leszünk, minek távozáskor azzal adnak kifejezést, hogy szoros barátságot kötve, lovascsapattal kísértetnek a legközelebbi törzshöz, hogy minden baj ellen megvédve, az ottani főnöknek is különös szívességebe ajánljanak.

Csak azt akarom még szóba hozni, hogy bármily gazdag lenne is az utas, ha egyszegényes sátor alatt tanyázó magányosan kóborló család vendégszeretetét vette volna

igénybe, halálos sértés lenne, ha távozáskor kérdené, mivel tartozik a nyújtott szolgálatokért, vagy ha kérdés nélkül is meg akarná azt fizetni. Ha pedig gyűlölt ellenség is vetődne közénk, Isten előtt a legsúlyosabb felelősségnek éreznék, ha ezt körükben baj érne s a vendégszeretet kötelességét irányában csak úgy teljesítik, mint bármely ismeretlen jövevénynel szemben.

XVIII.

ÜNNEPÉLYEK ÉS KÖZMULATOZÁSOK.

A vallási ünnepeken kívül, fontosabb családi események: mint születés, házasság, vagy pedig distingvált vendégek érkezése szolgálnak alkalmul az ünnepélyességekre és az ezzel szükségképen járó közmulatozásokra, az oázokban épúgy, mint a sátorlakta beduin nemzetiségeknél. Az aid-el-kebir egyike a legnagyobb vallási ünnepeknek és Biskra oázában volt alkalmam ilyenben részt venni.

Kora hajnalban puskalövöldözések keltik föl az embert álmából, az utcán legszebb öltözetükben ujjongó csoportok járnak fel s alá, nemzeti dalokat énekelve, melyeknek lelkesítőbb részeit lövésekkel hangsúlyozzák. Némely csoportok zenészekről vagy legalább dobostól kísértetik magukat. Aurora pírja alig aranyozza a keleti láthatárt, mindenki már lábon van, a házak terraszai is megnépesülnek ünnepélyesen öltözött nőközönségtől, hogy szemtanui lehessenek a látványosságoknak.

Az örömhangulatnak ilyenemű nyilvánulásai között halad az idő, míg a kasbah főkapuja megnyílik és az agha gazdag díszöltönyében, legszebb paripáján ülve megjelenik, követve az előkelőktől és daliás lovasaitól,

majd a gyalog harczosoktól, végül pedig csatlakozik az ünnepi menethez a lakosság apraja és nagyja. Ezzel kezdetét vette a vallási ünnepély. A menet ájtatos hangulatban a mecsetig vonul, honnan az imam több paptársától kísérve kijő, mindannyian öszvérekre ülnek s az ünnepélyes menet, a város főutczáin át, egy nagy hazafi sirjához vonul. Oda érve, az imam a papsággal egy emelkedett helyen foglalnak el állást, az agha, az előkelők, a lovasok leszállanak paripáikról és mindannyian kelet felé fordulva, szívből jövő rövid imát rebegnek, miközben homlokukkal háromszor a földet érintik. Miután a közös «amin!» is elhangzott, az imam egy rögtönzött emelvényre lép és hangulatteljes hazafias beszédet intéz az összegyűlt hívekhez, magasztalva az ünnepelt hősnek dicsteljes tetteit, utánzásra buzdíva az utódokat, hogy méltók legyenek a nagy ősokhöz. A hatásos beszéd fenkölt érzelmekre fakasztja a hallgatóságot és mindannyian át vannak szellemülve az emberi érzelmek legmagasztosabbikától: a hazafias lelkesedéstől.

E lélekemelő látványra megújulni éreztem szívemben azon érzelmeket, melyek áthatottak midőn jogász koromban a kerepesi temetőben nemzeti nagyjaink sírjaihoz járultunk vezekelni mindenszentek napján s megemlékezve e szent helyeken a lelkesedés pillanatában tett fogadalmainkról, hogy éltünknek egyedüli célja lesz a hazát híven, minden tehetségünkből szolgálni, magába szállt lelkemre kínosan hatott azon gondolat, hogy íme már másfél évtizede annak, hogy távol a hazától a cosmopolitikus mozgalmak főszékhelyén élvezem a magasabb civilizáció raffinirt szellemi gyönyöreit. Megszégyenülve jutottam annak öntudatára, hogy már-már kivetkőzve előbbi lényemből, megvető sajnálkozás váltotta föl az egykori chauvinizmust mindazért, a mi romlatlan

nemzeti szokásainkban, intézményeinkben, élet- és világnézetünkben. Ily irányba terelt elmélkedéseim közepette bámulattal telt el lelkem Algíria és a Szahara azon kétmilliónyi arabja iránt, kik immár félszázad óta a francziák politikai fenhatósága alá jutottak és kik közül a hosszú ötven év alatt egyetlen egyet sem sikerült a győzőknek asszimilálni. Hiába való minden dédelgetés a francziák részéről, nincs a földnek az a kincse, melylyel az arabot hite és nemzetisége megtagadására lehetne bírni. Hazafiság! — e szóban foglaltatik az arabs szív vágyainak összesége és mindaz, a mi kedves és kívánatos neki, mindaz: egytől-egyig csak kiegészítő része annak. A hazafiság erényeinek koszorújában legfényesebben ragyog és a szerencsének semmi forgandósága el nem homályosíthatja azt. Köztük éreztem át igazán a hazafiság valódi értelmét és megtanultam azt többre becsülni, elfogultságában is az egyoldalú civilizáció sokat dicsőített vívmányainál, melyek az igazi művelődéstől gyakran oly nagyon távol esnek. Fölébredt bennem annak tudata, hogy szebb életcél, a legszerényebb hivatásban is, — hazánknak hasznára érvényesíteni erőnket, mint menten minden egyéb kötelmektől, lelkünket és értelmünket azon szellemi gyönyörök élvezhetésére idomítani, melyeket Párisnak tudományos, irodalmi, művészeti és civilizáltabb társadalmi mozgalmai nyujtanak. Az alföldi puszták gyermeke, egykori érzelmvilágával, mint Phénix hamvaiból, föléledt bennem és mintegy bűverővel végkép széttépte mindazon kötelékeket, melyek örökre Páris boulevardjaihoz látszottak bilincselni. Ily hangulatban találva magamat, az egyszerűségében fenséges ünnepély fokozott hatással volt reám, s midőn a hazafias beszéd végeztével a jelen voltak egész tömege a nemzeti dalt zengette el, mint szívből fakadt hangokat rebegtem el:

«Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar!» megfogadva, hogy «áldjon vagy verjen sors keze», ott élnem és halnom kell!

Az ünnepélynek vallási czeremóniája az utóimával befejeződött, mindenki ismét lóra ült s a menet vissza-indult a városba; ellentétben a kivonulás ájtatos némaságával, most már zajos éneklés, örömujjongás és lövöldözés közepette haladtak át az utczákon. A délczeg lovasok annak tudatában, hogy a legszebb hölgyek bíráló tekintetekkel méregetik, mindenkép azon voltak, hogy megjelenésükkel elragadtatásba ejtsék. A lovak, mintha csak megértenék uraik szándékát, oly büszkén lépdeltek. A mi «éljen!»-einknek megfelelő «juh! juh!» kiáltások üdvözölték az egyes csoportokat. Az aghával élükön a versenyek terére érkeztek, hogy a fiatalság ott a harczi játékok érdekes látványával gyönyörködtesse a közönséget.

A lovasoknak harczi játékaival avagy bravourmutatványai *fantáziá*-nak neveztetnek és a fantázia az araboknak ép oly nemzeti specialitását képezi, mint nekünk magyaroknak a cigányzene melletti sírva-vigadás. Mind a kettőnek az a közös vonása van, hogy kitörésre fakasztva a lényeinket jellemző érzelmeket, az örvöngéssel határos extázisba ejtik egész valónkat. Miután egyesek testi birokban mutatták izmaiknak nagy rugékonyságát és erejét, mások fegyvereiknek lovaglás közbeni fantasztikus játékaival rendkívüli ügyességüknek adták tanujelét, ismét mások mint merész lovasok igyekeztek tündökölni a nézők nagy gyönyörűségére. Az aghának második fia, ki délczeg megjelenésével ritkította párját s a fantázia alkalmával merész lovaglási bravourjaival és fantasztikus mutatványaival fegyverek kezelésében leginkább kitüntette magát, fölényét egy végleges versenyben

akarva kitüntetni, sok ezereket érő, művészien zománczott s drágakövekkel gazdagon kirakott puskáját, mely minden arabnak lova mellett legbecsesebb tulajdona, díjul tűzte ki annak, ki akadályokkal nehezített futtatásban s a közben tett fegyverjátékai ügyességével fölülmulná őt. Egy fiatal szomszéd törzsfőnök, ki mint vendég jelen volt, de a versenyekben addig nem vett részt, a kihívást elfogadta; minden tekintetben méltó volt a diadalmaskodóhoz, és saját nemzetségében szintén mint legyőzhetlen hőst ünnepelték. Miután egymással kezét fogtak annak jeléül, hogy a győzelem nem fog bennük irigységet kelteni, mintegy ouverture gyanánt szorosán egymás mellett eliramodtak néhány száz méterre, majd visszafordulva örületes vágatásban midőn már csak arasznyira voltak az aghától, balkezüikkel elsütötték puskáikat, másik kezükkel pedig a kantárszárnak egy ügyes rántásával ugyanabban a pillanatban megfordulásra készítették paripáikat. Az agha mellett állva, midőn fölőcsudtam a meglepetéstől, vagy hogy az igazi szót nevezsem az ijedéstől, hogy letipranak s a puskaapor füstje oszladozni kezdett körülöttem, már messze repült a két lovag villámsebességgel porfelhőkbe burkolva. Midőn széles árkon kellett átugratniok, magasan fölhajították puskáikat úgy, hogy az már a levegőben durrant el, majd az árkot szerencsésen átugratva vagy húsz méterrel tovább fölfogták fegyvereiket, erre fölegyenesedve nyergükben, megtöltötték ismét puskáikat, hogy az újabbigátnál bravourmutatványukat valami újabb ügyességgel érdekesítsék. Azután abban vetekedtek, hogy két gát között ki tudja puskáját legtöbbször megtölteni és eldurrantani s mindezt a legsebesebb vágatás közben viszik végbe. Legérdekesebb részlete volt ezen izgalmas versenynek, midőn a szélként süvöltő paripákról háromszor le kel-

lett ugorni, hogy sörényeikbe kapaszkodva és néhány lépést velük szaladva, ismét a nyeregbe teremtsék magukat. E vakmerő részlet döntötte el a harczot, mely a kihívónak legyőzésével végződött; az aghának fia ugyanis a harmadik ugrásnál megbotlott és mire ismét nyeregben ült, vetélytársa jelentékenyen megelőzte s minden törekvése daczára nem volt képes őt utólni. A czélnál a sokaság egetverő juh-juh kiáltásokkal és ezerszeres üdvölvésekkel fogadta a két leventét. Midőn a fiatal törzsfőnök átvette a versenydíjat, az értékes puskát, így szólott legyőzött vetélytársához: «Nagylelkűségre se mondhaszák, hogy utánad állok! Tudom, hogy nővérem kezére áhitozol és hogy férfierényeid nála is rokonszenvessé tettek. Beleegyezésem a frigyhez legyen tehát egy újabb versenynek díja». A daliás leventék rögtön lóra pattantak s megkezdődött újra a verseny fokozott erőlködéssel és fokozott érdeklődés mellett. Egészen az utolsó pillanatig a győzelem kétes maradt, hol egyik, hol a másik volt némi előnyben, végre mégis az győzött, kit a siker a legboldogabb emberré tett. A népség egetverő ujjongásokban adott kifejezést örömének s a puskaapor megszólalt újra. Majd csoportokra oszolva: itt hazafias szónoklatokat hallgattak, ott hősi tetteket dicsőítő énekekben adtak kifejezést az általános lelkesedésnek, másutt ismét zeneszó mellett ujjongott az örömittas tömeg. A lövöldözések ezalatt egy perczre sem szüntek. Egy fél óra múlva az aghának egy adott jelére minden ismét csendes lett. A körülbelül 300 főre menő lovasság két részre oszlott, hogy egymással szemben az elkeseredett lovassági harcz epizódjait szimulálják. Sebesen vágatva, ellenkező irányban távoztak egymástól mintegy két kilométernyire s ekkor megfordulva, harczy kiáltások közepette, mint az üvöltő fergeteg, magas porfelhőket kavarva föl nyomuk-

ban, egymásnak rohantak s mit a két versenyző az imént tett, hogy az aghának tartva örületes vágtatásban, midőn már csak arasznyira voltak tőlünk, balkezükkel elsütötték puskáikat, másik kezükkel pedig a kantárszárnak egy ügyes rántásával ugyanabban a pillanatban megfordulásra készítették paripáikat, ugyanezt tette a két száguldó lovascsapat, midőn a lovak orrai már-már érintették egymást. Másodszor megint összezsaptak, de ekkor csak az egyik fél fordult meg a megfutamodást szimulálva. Az arabok csatározási módjában a megfutamodásnak nagy hadászati jelentősége van, melynél fokozott mérvben kell érvényesíteni a lovaglás és a fegyverek kezelésébeni ügyességet. A megfutamodás csak ritkán jelent a szó szoros értelmében menekülést az ellenség elől, hanem oly sakkhúzásnak tekintendő, mely előkészítője a sikernek. Különösen az európai hadseregekkel szemben alkalmazzák fényes eredménnyel a színlelt támadások és megfutamodások hadászati módját, melylyel az ellenséget kifárasztani, erejét szétforgácsolni törekszenek, hogy alkalmas helyen és időben meglepve egyes csapatrészeket, ezek egymásutáni megsemmisítésével tönkretegyenek oly hadsereget, melylyel egyenest szembe nem szállhatnának. Abd-el-Kader maroknyi hőseivel évtizedeken át sakkbán tudta tartani a francziáknak százezernyi ármádiáját, a legérzékenyebb veszteségeket okozva nekik s talán végleg kimerítette volna őket, daczára a folyton érkező új segélycsapatoknak, ha az egyenetlenkedés hydrája nem üti vala föl fejét a hazafiak táborában. Az, mit a lovasok mindegyike ilyenkor teszen, fölülmulja a legmerészebb mutatványokat, melyekkel híres műlovarok a czirkuszokban bámulatra ragadnak. Futamodás közben a villámgyors vágtatás, a milyenne csak a páratlanul idomított arabs telivérek

képesek, ép annyira meglepő látvány, mint a lovasoknak elgondolhatlan ügyes és merész testmozdulatai, midőn az ellenség golyói ellen fedve magukat, a lónak vagy hátán lapulnak meg, vagy oldalt csimpászkodnak bele oly módon, hogy balkezök, mely a puskát tartja, egészen szabad legyen és jobb kezüket is a fegyver töltésére és lövésre használhassák. Azonban, daczára nagy gyakorlottságuknak, ily nagyobb szabású fantáziák ritkán folynak le balesetek nélkül. Az itt szóban forgó ünnepély alkalmából tizenegyen sérültek meg többé-kevésbé súlyosan. De ez ép oly kevéssé riasztja vissza a bravourlovaglásoktól, mint előkelő sportmanjeinket az akadály versenyektől, melyek minden évben szintén szépen megkövetelik áldozataikat. Megemlíthetem itt, hogy a Szahara klímája bámulatosan kedvező a sebek gyógyulására és a hajdan nagy virágzásra emelkedett arabs sebészet több vívmánya maig sem ment feledésbe a sivatagban élő utódoknál, és az itteni orvosok a sebészetet több szakértelemmel kezelik, mint a belgyógyászatot, mely sok tekintetben kuruzslássá fajult. Az arabs lovas, midőn ily hajmeresztő módon védi magát az ellenség golyói ellen, maga részéről a lehető legnagyobb preczióval viszonozza annak lövéseit. A fantáziának végét ép oly mutatványok képezték, midőn a vágató lovasok, paripájuk hátára lapulva vagy oldalt belécsimpászkodva, golyóval megtöltött fegyverükkel célba lőttek bámulatba ejtő eredménnyel. A jelenlevőknek harcias lelkesedése ekkor már a delirium niveaujára emelkedett és az örömujjongás — hogy történehi legyenek — kezdett minden tekintetben kicsapongó lenni. Éktelen zaj, folytonos kurjongatás és lövöldözés közepette a sokaság visszatért a városba, hogy ott a lakomázás örömeinek adja át magát, élénken kommentálva

a napi eseményeket. Az előkelők az aghához valának hivatalosak, a többiek is egyik vagy másiknak vendégszeretetét élvezték s a házigazda ilyenkor — miként ezt más helyen már mondtam — tőle telhetőleg kiteszen magáért nemcsak jó ételekről italokról (aludt tejből készült sajátyszerű készítmény, kávé stb.), de a helyzetnek megfelelő szellemi táplálékról is gondoskodik: értem ezalatt a zenét, mesemondók, szavalók, énekesek előadásait.

Ily módon folynak le az ünnepélyek az oázokban, ép úgy, mint a sátorlakta beduinoknál s legfeljebb abban van különbség, hogy az ünneplők létszáma és módja szerint az örömhangulat kevésbbé vagy többé impozáns kifejezést nyer. Már késő éjjel van, midőn a tam-tam és furulya hangjaiba vegyült éneklés és a lövöldözés szünni kezdenek.

XIX.

VADÁSZAT.

A vadászat a fantázia mellett legkedveltebb szórakozása az araboknak, A mellett, hogy nemes sport és ízletes táplálékot nyújt, sok helytt jelentékeny jövedelmi forrást is képez.

A struczmadár kitünő alkalmat nyújt bravour lovaglásra s tekintve azt is, hogy a drága tollak gazdag zsákmányt képeznek, Szahara fiai jó szerencsének tekintik, midőn területeiken strucz-csapatokat jeleznek. Ezeket az ép annyira hosszú- mint gyorslábú állatokat máskép mint forszirozással nem lehet kézrekeríteni, mert nagyon elővigyázók s nem igen hagyják a vadászt lőtávolságba jutni. A forszirozás azonban nehéz próbára teszi a paripának és a lovasnak kitartását.

Kétszer volt alkalmam e parforce vadászat izgalmaival élvezni. A második alkalommal húszan voltunk lovasok, két gyorsan futó teve pedig, melyet maharanak neveznek, hozta az élelmi szereket (datolyát, száraz fügét, kuszkuszt) és a vízkészletet. Mindegyikünknek volt egy puskája, két pisztolya és egy hosszú bot, melynek specziális neve: «matrak».

Három óra hosszat lovagoltunk a megjelölt irány-

ban, míg megláttuk a struczcsoportot: de mi se pillantottuk meg hamarabb mintsem ők bennünket és akkor megkezdődött az eszeveszett hajsza. Mindaddig, míg erősen nyomukban nem vagyunk, egy csoportban menekülnek, tőlük kitelhető gyorsasággal s mikor már látják, hogy utol fognak éretni, a hányan vannak, annyiféle irányban menekülnek tovább, arra számítva — csodálatos logikával — hogy egy-egy üldöző csak egy irányban folytathatja a hajsztát s akkor azok, kikre nem akad pályázó, meg lesznek mentve minden további küzdelem nélkül, míg a többiek megfeszített erőlködéssel igyekeznek a nyomaikban iramodó üldözőket kifárasztani, érezve, hogy ellenkező esetben el lesznek veszve.

Csak úgy, ha lankadatlan vágatásban hajszoljuk, nem engedve nekik egy pillanatra sem időt lélekzétvételre, lehet reményünk, hogy végre teljesen kimerülve utolérjük. Ez — ily föltétel mellett — rendszeren 9—11 kilométernyi, tehát körülbelül másfél mértföldnyi eszeveszett futás után történik meg. Midőn ilyenkor a hosszú bottal a kegyelem ütést akarjuk fejére mérni, óvakodunk kell, hogy nagyon közelébe ne jussunk, mert a fuldokolva lihegő állat halálosan is megrúghatja kemény lábszárával ellenségét, s daczára az elővigyázatoknak, minden expedíció alkalmával fordulnak elő ily módon okozott kisebb-nagyobb balesetek. A mi pedig azt az ismeretes mesét illeti, hogy a struczok, midőn üldözőik elől már nem menekülhetnek, a homokba dugják fejüket azon reményben, ha ők nem látnak, őket sem fogják látni, az visszavezethető azon nagyon természetes körülményre, hogy a hőségtől fulladozó teremtés, midőn kimerülve földre rogy, ösztönszerűen az alsóbb talajú homokba dugja fejét, mert az hűvösebb és néha nedves is, tehát csillapítani igyekszik ezzel némileg kínjait.

Az oroszánvadászat azzal a kellemetlenséggel jár, hogy többnyire egész éjszakákat kell rájuk lesben állani, gyakran eredmény nélkül, másrészt pedig, hogy meglepik az embert jelenlétükkel ott, a hol a megtisztelő szerencsére legkevesebbé számítottunk. Azt a tévhitet, mintha a sík pusztaság volna hazájuk, már helyreigazítottam, mondva, hogy jobbára hegységekben szeretnek tartózkodni, hol búvóhelyek, források vannak és zsákmányra elég vadat találnak. Csak szükségben mennek razziára oly sík területre, hol zsákmányt ejthetnek.

A francia kormány meglehetősen magas díjakat tűzött ki a ragadozó állatok kiirtására és én megismerkedtem több arabssal, kik 20—30 év óta már rendes foglalkozáskép üzik a fenevadak elejtését, egyikük már csinos vagyont gyűjtött magának össze a fölvelt díjakból; 1878-ban ő már a 40-ik oroszánt ölte volt meg, a mikor a rendes jutalmon kívül egy több ezer frankot érő díszpuskát is kapott a becsületrend lovagkeresztjével.

A derék embernek egyik szeme hiányzik és fél képe iszonyatos sebeknek viseli nyomait, a mennyiben ő első oroszánkalandja alkalmából egy általa megsebzett oroszánnak a fogai közé került volt, de társa egy szerencsés lövéssel még megmentette a bizonyos haláltól. Egy másodpercznyi késedelem és minden késő lett volna. Nagy és kínos betegségében megfogadta, ha kiépül, egész életét az oroszánok pusztítására fogja szentelni. Mindig egyedül indult ilynemű vállalataira, s nem egy ízben köszönheté menekülését nagy hidegvérűségének, mint például a következő esetben is: egy magas halfa-füvel benőtt lapályon barangolva vagy harmincz lépésre tőle felugrott egy gazella; ő rálőtt és el is találta. Abban a pillanatban a mint ellötte fegyverét, egy rendkívüli magas, természetes oroszán emelkedett fel a sűrűségben, hogy

elvitassa tőle a prédát. Öt láb magas volt, a mint fejét föltartotta. Az oroszlán mindenekelőtt a gazellára ugrott s mialatt ez vinyogva vergődött körmei között, mereven nézett a közel álló vadászra. Az arabs meg sem moccan, mert tudta, hogy ily esetben a teljes mozdulatlan-ság az egyedüli mentő szer. Nem gondolt sem arra, hogy puskáját újra megtöltse, sem arra, hogy megszaladjon. Mindkét esetben el lett volna veszve. Az oroszlán egyre nézte vörös és fénylő macska szemeivel. Habozni látszott a két préda közt: a körmei közt vergődő és a mozdulatlan között. Két hosszú percz telt el így. Az oroszlán nézte a vadászt, ez visszanézte az oroszlánt és még csak nem is pislantott. Ekkor az oroszlán, állkapcsai egy hatalmas mozdulatával fogai közé ragadta a még lihegő és vinnyogó gazellát s elrohant vele; vitte, mint a kutya a nyulat, csörtetve a magas fűben, be az erdőbe, melynek cserjéit tördelte, míg a sűrűben eltűnt.

Valahányszor előnyös alkalom nyílt, mindig nagy érdeklődéssel igyekeztem magamat alaposan tájékoztatni az állatok büszke királyának jellemsajátságait illetőleg. A meséinkben neki tulajdonított nemes vonások iránt óhajtottam tisztába jönni és mindazoknak egybehangzó adatai szerint, kik oroszlánnal nem egyszer néztek farkas-szemet, annak méltóságérzete, nagylelkűsége, sőt háladatossága is igazoltaknak bizonyultak be. Egy törzsfőnök futárját sürgős izenettel bízta meg egy szövetségeséhez s a gyorsfutó a rendes három napi utat pihenés nélkül húsz óra alatt szándékozott megtenni. Az útnak felén már túl volt, midőn egy kúthoz ért, hol ő néhány pillanatra megállapodott, hogy kis tömlőjét friss vízzel töltse meg. Egyszerre csak előtte áll egy sörényes oroszlán. A futár majdhogy kövé nem vált meglepetésében s mozdulatlanul tartva kezében a vízzel telt tömlőt, mereven

nézett a félelmes megjelenésre. Az oroszlán erre bizalmasan közeledett feléje s kiitta a tömlő tartalmát s miként a macskák — midőn czirogatjuk — hozzánk dörzsölődzenek, úgy tevő az oroszlán is akaratlan jótevőjével. A futár e barátságos nyilatkozatokra visszanyerte bátorságát, megtöltötte újra tömlőjét és folytatta útját. Az oroszlán órákon keresztül kísért: hol nyomában követte, hol megelőzte, s valahányszor mellette volt vagy szaglázta vagy hozzá dörzsölődött. «Lehet különben» — mondá a kalandnak hőse — «hogy csak azért követett, mert búvóhelyéhez, hol nősténye és kölkei várhattak prédára, szintén arra kellett mennie s mert maga már nem lehetett éhes, engemet pedig megölve oly messze czipelni nehéznek gondolt; nem lehetetlen, mikép ő abban reménykedett, ha oda közelbe mennék, prédául szánna övéinek s talán azért is szaglált meg annyiszor, megakarva tudni, vajjon eléggé ízletes pecsenye lennék-e a tisztelt családnak. De utóvégre az is lehetséges, hogy csupa háladatos-ságból a nyújtott italért kísért engem azon területen át, hol más félelmes találkozásoknak lehettem kitéve, megakarva ily veszedelmek ellen óvni».

Az oroszlánnak nagylelkűsége úgy értelmezendő, hogy ha őt meg nem támadják és az éhség préda ejtésére nem készíti, csupa vérengzési hajlamból nem bántja sem az embert, sem az állatokat. De azért nem tanácsos vele találkozni, mert rejtekhelyének elhagyására rendesen csak az éhség bírja s különösen a síkságban való mutatkozása rettenetes étvágyra enged következtetni. Nem szokott szaladni mint a kutya, hanem a macskáéhoz hasonló rugékony, síma léptekkel halad vagy pedig 5—6 méter hosszú szökésekben ugrik. Tekintete rendesen nyugodt, méltóságos és csak ha föl van ingerülve, szokott dühöngeni. Prédáját csak nagy éhségben üldözi,

rendesen pedig megtelepszik valamely forrásnál, hová az állatok inni járnak s akkor, mint a villám, egyetlen szökéssel rájuk ugrik és széttépi.

A tigris, ellenkezőleg az oroszlánál, midőn hússal jóllakott is, kielégíthetlen vérszomjában. Hasonló e tekintetben az iszákoshoz, ki minél többet iszik — annál szomjasabb. E sajátságánál fogva a tigrisnek élete folytonos vadászat s kegyetlen öldöklés: e miatt legjobban rettegett ellensége az erdőségek környékén tanyázó törzseknek. A bestiák néha egy egész nemzetség marhaállományában tesznek jelentékeny kárt, s ilyenkor a szorongatott népségek könyörögve fordulnak a hatóság-hoz tapasztalt tigrisvadászokért s úgy üdvözik ezeket, mint a mythosbeli hősöket, kik egész vidéket pusztító sárkányoktól szabadították meg a népeket. Egyetlen kitanult tigris- vagy oroszlánvadász könnyebben küzd meg egy egész falka fenevaddal, mint a tapasztalatlan tömeg, mely felfegyverkezve, üzőbe veszi őket és rendszeresen hajszolja, hogy a vidéket megszabadítsa tőlük s ily expedíciók soha sem mennek végbe a nélkül, hogy az emberekben kár ne esnék. A kitanult vadász a lábnyomok után indulva tisztába jő, hány ellennel van dolga s hogy a bestiák mily korúak, mily erejűek, kikémléli hová járnak razziára s a mi fő: melyik forrásnál oltják szomjukat. Többnyire itt lesi meg s ha családosan jönnek, hidegvérét egy perczre sem vesztve el, fölismeri gyakorlott szemével, melyik a legfélelmesebb köztük s ily sorban igyekszik azokat elejteni. Ő néha egy-két kilométernyire is hason csúszva közelíti meg, vagy ha kedvezőtlen szituációban találja magát, igyekszik ily módon menekülni. Ha csak egyet lőtt le s a többiek elszaladtak napokig is nyomukon követi őket a nélkül, hogy észrevétnék, meglesi ujabban szokásaikat s ilyképen kiválasztja a céljait.

nak legjobban megfelelő leshelyet. Gyakran maga ejt el vadat s ezzel oda csalja őket. Mily higgadt önbizalommal kell bírniok e bátor férfiaknak! Egy-két másodpercztől függ néha üdvök. Keze nem reszket és bizton célloz; tudja — ha két ellennel találja magát szemben — mily távolságra várja be, hogy első lövését tegye s maradjon még ideje fegyverének megtöltésére és ellövésére, mielőtt a másik megtámadhatná, mert többnyire csak egycsővű puskájuk van. A egész jelenet rövid néhány pillanatban játszódik le s ha hibázott, vagy rosszul talált, utolsó reménye az övében tartott két töltött pisztoly és vadászkés, mely utóbbit azonban csak már súlyosan megsebesített tigrissel vagy oroszlánnal szemben használhatná sikerrel. Hallottam különben beszélni, hogy egy ilyen vadász a neki rohanó sebezetlen tigrist kinyújtott vadászkéssel várta s a fene állat vak dühében tátongó szájával egyenest beleugrott abba és szörnyet halt. Ily pályára születni kell, mint poétának. A franczia Gérard világhírt szerzett magának mint oroszán-vadász s neve a benszülöttek közt is nagyon ünnepeelt. Midőn kitünően fölfegyverzett jó vadászok társaságában hajszoľjuk az oroszánt vagy tigrist, az egész dolog csupa hecz és sok európai csak azért rándul ide vagy Indiába, hogy ily kirándulásokban részt véve, nevezetessé tegyék magukat a tájékozatlan közönség előtt, mely olvasva egykor Gérard vagy más igazi oroszán-vadász kalandjainak leírását, róluk is fölteszi hogy ily félelmetes veszedelmeknek tették ki magukat.

Némely törzseknek csak primitiv szerkezetű kanóczos puskáik vannak s ha tigrisek ólálkodnak nyájaik körül és ügyes tigris-vadászra nem tehetnek könnyen szert, mert puskáikkal nem sokra mehetnek, jobbára törrel vagy hurokkal igyekeznek azokat elejteni. Egy szé-

les tuskóra a csalétekkel egy sajátos szerkezetet alkalmaznak; midőn a ragadozó bestia a csalétekbe kap, mozgásba helyezi a szerkezetet s a kötél egyik végére kötött nehéz kő lezuhanva, nagy erővel megrántja a kötél másik végére kötött botot, melynek végére éles tör van erősítve és ez mély sebet ejt az állaton. A lesben álló nomádok ekkor előrohannak és kardjaikkal vagy baltákkal agyonütik. Ha a megsebzett tigrisben még van egy kis szusz, akkor nagy dühvel támad elleneire és többnyire csak igen elkeseredett harcz után bírnak meg végkép vele.

Szorakozásból, szükségből — midőn a homokbuczkás területeken utazva már napok óta nem ettek fris húst, valamint végre a haszonra való tekintetből is, a puszták fiai leginkább a gazellát szeretik vadászni. E kecses vadonlakónak húsa kiválóan ízletes s bőrét is különféle czélokra földolgozzák. A Szaharának alpesi tájain, a sivatagnak mimozagazdag medenczéiben, a homokdűnák régióiban, nagy számban tartózkodnak, sőt a magas lapályokon is találkozunk velük. Nemcsak az emberek, de az oroszlán, a hyéna, a sakál és a keselyűt is nagy előszeretettel vadászszaák. A gazella a telivér paripa mellett legtöbbször szerepel arabs költeményekben és könnyed, karcsú termetét, különösen pedig szép szemeit hasonlatokban is sokszor alkalmazzák. A női szépség tökélyének egyik föltétele a gazella szem; az arabs földi teljes boldogságának egyik tényezője pedig, hogy repülő paripán kecses gazellákat üzhessen.

A mi az Areg-regiókban hónapokon át rendes foglalkozásként üzött gazella-vadászatokat illeti, ezek oly nehézségekkel vannak egybekötve, melyekkel az erőteljes nomádok közül is csak a legedzettebbek képesek megküzdeni. A karavánok e rengeteg «tűzkatlanokon» át, a hogy nevezik a homokbuczka területeket, az ott uralkodó elvi-

selhetlen forróság miatt, csak az évnek esős szakában kelnek ott át, megkurtítva ily módon egy harmadnyira például Uarglából Rhadameszbe az útat s ekkor is sok veszélyvel szállva szembe, miként ezt más helyen megírtam. Gondolható már most, mily nagy föladat e tűzrengetekben hónapokon át a folytonos kimerítő fáradoalmakkal járó gazella vadászatot üzni! A merész vállalkozók rendesen összeállanak hárman vagy négyen s mindegyikük négy kellően fölszerelt tevét viszen magával. Egy-egy kútnál vesznek állást, innen téve razziákat különféle irányokban külön-külön; egyikük pedig fölváltva az elfoglalt állásponton marad, hogy az elejtett gazellák, antilopok és fevell-ek irháját lenyúzza, száritásra preparálja s a húst besózza, mely ily módon élvezhető marad hosszabb idő múlva is. Minden tíz nap egyikük a legközelebbi oázba szállítja a húst, hogy ott eladja s azután egy találkozásul megjelölt másik kútnál ismét egyesüljön társaival. A vadászok többnyire 4—6 napig vannak friss ital nélkül és csak a tömlőkben magukkal vitt vízzel csillapíthatják némileg a kínos szomjat s ha szívós szervezetük ezt is elbírja, valamint a nap gyújtó hevét, mely a homokot szó szerint izzóvá teszi, továbbá ha edzett izmaik a kimerítő fáradoalmakat elviselik: mindezzel nincs kimerítve a nehézségek sorozata. Éjjel-nappal kell hogy tudja magát tájékozni a sokszor minden különös ismertető jel nélküli kopár, hegy-völgyes hullámzásokban változatos, rengeteg területen. Hosszas gyakorlat képesítheti csak ilyesmire s vannak köztük, kik egy buczka magaslatáról először látva a hullámzatos panorámát, miután néhány perczig figyelemmel tanulmányozzák, képesek a látott terepet sokféle változataiban, homokkal, miniatúrában reprodukálni. Egy khebirtől, ki karavánokat vezetve, már tizenhétszer

szelte át a Szaharát különböző irányokban, kérdezém, miként sikerült neki emléjét arra dresszirozni, hogy a homok-hullámok ezrei közt, hol a tájékozást könnyítő különös formálódások gyakran egészen hiányzanak, mikép tud ő az egymáshoz mint tojás a tojáshoz hasonlító terepalkotások közt irányító részleteket disztingálni? «Úgy mint a végtelen sok csillag közt, válaszolá ő. Fürkésző tekintetünkkel, segítve egy kis képzelődés által, a buczkáknak egymáshoz való állásában geometriai alakokat vagy épen tárgyak körvonalait igyekezzük fölfedezni. Valamint a csillagos eget, úgy e kopár rengetegeket is beosztjuk azután fiastyúk, gönczöl-szekere, kaszás s ilyféle elnevezéseknek megfelelő zónákra s ezek szerint irányítjuk magunkat.» A pokoli kínokkal járó szomjhalál bizton várja e tűzrengetegekben az eltévedőt s a gazella-vadász az üldözés hevében nem egyszer jut oly válságos helyzetbe, hogy aggódva néz maga körül, nem tudva magát egész biztosan tájékozni. Az olvasó kérdheti itten, miből élnek e homokbuczkás területeken a szóban forgó vadak? A homokbuczkák leírására szentelt külön fejezetben ismertetve vannak a mély földszakadékok, az ezekben és mélyebb völgyekben levő vízforrások, hol a gyér kutak is találhatók. Ugyanott mondván, mikép a homokbuczkák sem nélkülözik mindenütt teljesen a növényzetet s meg van sajátos florájuk, mely képes e tűzrengetegekben eltengődni, különösen a völgyekben, csak a szalzolaszét (*traganum undatum*) említve itt meg, mely a gazelláknak kedvencz és táplálékony eledele s mely elárulja a vadásznak, hol kell zsákmányát keresnie. Egy ilyen expedíció eltart két-három sőt négy hónapig is, míg teljes bőrrakományra nem tesznek szert t. i. a mennyit az a célra magukkal hozott tevék elbírnak s e rakománynyal valamely nagyobb keres-

kedelmi forgalommal bíró oázba igyekeznek, hogy lehető legelőnyösebben értékesítsék. A gazella-vadászt itt első pillanatra fölismerhetjük herkulesi alakjáról, a naptól fekete-barnává égett arczáról, melyen mély barázdák jelölik a hősiesen kiállott fáradoalmakat. Fölös számú tevéit szintén eladja, beszerzi családja számára a netáni szükségleteket egy évre s visszatér nyereségével övéi közé hogy nyolcz vagy kilencz hónap múlva újból vállalkozzék a merész kalandra. Valamint a tenger a hajósok közt, úgy ez a hullámos homokoczeán is fatálisan megköveteli közülök rendes áldozatait. Megesik az is, hogy egy egész kis csapat vész el a mondott körülmények között, többnyire pedig csak a társak egyike vagy másika. De ez nem félemlíti meg e rettenthetlen embereket.

Az esőzések idényében a tavakban és a chottok mocsaras területein hemzsegnék a vízi szárnyasok. A vadkacsák, vizityúk, szalonkák, bibiczek, ezrivel láthatók nagy gyönyörűségére Szahara sportmanjainak, kik ilyenkor távoli vidékekről is fölkeresik e helyeket. A karavánok is — kivált ha vannak köztük jó lövők — midőn útjukban ily vízállományokat érintenek, ízletesen lakomázhatnak, mi annyival jobban esik, minél hosszabb idő óta nem láttak friss húst.

Sport tekintetében az agarakkal való vadászat rókákra, gazellákra, antilopokra, nyulakra szintén nagyon divatos és kedvelt, valamint a ragadozó madarakkal való vadászat is, különösen a sólyommal. De ez utóbbiaknak fölnevelése és betanítása temérdek fáradságba kerül és ily vadászsólymok egész vagyont érnek, a miért csak igen gazdag uraknak képezhetik luxusát.

XX.

AZ ARABS LÓ.

Arabot ló nélkül képzelni sem lehet. Ők a lovat az élő lények közt ember után a legnemesebb teremtésnek tekintik. Mint lóidomítók fölülmulják a világ összes népeit és a századok hosszú során át nagy értelemmel folytatott tökéletesítésnek végleges eredménye a mai árabsló, mely nemcsak elegáns alakjával, szívós kitartásával, nyílsebes futásával, de sokoldaluan kifejlesztett szellemi tehetségeivel is bámulatra ragadja az embert.

Mintha nem is oktalan állat volna, oly értelmes. Élesen hall s finom érzékű, nagy emlékező tehetségű, fölötte bátor, tanulékony s kutyahűségű gazdájához. Ha lovagja leesik, megáll s nyerít, ha gazdája elalszik a hátán és ellenség közelg, intőleg nyerít, míg ha gyermek alszik rajta, meg sem mozdul. Játszva szökell, tigris fűrgeségével ügyesen ágaskodik vagy enyelgő tartással sajátágosan prüsszkölve közelg gazdája felé s térdet hajt előtte szeretetből s ragaszkodásból, a nélkül hogy a czirkuszlovakat kínzó ostorra lett volna szükség ennek betanítására. Háborúban maga az állat is részt vesz a küzdelemben, nem ritkán harap és rüg s megsebzett és leesett gazdáját szájával megragadja s erővel vonja ki a vesze-

delemből. Nem hiába képezi tehát az arabsnak lova főbüszkeségét, mely a mérhetetlen pusztaságban megbecsülhetlen kincs.

A csikónak világrajöttét mint örvendetes családi eseményt ünneplik meg s első hónapjaiban a gyermekek játszótársát képezi, dédelgetve különben az összes házi népség által. Midőn elérte tizennyolczadik hónapját, akkor veszi kezdetét a tulajdonképeni nevelés. Eleinte fiuk ülnek rá s mind a ketten tanulnak: egyikből lesz jó lovas, a másiktól jó paripa. Minden mozdulatát megfigyelik és megfelelő gondozásban részesítik szeretettel és gyöngédséggel, de ha makacsságot vagy rossz természetet tanusít, irgalmatlanok a makranczos csikó megszelidítésében. Csak ha két éves mult, tesznek rá először nyerget. Egy évre rá kezdik erejének fokozását érvényesíteni rendszeres gyakorlatokkal és csak 6—7 éves korában tekintik teljesen kiképzettnek. Csaknem a hihetlennel határos az, mit akkor nyújtani képes: megtörténik gyakran, hogy a lovas naponta 70—100 kilométernyi távolságot hagyva maga után (Zubovics Párisba tett bravourlovaglása alkalmával, ha jól emlékszem, 45—65 kilométert tett naponta), hat-hét napon át ismétli ezt s ekkor két napi pihenőt tartva, újból folytathatja e parforce-lovaglást; mikor ismét egész nap szakadatlan kell neki futnia etetés és itatás nélkül s mindenkor versenyez urával a kitartásban; midőn gazellát, struczot vadász rajta, osztozni látszik annak kedvtelését; ha urát elveszti, képes utána halni. E nemes állatok között vannak szintén arisztokrata családok, melyek gyakran ezer éves genealogiával birnak s ezeknek eredetét minden születésnél hiteles okmányokkal állapítják meg. Az angolok és francziák mesés összegekért is csak nehezen tudnak ilyenekhez jutni, mert a legtöbb arabs iszonyodik a gondolattól

is, hogy lovát kereszténynek eladja, ki szerinte nem képes azt kellően megbecsülni. Azt a paripát pedig, melyet ő maga nevelt, mely fáradozmainak s kedvteléseinek megosztozója volt, a hűséges és rajta ragaszkodással csüngő bajtársát a világ minden kincséért sem engedné át akár édes testvérének. Voltak emírek, kik a lovak kul-

tuszát annyira vitték, hogy halálbüntetéssel fenyegették azokat, kik családfával bíró telivéreket keresztényeknek eladtak.

Valamint a magyar alföldön, úgy a Szaharának szegény legényei is nagy előszeretettel üzik a lókötetést. A vállalat nagy veszéllyel jár, mert ha rajta kapják a

tolvajt, halál a bűnhődése. Miként képünk mutatja, a betyárok félmeztelenre vetkőzve, szájukban egy késsel, melylyel a kötőféket elvágják, hasoncsúszva közelítik meg a sátorcsoportot s ha észrevétlenül a lóhoz értek, egy pillanat alatt elvágják kötőfékét, hátán teremnek s eszeveszett vágatásban iramodnak el.

XXI.

RABSZOLGÁK.

Kik az emberiség művelődési mozgalmait behatóan tanulmányozták, tudják, hogy a rabszolgaság, melyet ma iszonyatos társadalmi állapotnak tekintünk, az általános kulturális fejlődésben szintén fejlődési fokot jelez. Midőn ugyanis a győző a hatalmába esett hadifoglyokat nem mészároltatta le többé, hanem meghagyva a szerencsétleneknek az életet, közmunkák teljesítésére használták, vagy magánosoknak átengedve, ezek házában szolgák gyanánt alkalmaztattak: ez humanizmus volt. A rabszolgaság intézménye ennélfogva a nagylelkű részvét érzetében találja eredetét.

Az ókor klasszikai műveltségét képviselő görögöknek és rómaiaknak szintén voltak rabszolgaik; akkor is, midőn jogokkal bíró lényekké emeltettek, miként erre nézve a római jog részletes fölvilágosítást nyújt, embertelen volt sorsuk s ez nem is lehetett másképp oly népénél, hol a törvények az atyai tekintélyt zsarnoki hatalommá szentesítették magukkal a családi tagokkal szemben is. A keresztény vallás föl vételéig az európai népeknél a hadifoglyoknak, sőt a legyőzött népesség egy részének rabságba hurczolása általánosan dívott; a keresztény

középkorban pedig a hűbéri rendszerrel a népeknek hatalmasabbjai a saját nemzetbeliek nagyobb részét göröngyhöz kötött, jogokkal alig biró rabszolgákká alacsonyították le. Az újabb korban, a humanizmus terjedésével, állapotuk többé-kevésbé javult s a szégyenletes intézmény a keresztény államokban csak napjainkban szűnt meg. Hát a spanyolok és angolok rabszolga-üzelveinek megbélyegzésére hol találnék kellő kifejezést. Az afrikai partvidékeken összefogdosott négereknek hajószámra való elhurczolása az amerikai ültetvényekre, hol dolgozó barmoknak használták, kevésbé kimélve őket, mint az állatokat, mert lónak, ökörnek beszerzése sokkal drágább volt, mint a néger-rabszolgáé, ki potom árba jött nekik, ezek a rabszolgaságba való hurczolások jelentőségben még növekedtek volna, ha az angolok véletlenül el nem veszítik amerikai gyarmataikat s féltve már most a dél-amerikaiaktól versenyképességüket, mindent mozgásba nem helyeznek «a humanizmus szent nevében», hogy a rabszolga-kereskedésnek véget vessenek.

Csak ezen körülmények tekintetbe vételénél lehet érdemszerűleg méltányolni az araboknak a rabszolgaság intézményére vonatkozó jogi instituczióit. Mahomed összes hiveinél a rabszolgák jogi viszonyai kodexekben vannak szabályozva. Ezek a kodexek mint jogtudományi művek, a világirodalomnak ilynemű remekei mellé helyezhetők belső értéküknél fogva, mely az alapelvek tiszta körvonalozásában s az egyes jogi kérdések gyakorlati tárgyalásánál az alapelvekből éles értelemmel vont következtetésekben és a részeknek harmonikus egészszé való kiegyenlítésében nyilvánul, befejezett, a kétértelműséget kizáró stylisztikai szerkezetben. Mivel ezek a kodexek mind a Korán-nak ide vonatkozó általános tételein alapulnak, szellemben s főbb vonásaikban azonosak s csu-

pán egyes részletek értelmezésében térnek el egymástól, vagy pedig, a mennyiben a különféle helyi viszonyok az általános tételek alapján új jogi kérdések gyakorlati megoldását kívánták.

Itt oly tételeket közlök, melyek valamennyi kodexben benfoglaltatnak és eléggé megvilágíthatják a rabszolgai intézménynek mivoltát az összes muzulmánoknál, különösen pedig az araboknál, hol a Korán-t leghívebben követik.

«Csak a tényleg már rabszolgai állapotba jutott négerek képezhetik további adás-vevés tárgyait. A törvény tiltja olyan négereknek rabszolgák gyanánt való megvásárlását, kik muzulmánok, vagy pedig, kik eredetükre nézve oly négertörzshöz tartoznak, mely a venni szándékozó nemzetével baráti viszonyban áll. Ha a pogány rabszolga a vétel megtörténte után fölveszi az iszlám hitet, rabszolga marad ugyan továbbra is, az előbb főnállott föltételek szerint, de sem ő, sem magzatjai nem adhatók el más vallásúnak.»

Ezekből a rendelkezésekből nemcsak az látszik, hogy a rabszolgaság intézménye nagyon meg van szorítva, de az első pont magában involválja a törekvést annak megszüntetésére, t. i. annak a kulturális stádiumnak előrelátásában, midőn a négerek egymás közti harczaikban a legyőzötteket nem fogják többé lemészárolni, mit csak azért nem tesznek már, mert rabszolgákká téve, eladhatják őket. Ha a néger államok valaha annyira civilizálódnak, hogy békésebb viszonyban fognak egymás mellett élni és elkerülhetlen ellenségeskedéseik alkalmával is a most Európában uralkodó elvek lesznek irányadók a legyőzöttekkel szemben, akkor a muzulmánoknál eo ipso megszűnik a rabszolgaság intézménye, mert ők csak már rabszolgasági állapotban levő négereket szerez-

hetnek meg a törvények szerint. Addig azonban, míg e boldogabb állapot be nem következik, lehetetlen ez intézményt jótéteménynek, sőt, miként ez alább ki lesz tűntetve, művelődési faktornak nem tekinteni, a mennyiben a fenkölt lelkületű arabok körében erkölcsileg többnyire megnemesednek, «igaz hitűekké» lesznek s fölszabadítva mint az iszlám apostolai sokan visszatérnek övéik közé. Viszont nem akarom leplezni azon sajnálatos tényt, melynél fogva a rabszolgák kereslete az ezzel foglalkozó karavánok részéről okul szolgál arra, hogy némely közép-afrikai fejedelmek razziákat tegyenek Afrika belsejébe négerrek fogdosására. Mielőtt a karavánok rabszolgaszállítmányaikkal a Szahara és az éjszaknyugati partvidékek nagyobb piaczaire érkeznének, több iszlám vallású néger, fellata vagy targi államon kell áthaladniok, ezek fejei egyrészt vámot szednek minden átszállított rabszolga után, de másrészt szigoruan öröködnék a fentebb közölt s a muzulmán világban általánosan elfogadott törvényczikkek figyelemben tartása fölött s a kik a jogok ellenére lettek rabszolgákká téve, azokat rögtön szabaddá teszik s a vásárló kereskedőt szigoruan megbüntetik s ha bebizonyul, hogy nem tévedés forog fen, hanem rosszhiszemüleg járt el, mindenét elkobozzák.

«Az úr nem kényszerítheti pogány rabszolgáját az iszlám hit fölvételére; saját ösztönzésére kell e tekintetben hagyni: de a tulajdonos tőle telhetőleg igyekezni fog lelkületének nemesítésére hatni, hogy a rabszolga maga érezze a vágyat az igazhivők közé való fölvételre.»

E nagylelkű tolerancia, melyet az arabok a lelkiismeret dolgait illetőleg, még rabszolgáikkal szemben is tanusítanak, vajjon nem megszegyenítő-e a keresztény Európára, hol a hatalmasabb egyház, legyen az katolikus, görög vagy protestans, többnyire engesztelhetlen gyűlö-

lettel üldözi a gyengébb hitfelekezeteket, erőszakkal akarva eme nyájakat a maguk aklába terelni. Pedig mindannyian keresztények vagyunk, kiknek Krisztus urunk még az ellenség szeretetét is lelkünkre köté. A spanyol inkuiziczió, XIV. Lajos dragonádáinak szörnyüségéhez hasonló borzalmas dolgokat rajongó szultánok és kaliffák viselkedéseiben sem találánk, kik a Korán-nak e tételét «Harczolatok azok ellen, kik nem hisznek istenben és az örökítéletben» politikai céljaik érdekében érvényesítették s ha azokkal, kik hatalmuk ellen föllázadtak, röviden bántak is el, vallásukat nem erőszakolták rá az igájukba hajtott népekre. A vallási türelmességnek leg-szebb példáját a Spanyolországban századokon át uralkodott arabok mutatták keresztény és zsidó alattvalóik irányában, melylyel nem hasonlíthatók össze sem II. Frigyes porosz király, sem II. József császár toleráns rendelkezései, mert ezek leginkább a vallási dolgok iránti közönynek voltak nyilvánulásai.

«A próféta ezen szavai értelmében, hogy ruházátok rabszolgáitokat oly ruhával, melyet magatok viseltek és élelmezzétek úgy, mint ti magatok éltek, a hatóságok kötelesek pártfogásukba venni mindazon rabszolgákat, kik e tekintetben hiányban szenvednek és hivatalból, gazdájának akarata ellenére is, másnak adják el, kinek módjában van öt tisztességesen ruházni és élelmezni.»

«Ha a gazda tulságosan sanyargatja rabszolgáját munkával vagy olyanokat bíz reá, melyek testi erejét fölülmulják vagy pedig a szükséges éjjeli nyugalmat megvonja tőle: a hatóságok hivatalból közbelépnek és eladatását eszközlik.»

«Parancsoljatok rabszolgáitoknak nyájas hangon, jó szavakkal; ha büntetésnek helye van, legyen az megfelelő az elkövetett hibához; különösen pedig tartózkod-

jakok az indulatosságtól s emlékeztek a prófétának e szavaira: «Bocsássatok meg rabszolgáitoknak hetven-szer naponta, ha magatok meg akarjátok érdemelni Istennek bocsánatát, ki mindnyájunknak urunk» ».

Ezek a czikkelyek, melyek a Korán-ból szó szerint vannak átvéve a kodexekbe, fölérnek az evangeliumnak e szavaival: «Szeressétek felebarátaitokat mint tin-magatokat!», de ez utóbbiaknak az a hátrányuk van, hogy csak frázis számba jönnek, mint az a mondása Krisztusnak is: «Dobjatok vissza kenyérrel, ha titeket kövel dobálnak!»; szép tételül szolgálnak még szebb prédikációkra, melyeket azonban csak kevesen szivlelnek meg, míg ama rendelkezései a Korán-nak kodexekbe foglalt törvénytételeket képeznek s tiszteletben tartásuk fölött hatóságok, bírák s rendőrök ügyelnek.

A rabszolgák birnak vagyonszerzési joggal, azzal a megszorítással, hogy addig, míg fölszabadíttatnak, mint jogi alanyok, gazdájuk felelősséggel szabályozott gondnoksága alatt állanak. A szerzemény módjai különfélék, így például ha a gazda rabszolgáját valami kereskedelmi üzlet vezetésével bízza meg s körülbelül oly tőkét adott neki e célra, mely a rabszolga vételárának felel meg, akkor a nyereség fele a rabszolgát illeti. A fölszabadítás módjai is sokfélék: leggyakoribbak a fölszabadítási ígéretek, melynél fogva az úr megígéri rabszolgájának, hogy ha hűségesen és szorgalmasan viseli magát, akkor meghatározott idő múlva fölszabadítja; bármily alkalomból tette az úr ezen ígéretet, a bíró ezt kötelezőnek veszi s ha az úr vonakodnék annak teljesítését eszközölni, a rabszolga ezért perbe foghatja. Családi örömök vagy más hasonló alkalomból napirenden vannak a föltételnélküli fölszabadítások. Ha a gazda látja, hogy rabszolgája eszes s ügyes ember, ki szabaddá téve könnyen fog boldogulni,

fölszabadítja őt hitelbe oly összegért, melyet közmeg-
egyezéssel állapítanak meg: ha e megegyezés megtör-
tént s a kadi előtt ki lett nyilatkoztatva, a rabszolga attól
a pillanattól fogva szabad ember és urának a kikötött
összegért csak adósa s rabszolgai állapotba akkor sem
helyezhető vissza, ha véletlenül nem volna képes adós-
ságát kiegyenlíteni. Nemes intézkedés az is, melynél
fogva az arabok, kik a rokotalansággal járó elhagya-
tottságot borzasztó állapotnak tekintik, a fölszabadított
négért a fölszabadító rokonává avatják s ezen lelki ro-
konság nemcsak a féle üres komasági viszony, hanem
különféle jogokkal is egybe van kapcsolva: így például
ha a fölszabadított rabszolga rokonok nélkül hal el, föl-
szabadítója örököl utána; viszont ha a fölszabadítónak
nem volna sem lefelé, sem fölfelé menő, sem oldalroko-
na, akkor az általa fölszabadított rabszolga vagy rab-
szolgák örökölnék utána. Biskra oázában megismerked-
tem egy ilyen fölszabadított négerrel, ki rokonok nélkül
elhalt ura után jelentékeny vagyont örökölt: sokat érint-
keztem vele s becses adatokat köszönök neki oly közép-
afrikai társadalmi és politikai viszonyokra vonatkozólag,
melyeket színről-színre tanulmányozni még nem adatott
meg európainak.

A rabszolgáknak házassági viszonyai szintén böl-
csen vannak szabályozva. Arabnak tiltva van ugyan
néger nőt törvényes feleségül venni, de ha mégis össze-
adná magát vele, a született gyermek az úr törvényes
gyermekének tekintetik s minden tekintetben csak oly
jogokkal bir, mint a törvényes feleségektől született
gyermek; az anyának rabszolgai állapota megszűnik
és «um el uled» (öröklő gyermek anyja) lesz és mint
ilyen határozottan körülírt jogokkal bir. Morális szem-
pontból méltattam már ez intézkedésnek igazán huma-

nisztikus célzatát, melylyel egyrészt megóvják a társadalmat a családnélküli existenciáktól, melyek pedig főtényezőit képezik a nagy városokban az erkölcsök lazulásának, másrészt pedig nagy jelentőségű következményeivel mérséklésre bírja a kicsapongó hajlamú férfiakat.

Bu Hurira jeles hittudós, kinek commentárjai nagy tekintélynek örvendenek, a jó muzulmánnaak zsinórmértékül szolgálható életmaximáinak egyike így szól: «Ne mondjátok soha: rabszolgám; mi mindnyájan rabszolgái vagyunk Istennek, de mondjátok: cselédem». Ezért igen barátságos megszólításokat szoktak használni, mint: «jó lelkem», «fiam», «leányom», «öcsém», «húgom» — úgy mint mi magyarok is, midőn az alacsony rendűek iránt jó indulattal vagyunk.

Általában véve az arabs úgy bánik rabszolgájával, mintha az családjához tartoznék és mindenkép azon van, hogy azt maga iránt szeretetre, ragaszkodásra fakasztja. Mahomednek is volt egy rabszolgája s midőn ennek atyja eljött a váltságdíjjal, hogy fölszabadítsa, a fiatal Zeid azt mondá: «Köszönöm atyám jóságodat, de hagyj itt engemet, mert jobb a próféta mellett rabszolgának, mint tőle távol szabadon lenni.» A próféta sem akarva Zeidnek nagylelkűségre adása maradni, a váltságdíj elfogadása nélkül fölszabadította, megházasította s vele, mint egyik legjobb barátjával érintkezett tovább. A nemes példát sokan követik s akárhány rabszolgával találkoztam, kik könyekre fakadtak arra a gondolatra, hogy jó gazdájuktól valaha meg kelljen válniok. A nagylelkű bánásmód a rabszolgákkal, szegény utasokkal s minden gyámoltalannokkal szemben oly erény, melyre minden igazi muzulmán ép oly büszke, mint egyéb nemzeti jó tulajdonaira.

XXII.

A RABSZOLGAKERESKEDÉS SZUDÁNBAN.

Miután megvilágítottam volna a rabszoláknak társadalmi és jogi állapotát a szaharai oázokban és a törzsek-nél, mivel továbbá a közelebbi fejezetben a karavánokról leszen szó, kiknek a rabszolgakereskedés üzleteik egyik főágát képezi: helyén lesz itt a szudáni viszonyokra egy pillantást vetnünk, mert a szaharai élettel sok tekintetben kölcsönös egymásrahatásban állanak, különösen pedig azért, hogy a rabszolgaság intézményének az ottani viszonyokból folyó szükséges voltát, sőt, miként már mondtam humanisztikus- meg kulturfejlődési jelentőségét is föltüntethessem.

Szudán tulajdonképen: Baled esz Szudán, «a feketék országát» jelenti. E közös elnevezés alatt értjük azon területeket és azon államok sorozatát, melyek a Szaharát, egész hosszában: nyugaton a Szenegal és Gambia folyóktól keletfelé egészen a Nilusig, határolják; Szudánt a Szaharától nem csupán az disztíngálja, hogy amott a népesség zömét négerrek képezik, hanem a területek geológiai alakulat szerint is ép oly kevésbé helyezhetők a Szaharával egy fogalom alá, mint akár az éjszaknyugati tengerparti vidékek. A szudáni tenger (Tsad taon) az abba ömlő sok

folyóval, továbbá Niger és Nil mellékvizeikkel, a számtalan sok patak és forrás gazdag tropikus növényzetnek adnak lételt és csak helyenként vannak a sivár Szaharának kisebb-nagyobb terjedelemben benyúló nyelvei. Míg a Szaharának csak oázisaiban találunk mivelt földeket, addig Szudánban a földművelés a népesség nagyobb részének képezi rendes foglalkozását; buzát, rizst, kukoriczát, kendert, dohányt, hüvelyes veteményeket, uborkafajokat, vörös borsót s egyebet termelnek, juhokat és marhákat tenyésztnek: tehát földművelő népek nagyobb részben, míg a szaharaiak nagyobb részben pásztornépek.

A mondottaknál fogva tehát tévesen értik sokan Szudán alatt a Szaharának négerék által lakott folytatását, mert eltekintve a sivatagnak néha nagy terjedelemben benyúló nyelveitől és az átmeneti területektől, hol a művelésre alkalmas föld pusztaságokkal váltakozva jelentkezik, megvan a Szudánnak gazdag vízrendszeréből folyó a Szahara pusztáitól nagyon is elütő sajátos növényzeti és geológiai jellege. Utaltam arra, hogy az arabok Szudán alatt tulajdonkép a Szahara déli határszélein kezdődő egész «fekete» Afrikát értik, épúgy mint a görögök az Egyptom mögötti libyai sivatag nevével gyakran az egész nekik ismeretlen Afrikát jelölték. A földrajzi tudomány pedig elfogadva a Szudán nevet, közös név alá csoportosítja a Szaharának déli határaitól az egyenlítő felé terjedő államokat, a nélkül azonban, hogy a déli részen határt vont volna a Szudáni területnek, mit annál kevésbé tehetett, mert Szudánnak belseje úgy szólva teljesen ismeretlen még. A távoli jövőben, midőn Afrikát Kongótól Zanzibárig átszelő vonal körül, a megindult mozgalom folytán, keresztény befolyás alatt létesült czivilizált néger államok lesznek, miben azonban okaim vannak kételkedni, de föltéve hogy az így lenne, akkor a távoli jövő mappáin a mohamedá-

nizmus által civilizált államokat valószínűleg Szudán államoknak fogják nevezni, ezeknek déli határait pedig a Kongó-Zanzibárt átmetsző vonaltól fölfelé szintén az egyenlítő irányában terjedő keresztény befolyás alatt létesült néger államok képeznék. Egyelőre tehát Szudán alatt Szahara déli határaitól az egyenlítő irányában terjeszkedő, délfelé nem határolt, eddig jobbra ismeretlen földterületeket kell érteni. E körülmények feltüntetésére azért fektetek súlyt, mert nem egy mappán láttam a Szudánt délről is határolva, sőt egy iskolánkban elfogadott földrajzban ez is áll: «A Szaharának a Szudánnal együtt 30 millió lakosa van», a mi egy többszörös «non sens».

Szudánnak a mahomedán művelődés által még nem érintett négerai renkívülien vadak és vérengzők s mert sokféle nyelvet beszélnek, a nemzeti gyűlölet épannyira szította köztük az ellenségeskedést, mint a királyok ambíciója hatalmuk kiterjesztésében. A muzulmán világ rabszolga kereslete érdekévé tette a győzőknek hogy a fogóságba jutott ellenséges haderőnek lemeszárlásával főlhagyjanak és most mindazon szudáni néger államokban, honnan rabszolgákat exportálnak, a hadifoglyoknak nemcsak megkímélik életüket, de míg túladsnak rajtuk, jól táplálják és gondozzák, hogy lehetőleg legelőnyösebben értékesíthessék. A rabszolga-exportnak közvetlen eredménye ennél fogva a tömeges kivégzések megszüntetésében nyilvánul, mit ezen barbár népek nemzetközi viszonyaiban mindenesetre haladási foknak kell tekinteni; továbbá a művelődésre üdvösen ható eredménye pedig az, hogy élénk kereskedelmi öszeköttetést létesít a művelebb muzulmán világgal: ily érintkezések pedig a polgárosodás magvait hintik, melyeknek áldásos termékeit Szudánnak már is több államában észlelhetjük. Mivel a mind nagyobb

mérvet öltő kereskedelmi összeköttetés a művelt éjszaki Afrikával láthatólag gyarapította jólétüket és vagyonosságukat, a határszéli néger államok királyai vetekedtek egymással, hogy birodalmaik területén személy- és vagyonbiztosságot nyújtva a karavánoknak, magukhoz szoktassák azokat. A királyok e pártfogása maga után vonta arabs- vagy berber telepeknek keletkezését országaikban s a fehér muzulmánoknak néger asszonyokkal kötött házasságai lételt adtak egy mulat-fajnak, mely az ország nyelvén tanult ugyan beszélni, de gondolkozásban és érzésben muzulmánként nevelve; századok folytán némely helyeken ezek nagyon elszaporodtak s a népességnek legintelligensebb contingensét képezték, mely az országos és társadalmi viszonyok jobb alakulására kisebb-nagyobb befolyást tudott magának kivívni. Megtörtént aztán, hogy ily országokban belső politikai viaszályok dúltak s az eszes mulat-muzulmánok úgy ki tudták ezeket aknázni előnyükre, mikép a hatalmat kezükbe ragadva, maguk kebeléből választottak szultánt s akkor lázas sietséggel törekedtek a társadalmi viszonyoknak a Korán szellemében való átalakítására. A kulturális fejlődés e kedvező fordulata azonban szomorú átmeneti viszonyokkal szokott járni: a felülkerekedő muzulmán elem az új rendhez alkalmazkodni nem akaró pártokat fegyverrel törekszik erre kényszeríteni, mi évtizedeken, sőt századokon át húzódó elkeseredett küzdelmekre vezet. Az ősi szokásaikhoz és intézményeikhez konokul ragaszkodó négerrek rövidebb hosszabb ellentállást képesek kifejtetni s a kiket közülök a mind hatalmasabbá növekvő új muzulmán hatalom legyőz vagy razziákban összefogdos, azok rendesen rabszolgaságba jutnak s mostanában ezek képezik a rabszolga kereskedés piaczáira kerülő négerrek legnagyobb contingensét. És ha már tudjuk mily atyailag vagyon

róluk gondoskodva a törvényekben, sorsuk annál kevésbbé indíthat meg, mert a civilizáció ellenségei voltak, kik annak terjedését tőlük telhetőleg igyekeztek meggátolni. Ezek a rabszolgafogdosó razziák, melyek mindenesetre kegyetlenkedéssel járnak, addig tartanak, míg az új muzulmán hatalom a nemzet ellenszegülő töredékeit is fegyverrel vagy szép-szerivel megnyerte az iszlamnak s akkor az ily birodalomban eo ipso megszűnik az ember-telen hajsza rabszolgákra, mert a törvény tiltja a muzulmánának rabszolgaságba való ejtését, de ha valamely fél-barbár muzulmán fejedelem kapzsiságból e törvényt megakarná is szegni, ezzel mire sem mehet, a mennyiben a rabszolgákkal kereskedő karavánoknak míg Afrikának nyugat-éjszaki piacaira érnek, sok birodalmon kell keresztül haladniok, hol a muzulmán hatóságok a legszigorúbban örködnék a Korán rendelkezéseinek figyelemben tartása fölött s jaj annak a kereskedőnek, ki muzulmánként akart rabszolgaságba hurczolni. Minden egyes átvonuló rabszolgát többször ellenőrzik s akkor is hivatalból feszebadítják, ha oly pogány néger néphez tartoznék, melylyel a muzulmánok barátságos nemzetközi viszonyban állanak. Ily stádiumokon ment át például Haussza nagy királysága, mely 200 várost és vagy 900 helységet foglal magában; e század első tizedeiben innen került a legtöbb néger a rabszolgapiaczokra és a hatalomra vergődött fullahk részéről addig folytak a razziák, míg az egész birodalmat hatalmukba nem kerítették s az összes népet iszlam hitre térítették. Midőn ez bekövetkezik, a muzulmánna lett négerék megszűntek a távoli rabszolgakereskedés tárgyai lenni, mert politikai villongások alkalmával, vagy két mohamedán közti háborúskodásban a győző a hadifoglyokat tetszésszerinti állapotba juttathatja ugyan, tehát maguk a győzők az elfogottakat rabszolgák gyanánt is

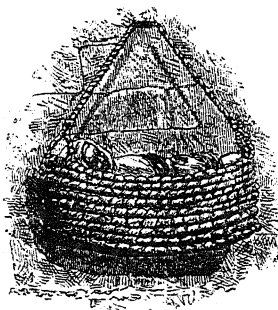
használhatják, de semmi esetre sem képezhetik az ily állapotba jutott mahomedánok a rabszolgakereskedés árucikkeit. Az eddig elmondottak folytán ilyesmi nem is gondolható s a karavánok útjába eső hatóságok a leg-szigorúbban torolnák meg az ilynemű kihágásokat.

A Szudán tehát sorozata olyan különféle nyelvű államoknak, melyekben az iszlám hitet valló mulatok vagy feketék, ritkábban fehérek, a hatalmat magukhoz ragadva, az egész nemzet meghódoltatásával azt az iszlám fölvételére törekeshetnek bírni. Folytonosan keletkeznek ily új muzulmán államok délfelé és nem ritkán maga a hatalomnak eddigi pogány birtoklója nyeretik meg a muzulmán propagandának és maga eszközli saját alattvalóival szemben a térítést, miként ez a keresztényeknél történt. Milliókra megyen azon négerék száma, melyek évtizedről évtizedre Mahomed híveinek számát mind inkább jelentékenyebbé teszik s mivel a keresztényeknek minden e tekintetbeni kísérletei megghiusultak, a folytonos progressiónak végeredménye lesz egész Afrikának civilizálása a mahomedánizmus szellemében. A mahomedánizmussal a művelődési fejlődés karöltve jár s a népesebb helyeken mecsetek, iskolák épülnek s arabs betűket alkalmazva, mint az európai pogányoknál egykoron a latin betűket, az illető nyelvekre lefordítják a Koránt, a gyermekek olvasni, írni tanulnak, az új vallás befolyása alatt az erkölcsök javulnak, a törvényszerinti házasságokkal alapjávétik a kiterjedt családi viszonyoknak, melyre mint alapkőre vannak fektetve a muzulmán erkölcsi, politikai és társadalmi intézmények.

Mindezekből kiviláglik, hogy a rabszolgakereskedésnek erőszakos meggátlása, ha ez ki volna vihető, a jelenlegieknél sokszorta sajnosabb viszonyokat vonna maga után Szudánban, az örökös harczokat folytató négerék

hadifoglyaikat ismét lemészárolnák, vagy a mi a rögtöni lekaszabolásnál még rosszabb, maguk használnák igavonó marhák gyanánt, oly silányan táplálva őket, hogy két évi sinylődés után elpusztulnának. Most a legvadabb négerfőnök is, ha foglyul ejtett rabjait maga használja, míg túl adhat rajtuk, a legjobb ellátásban fogja részesíteni, mert tudja, hogy csak úgy akad vevője és annál többet kap, ha az egyén jó erőben és jó színben van. Továbbá, megszűnván a rabszolgakereskedés, a karavánoknak a Szudán-nali élénk érintkezése nem folytatódna s mivel a kereskedés minden időben a művelődés úttörőjét képezte és így Szudánban is a muzulmán karavánok voltak megindítói a kulturális mozgalomnak, melynek sikeres eredményeiről fentebb szoltam, a művelődési propaganda főn lenne akadva, mert az előadottak szerint ez oly szoros összefüggésben áll a rabszolgakereskedés ügyével, mint okozat az okkal. A rabszolgakereskedés ügye Szudánban ennél fogva egy üdvös eredményre vezető eszköz és hála a Korán humanistikus rendelkezéseinek, mihelyt egész Afrika a civilizációnak meg lesz nyerve, a rabszolgaság magától meg fog szűnni; bezzeg nem így volt ez a mi társadalmunkban, hol a kultúra magas fokát foglaltuk már el századok óta s a rabszolgaság különféle nemei a jobbágyi rendszerben csak alig pár éve lettek eltörölve s most sem lennének még eltörölve ha a népek az egyház intézkedéseit várták volna be e célra. A katolikusok és protestánsok által ezelőtt csak huszonöt évvel is Louisianában, Cubában, Virginiában és más helyeken üzött rabszolgakereskedésben persze hiába keresnők az ok és okozatkénti összefüggést valamely üdvös czállal; sőt most is vannak a zanzibári rabszolgakereskedők közt keresztények és ott sincs semmi kulturális jelentősége ezen intézménynek.

A mily esztelenség volna ezért a katholicizmust, a protestantizmust vagy az egész kereszténységet felelőssé tenni, ép oly méltánytalanság Mahomed hitét vádolni, mert egyes hívei rabszolgakereskedéssel foglalkoznak. Mahomed nem vethetvén egyszerre véget a rabszolgaságnak, azt oly módon szorította meg, hogy a kulturális viszonyok javulásával annak szükségkép meg kell szűnnie, (I. Abdul Medzsíd 1847-ben törölte el a rabszolgaságot az egész oszmán birodalomban), addig is a rabszolgák anyagi és erkölcsi jólétét oly humanus rendelkezésekkel tette híveinek kötelességévé, hogy sorsukat civilizált államainkban most is sok iparostanoncz, cseléd és munkás irigyelheti.

XXIII.

A KARAVÁN.

A mi a hajóközlekedés a tengeren, a vasúthálózat a szárazföldön: azzal a jelentőséggel bírnak a karavánok a Szaharában. Karavánoknak nevezzük a jobbára kereskedőkből avagy zarándokokból alakult nagyobb utazó-társaságokat, melyek több ezerre menő tevét visznek magukkal áruczikkeik, podgyászuk, élelmi szereik és saját maguk szállítása céljából. Már csupán azért is, mivel a Szaharának némely területei: nevezetesen a homokdünák és mocsaras vidékek, az évnek csak bizonyos szakaiban járhatók meg, a karavánok meghatározott időkből indulnak el egyes központokról, hol az egyes utazók össze szoktak találkozni. Ezeket a rendes karaván-utakat jelölő vonalak azon mappákon hol jelölve vannak, egész hálózatot képeznek, melynek alapos ismerete a Szahara utazójának ép annyira szükséges, mint például a vasuton utazónak az egyes vonatok csatlakozása és elágazása. Életbevágó kérdést képez az útvonalnak élelmezés és közbiztonság szempontjából való alapos ismerete, mi első sorban a vezetőnek a tudnivalója, mert e tekintetbeni hiányos rendelkezésével egy egész karavánnak veszedelmét okozhatja, a mennyiben néha több hétig kell utaz-

niok a nélkül, hogy élelmi szereiket megújíthatnák és vannak különösen a targik területein oly vidékek, hol csak jól fölfegyverkezett tekintélyes csapatok képesek a homoktenger kalózeit a zsákmányolási vállalkozásoktól visszariasztani.

A prófétának ezen mondása alapján: «Ne keljetelek útra, ha csak nem társaságban: mert ha egyedül vándoroltok, rossz szellem kísér; ha ketten vagytok két rossz szellem kísér; de ha többen vagytok, meg lesztek óva a rossz gondolatoktól és mihelyt hárman vagytok, válaszszatok magatok közül főnököt!» az arabok mindég csak társaságban szeretnek utazni s közülök az ezen tisztiségre legalkalmasabb egyént formaszerűleg parancsnokká avatják, kinek aztán oly föltétlen engedelmességgel tartoznak, mint a hajón az összes személyzet a kapitánynak.

A karavánvezető, kit az arabok *khebiri*-nek neveznek, minden tekintetben kipróbált ember, ki értelmességének, vitézségének számtalan jeleit adta már, mielőtt egy nagyobb karaván élére állítanák, hol ezreknek élete és milliókra menő vagyon van rá bízva. A khebiri tisztségre ajánlkozóknál nagy garanciát látnak abban, ha ők boldog családi életet élnek, mert ha ellenséges indulatu törzsek vagy nagyobb rablóbandák fejei a legfényesebb ígéretekkel is igyekeznék őt övéinek elárulására bírni, maga a gondolat, hogy ezáltal szeretett nejétől és gyermekeitől örökre elszakítaná magát, érzéketlenné teszi ilynemű csábítások ellen. Előéletéből megállapítják jellemét s főképen arra néznek, van-e részrehajlatlan igazságszeretete, lélekjelenléte és gyors elhatározása a nehéz helyzetekben és tapintatos föllépése az emberekkel való érintkezésben. Szakismereteit előbbi utazásaiban szerezte meg: ismernie kell az út mentében a kutakat, legelő-

ket; a várakozó veszélyeket és a módot ezeknek elhárítására; lehetőleg persona grata legyen azon főnököknél, kiknek területén az út átvezet, mindenesetre azonban szükséges tudnia, mikép kell ez emberekkel elbánni, hogy pártfogásukat megnyerjék. A khebirnek alaposan kell ismernie az egyes vidékeken követendő egészségtani követelményeket, hogy az e tekintetbeni szigorú rendelkezéseivel elejét vegye a könnyen katasztrófával járó megbetegedéseknek s ha ezek még is bekövetkeznek, értenie kell azok gyógyításához. A homokbuczkás területek ismertetésében körülményesen előadtam, hogy a végtelen egyformaságban, hol az utat semmi nyom nem jelöli, hogyan tudnak eligazodni éjjel is, midőn egy vezérlő csillagot sem látnak az égen, pusztán a homok minőségének s a füvek ízének és szagának alapján, melyeknek sokféle árnyalatait képesek distingválni s ha a nap le nem perzselte a növényzetet, támpontul szolgál az is az eligazodásban, hogy helyről-helyre mindig egy bizonyos fűnem az uralkodó.

Midőn a karaván khebirt választott, az utazás tartamára föltétlenül alárendeli magát minden akaratjának, de ez a teljhatalom nagy felelősséggel van egybekapcsolva a törvények előtt mindazon bajokért, melyek a karavánt a khebir mulasztása vagy hibája folytán érhetik. Ha az ő hibájából a karaván tagjai közül valaki elveszett, meghalt vagy vagyonában kár érte, a hozzátartozók a vérdíjért perbe foghatják, a miatta kártszenvedettek pedig kárpótlást követelhetnek. A karaván egyetemben vagy annak egyes tagjai ilyennemű sérelmeikért az első helyen, hol rendezett muzulmán hatóság működik, törvényszék elé idézhetik őt. E nagy felelősség tudatában a néha egy évnél is tovább tartó expedíció tartama alatt a khebirnek nincs se nyugta, se pihenése:

mindenre kell gondolnia, mindent előre kell látnia s a szerint intézkednie. Midőn fáradságos menet után kimerülve érkeznek azon helyre, hol a karaván az éjet fogja tölteni, a khebirnek igazi munkája csak akkor kezdődik: kijelöli az egyeseknek a helyet, a tevék legeltetésére megteszi az intézkedéseket, a sok vesződéssel járó itatásnál és vizkiosztásnál erélyes föllépésével megakadályozza a czivakodásokat s ha a követendő magatartást illetőleg kiosztotta parancsait s a váratlan támadások megakadályozására fölállította az őrszemeket, a húszt legvitézesebb utazóból alakított repülő csapattal maharákra (gyorsan futó tevékre) ülnek és kémútra indulnak, hogy a területet, melyen a karaván menetét folytatni fogja, keresztül kasul átvizsgálják s ha zsákmányra ólálkodó rablóbandák nyomaira találhatnak, idejekorán gondoskodjanak az óvrendszabályokról. Sokszor éjjél után van már, midőn kémútjáról visszaérkezett s akkor sem adhatja magát teljesen a nyugalomnak, csak félszemmel alszik s kétszer-háromszor fölkel, maharára ül és sorra vizsgálja az őrszemeket s jaj annak, kit az álom lepett meg.

A nagyobb karaván egy katonailag és polgárilag szervezett társadalmat képez, melynek a khebir mellett legjelentékenyebb hatósági közege a közjegyző, ki az expedíció tartama alatt létrejött mindennemű adás-vevési ügyletekről a karaván tagjai közt avagy idegenekkel, továbbá oly mozzanatokról is veszen föl jegyzőkönyvet, melyek utólag törvényes eljárás tárgyát képezhetik. Így például tegyük föl, hogy a karaván ép oly területen vonul át, hol lázák uralkodnak, a khebir a követendő egészségi óvszabályokat hirdetés által mindenkinek tudtára adatta s többi közt elrendelte, hogy a legkínosabb szomszéd daczára is naponta kétszernél többször nem szabad vizet inni s akkor is csak keveset. Egyikük azonban

megszegte e rendeletet, lázat kapott s bele is halt. Mivel hazaérve a hozzátartozók kárpótlást követelhetnek a khebirtől mindazon balesetekért, melyek az ő mulasztása vagy hibája folytán következtek be, azért nyomban közjegyzőileg állapítják meg a tényálladékok, mennyiben terheli a khebirt mulasztás vagy nem. A súlyos betegeknek végrendelkezéseit a törvényes kellékeknek meg-

felelő módon írásba foglalja; halálozás esetén pedig az elhunynak hagyatékáról leltárt veszen föl és azt gondnokiág kezeli. A legtöbb esetben mindjárt elárverezik az elhunynak személyes holmait, tevéit és portékáit a karaván tagjai közt s mivel özvegyek és árvák jussáról van szó, nemes vetekedésben mindenki igyekszik valamicskét a tulajdonképeni áron jóval túl magához keríteni.

Azonkívül van minden karavánnak *imam*-ja, imád-

kozó papja, *mueddin*-je, ki imára hívja a hívőket a szokott időközökben. *Sausá*-knak neveztetnek a rendőri közegek, kik a khebir parancsait végrehajtják. A hirdetők dobszó mellett köztudomásra hozzák a tudnivalókat. A *saufá*-k képezik a repülő csapatot, mely a khebir vezérlete alatt gyorsan futó mahariken előre átvizsgálja a területet, hol a karaván menetét folytatni fogja.

Mivel szükség esetén a karavánnak minden tagja katona is, ezért a felszerelésnél a jó fegyver a kellő municzióval ép oly fontos kérdés, mint az alkalmas tevéknek beszerzése. A merész vállalatnak sikere lényegesen föltételezi a tevéknek ily célra való alkalmas voltát és a ki kellő szakismeret nélkül szerzé be ezeket a vásáron, hasonlítana azon hajóshoz, ki akármilyen járművel hónapokon át a bösz tenger viharaival akarna szembe szállani. Vannak tevék, melyek 4—5 métermázsát képesek hurczolni hosszabb időn át, mások alig két-három mázsát és ezt is csak rövidebb menetekben, ismét mások épenséggel alkalmatlanok a teher viselésére és mert ezek a leggyorsabbak, tehát csakis nyereg alá használtatnak. A mahara-tevék tizenkét napig is ellehetnek végszükségben víz nélkül, rendes körülmények között azonban minden 2-ik vagy 3-ik napon itatják; három napig képesek megállás nélkül menni vagy egy egész héten át naponta 90 kilométert hátrahagyni s két napi pihenés után ily erőszakolt menetet újra kezdeni. A legjobb tevéket nevelik a targik és e téren ép oly bámulatos eredményeket mutatnak föl, mint az arabok lovaik idomításában. Megnehezíti a vásárt még az, hogy az eladó sohasem mondja meg a teve árát, hanem a venni szándékozótól kérdi: «mit akar érte adni?» Különösen kellemetlen ez az európai utazóknak, kik e tekintetben épenséggel nincsenek tájékozva. Elképzelhetjük egy karavánnak két-

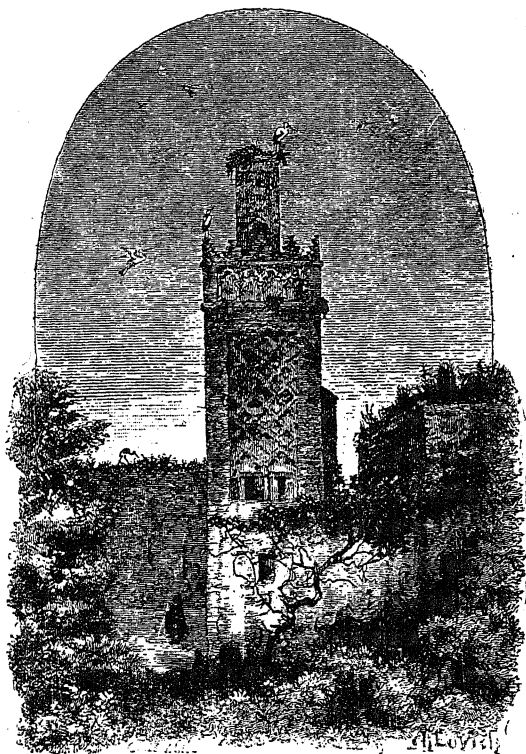
ségbeejtő helyzetét, ha tevéiknek nagyobb része a nagy sivatagnak közepén valahol tagadják meg a további szolgálatot vagy elpusztulnak. Egyszóval olyan ott a feladatának meg nem felelő tevé, mint a rozzant hajó a tengeren. A tapintatos utazó tehát ilyenmő vásárlásaiban tapasztalt szakemberek jó szolgálatait fogja igénybe venni. A víztömlőknek jó minősége szintén létkérdést képez: a legjobbak szudáni kecskebőrökből készülnek. A kecskének egész varratlan bőrét belül kátrányolják, hogy ez által a víznek elpárolgását, élvezhetlen megmelegedését és rothadását megakadályozzák. Egy-egy ilyen bőrtömlőbe 30—35 kiló víz fér. Előrelátólag kell továbbá gondoskodni a gyomornak igényeiről is, hogy a hosszú úton, hol néha hetekig sem lehet a készletet megújítani, éhséggel ne kelljen küzdeniök. A khebir utasításai szerint ellátják magukat a kellő mennyiségű kuszkus-szal, datolyával, szárított hússal, vajjal stb. többet is vive magukkal, mint a mennyi szükségképen kellene, daczára ennek, a vele született vendégszeretet nem egyszer a legkínosabb helyzetbe juttatja az arabot, mert ha szegényes oázokon haladnak át, szeretik azok lakóit egymásik szívesség viszonzásául megraktálni, ép úgy az utasokat is, kikkel találkoznak. A khebir csaknem minden napiparancsban óvatosságra figyelmezteti e tekintetben: de hiába, az arabnak gyengéje és dicsősége a vendégszeretet.

A Szudánba menő karavánok egy-egy embere rendszeren négy-öt tevével indul útra: háromra árúczikkeit rakja, a negyedik a személyes podgyászt és az élelmi szereket viszi, az ötödik esetleg nyereg alá szolgál. Az árúczikkek kiválasztásában magától érthetőleg mindannyian oda törekednek, hogy azok lehető kis súly és térfogat mellett lehető nagy értéket képviseljenek Szu-

dánban. A karavánok által oda importált czikkek közé tartoznak: tükrök, papiros, illatszerek, apró üvegáruk, fahéj, bors és egyéb fűszerek, kén, benzoegyanta és másféle ásványnemek, posztók, vásznak és pamutáruk, selyem, arany, ezüst és drágakő ékszerek, különféle gyártmányok vasból és aczélból: mint kések, varrótűk, ollók, kardok és egyéb effélék, szalmakalapok és egész díszöltözékek stb. stb. A rakodásnál különben nemcsak Szudánra vannak tekintettel, hanem az útközben érintendő oázokra is és így visznek magukkal oly árukat, melyek csak ez utóbbi helyeken örvendenek keresletnek s ott azután kicserélik a Szudánban jobban értékesíthető tárgyakért.

Ilyen karavánnak egy-egy tagja a mi pénzünk szerint körülbelül 2—4000 forintot fektet a vállalatba s ha a karaván vagy ezer vállalkozóból áll, mindjárt az elindulásnál több milliónyi értéket képvisel. Igen sok tárgyért a Szudánban tízszeres értéket kapnak s majd hazatérve a becserélt tárgyakon is szép haszonnal túladnak: tehát egy ilyen nagy karaván 15—30 milliónyi forgalmat létesít. Alább azonban látni fogjuk, hogy a különböző területeken a vámok, ajándékok és a rabló targi-államokkal való paktálás nagy összegeket nyelnek el, úgy hogy a rengeteg nyereségnek csak egy része marad a vállalkozó zsebében. Ha az illető a 8—15 havi expedíció után hazatérve, a becserélt tárgyakból egyetmást személyes használatra tart meg s ezenfelül a befektetett tőkét megkétszerezve találja tiszta nyereségképen, akkor vállalatának eredményét középszerű jónak találja; ha pedig az nagyon jól sikerül, az áruk eladásából a befektetett tőkének háromszorosát is megkapja. Nagyobb nyereségek már a kivételek közé tartoznak s nagyban csakis oly karavánok által érhetők el, melyek Szudánnak belsejébe messze

előrehatolnak, a hol előbb karavánok nem igen jártak s a hol nagy gazdagságokat találnak összehalmozva, vagy a hol egészen potom árért kaphatják a rabszolgákat, de mivel ez sok kockázattal jár, a karavánok rendesen csak oly államaiba mennek a Szudánnak, hol rendezettebb viszonyok vannak s a hol az államfő pártfogását élvezhetik.

XXIV.

EGY RABSZOLGAKARAVÁN ÚTJA SZUDÁNBA.

Kivonatban közlöm itt egy Metlily oázsbeli araboknak érdekes részletekben gazdag naplóját azon útvjáról, melyet mint vállalkozótárs egy rabszolga-karavánnal, Szudánba tett:

Csegein-nek, az ismeretes khebirnek, közénk való érkezése nagy izgalomba hozta törzsünket. Ő már több karavánt szerencsésen Szudánba vezetett s most is egy ilyennek szervezése czéljából járta be a sambá-törzseket. Lelkesedéssel beszélt Szudánnak kincseiről, melyeknek értékét a benlakók nem ismerik, mondva, miként a tevék rühének biztos gyógyszere a kátrány, ép úgy meggyógyítja az embert a szegénységtől Szudán. Beszéde nem is maradt ránk hatás nélkül: a velünk született kalandvágy, de még inkább a szudáni kincsek utáni kilátás többeket közülünk arra ösztökélt, hogy részt vegyünk a vállalatban. Törzsünkben tizenhatan ajánlkoztunk társakul, mindannyian közeli rokonok az Uled Sidi Zigrön nemzetségből vagy legalább testi-lelki jó barátok. Még az este gondoskodtunk a felszerelésre szükséges készpénzről s másnap a környékbéli városokban Csegein utasításai szerint beszereztük azon árukat, melyek Szu-

dánban nagy keresletnek örvendenek. Mindegyikünk három tevét rakott meg árucikkeivel és a negyedik vitte élelmi szereinket s podgyászainkat. Az elindulás egy közeli csütörtökre volt határozva (mert ezt szerencsés napnak tartják) és Csegein, ki ezalatt néhány szomszéd törzset látogatott meg hasonló célból, megígérte, hogy értünk fog jönni. Az idő a legkedvezőbb volt az útra, mert már augusztus vége felé jártunk, mikor a türhetlen hőségek szünni kezdenek.

Csegein az indulás napja előtt tért vissza közénk. A törzs főnöke, a vének és a papok ez alkalomból összegyültek és a khebirt maguk elé hívták. «Óh Csegein, monda neki egyikük, te rábirtad gyermekeinket, hogy a négerek földjére menjenek, hol nagy nyereséget ígérsz nekik. Te ismered az utat; gyermekeink kezeidben lesznek s mert ismerjük okosságodat, vitézségedet és becsületességedet: bizunk benned. Vezesd őket s oktassad arra, mit tudniok kell. Isten úgy jutalmazzon, a mint kötelességedet teljesíteni fogod!» Csegein erre így válaszolt: «Ha isten úgy akarja, óh Sambák, visszahozom nektek gyermekeiteket baj nélkül és gazdagon. Ismerem az utakat és a targikat: megfogom őket óvni a szomjtól és a rettegett ellenségektől. Legyetek nyugodtan, jót állok mindenért, kivéve a csapásokat, melyekkel Isten találna sújtani». A papok ekkor ünnepélyesen elismerték khebirnek s áldásképen a fathát olvasták rája. A rokonok, barátok és szomszédok tömegekben vettek körül minket; sokan sírtak és nekünk is könyek peregtek alá szemeinkből, mert hiába, a szeretettjeitől való elválás a legbátrabbnak szívét is meglágyítja. A pillanat hatása alatt csaknem bánni éreztük elhatározásunkat, hogy oly hosszú időre távozzunk családjainktól, barátainktól s jól ismerve a veszélyeket,

melyekkel meg kellend küzdenünk, ki tudja, viszont fogjuk-e egymást még látni?! De mivel határozatunkat megváltoztatni már nem lehetett, igyekeztünk megindultságunkat legyőzni. Erre megegyeztünk, hogy khebírünknek, miként ez szokásos, ajándékul adunk egy teljes öltözéket és 30 spanyol dúroszt, továbbá elhatároztuk, hogy mindennemű személyes költségeit útközben egyenlő arányban fogjuk viselni a többi társakkal és minden más ilynemű pénzkérdést is rendbe hoztunk ez alkalommal. Estve pedig nagy búcsúlakomát tartottunk.

Végre elérkezett az indulás órája. Elmentem atyámhoz. A jó öreg könnyezve várt. Nagy volt az ő megindultsága, de még nagyobb az enyém. De hogy ne mutassam, feléje rohantam s megcsókoltam fejét: «Óh szeretett atyám, mondám neki, hogy boldogok legyenek napjaid! Én távoli útra kelek és ki tudja, viszont látjuk-e még egymást e földön. Imáidban ne felejts el engemet és add rám áldásodat!» — «Isten nagy, felelé atyám remegő hangon, és ha úgy akarja, boldogan viszont látjuk egymást. Légy szerencsés utadon!» Majd anyámhoz akarva menni búcsúzni, megpillantottam szeretett hitvesemet kisírt arcczal s gyermekünket messziről felém tartva, esdekelve, ne hagynám el őket. Bátorságom ekkor elhagyott, kezeimmel eltakartam arczomat s elfutottam a nyugoti kapuhoz; ott találtam 16 társamat 68 tevével és már csak reám várakoztak, hogy elinduljanak. Kis karavánunk élén haladt a Khebir, őt követtük mi tevéinkkel előre megállapított sorrendben, melyet az egész út tartama alatt figyelemben kelle tartani. Metlily lakóssága egy jó darabig elkisért bennünket, «Allah akbör! Allah akbör!» (Az Isten a legnagyobb!) és hasonló kiáltásokkal, fiatal asszonyok pedig vizeskorsóval kezeikben, meg-meglocsolták tevéink nyakát azzal, a jó kívánattal, hogy a víz

soha se hiányozzék nekünk. Majd azok is visszafordultak, kik legtávolabb kísérték volt. Mi gyakran visszatekintgettünk s meghatottságunkban jól esett látnunk, a mint rokonaink és barátaink a földre hajolva emlékül egy-egy göröngyöt vettek magukhoz, melyeket mi távozáskor tapostunk, hogy azokat megfelelő foglalatban amulet gyanánt hordják, míg oda leszünk.

Közhit szerint, ha az utazó hajlékát elhagyva szép asszonynyal, daliás lovassal találkozik először, ez szerencsés előjelnek tekintendő, ellenben ha csunya öreg asszonyt, rabszolganőt, fekete hollót pillantunk meg először, jobb ha visszafordulunk s vagy lemondunk az útról vagy máskorra halasztjuk azt. Midőn Metlily pálmásában haladtunk, az első találkozás, melyet tettünk, Meszauda volt, seikünknek fiatal felesége, ki az egész városban a legszebb s legelegánsabb asszonynak van elismerve. Öszvéren jött, követve egy négerleánytól, ki gyümölcsessel telt kosarat vitt fején. Láttára lehangolt kedélyünket öröm váltotta föl és mindannyian örömrivalgásokkal üdvözlöttük őt. Meszauda, kinek neve «szerencsés»-t jelent, kérelmünkre leoldotta övszalagját, hogy azt a levegőben lobogtassa, mi közhit szerint szerencsét hoz az utazókra. Viszont megigértük neki, hogy Szudánból a legszebb és legdrágább pár papucsot hozzuk neki ajándécul. Ezek a medasszok arannyal és ezüsttel vannak hímezve s az arabs hölgyek igen hiúk ilyen papucsokra. Egy félórával később Szalah seikkel találkoztunk, két jól felszerelt lovastól kísérve. A seiknek daliás alakja gazdag díszöltönyében, pompás bogárszínű paripáján szemgyönyörködtető látványt nyújtott. Hozzánk érve Szalah seik, hetykén tánczoltatta tüzes telivérét s mindnyájunknak szerencsés utat kívánt. Tehát a legjobb előjelek mellett kezdtük meg hosszú útunkat.

Délutáni három órakor érkeztünk Ued Nesou mellé, melynek vize azonban ki volt száradva, de ismertünk a közelben kutakat s ezek egyike mellett állítottuk föl a khebirnek marhabőrből készült sátrát; a sátortól jobbra és balra raktuk le sorban szállítmányainkat úgy, hogy az egész egy kört képezett, melynek belső részében tevéink helyeztettek el éjjelre. Sátra csakis a khebirnek volt és az egész út tartamára meg lett állapítva, hogy mily sorrendben rakjuk le a körzetben árúinkat és podgyászunkat s hogy mi a szabad ég alatt, podgyászunkon burnuszba s a haikba burkolva fogunk aludni. A khebir elhatározta továbbá, hogy minden éjjel négyen őrszolgálatra lesznek kijelölve, olymódon, hogy éjfélig ketten őrködnek s akkor a másik kettő fölváltja őket: ilymódon minden negyedik nap esett egyre-egyre éjjeli őrszolgálat. Estig pedig négyen ki lettünk rendelve a tevék legeltetésére, négyen vízhordásra, hárman tűzanyag keresésére, öten pedig a belső teen-dőkre és a vacsora elkészítésére. Midőn már sötétedni kezdett, tevéink vissza lettek terelve s a holmiaink által képezett körön belül helyeztettek el, azután vacsorához ültünk, nem együttesen, de külön-külön négyes csoportokban. Vacsora után a khebir sátrába hivatott mindnyájunkat s a következőket adta tudomásunkra: «Többi utazótársaitokat apróbb csapatokban menetközben fogadjuk fel; a legtöbbet csak Tuatban fognak velünk egyesülni. Karavánunk végleges szervezetét tehát csak ott fogja kapni, de mivel vallásunk a hívőknek kötelességévé teszi, hogy bárhol, bármi czélból s bármily időre egyesülnek, törvény szerint szervezkedjenek, ezért egyelőre is, míg karavánunknak teljesebb szervezetet adhatunk, jelöljétek ki magatok közül azt, ki legalkalmasabb a közjegyzői tisztségre (kodzsa), egy másikat (sausát = rendőrt), ki rendeletim végrehajtását foganatosítja». Utóbbi tisztségre

közakarattal Ahmud-ot jelöltük ki, mert fáradhatlan, fürge s értelmes ember volt, kodzsának pedig Abd-er-rhamant ajánlottuk, ki jogot végzett s a törvényekben kellő jártassággal bírt. Csegein azután megismertette velünk mindazon veszélyeket, melyek a hosszú úton ránk várnak s minden tekintetben óvatosságra intve bennünket, különösen lelkünkre kötötte a következőket: «A lábbelit ne vessétek le sohasem: mezitláb járva a köves talaj horzsolásokat, a homok pedig égetéseket okoz; azonkívül a viperák is, melyek a homokban rejtőznek, halálosan megharaphatnak. Fejeiteket tartsátok mindig földbe és óvakodjatok különösen a napszúrásoktól. Midőn holdtölte van, aludva forduljatok neki háttal, ha a fejbántalmakat s náthát el akarjátok kerülni. Pusztá homokon ne aludjatok soha: végzetes lázzal kelnétek föl. Ne igyatok soha tömlőitekből, mielőtt kis időn át a vizet szellőzni hagytátok volna: különben a biztos halált innátok. Ép oly veszélyes az ivás közvetlen az evés után. Ha pedig reggel isztok, mielőtt ettetek volna, egész nap szomjasok lesztek. Naponta kétszernél többször soha se igyatok. Midőn útközben valami vadat üzőbe vesztek, ne hagyjátok magatokat a karaván látkörén túl csábítani: igen sokan végkép elvesztek már így. Az igazi veszély majd csak a targik területein kezdődik s majd akkor mihez tartás végett megfogom nektek mondani a tudnivalókat. Most térjetelek nyugalomra és az Isten őrizzen benneteket!» Távozva, hódolatunk jeléül mindnyájan kezét csókoltuk a khebirnek és nyugalomra tértünk. Alig aludtunk el, midőn egy hatalmas hang kiáltá: «hej örök, nem alusztok-e?» «Ébren vagyunk!» felelék vissza ezek. Csegein óráról órára fölkelt, ismételve kiáltásait, hogy jó előre éber álomra, az őrszemeket pedig szolgálatuk szigorú teljesítésére szoktassa.

Hajnalban a reggeli ima után folytattuk utunkat.

Menetközben egy nagy juhnyájjal találkoztunk. Közös elhatározással vásároltunk a pásztoroktól két spanyol dúroszért két szép juhot, hogy Sidi Abd el Kader, az utasok patrónusának tiszteletére leöljük az Uld Amör-ben Musza marabúban (szent épület), melynek közelében volt célunk a következő éjjelre táborot ütni, hogy az ott levő szegényekkel együtt elfogyaszszuk. Úgy is történt. Másnap reggel tíz órakor már az Ued el Maiz (a kecskék patakja) mellett étkeztünk és tevéink itt kitűnő legelőre találtak. Este pedig Sidi el Hadzs bu Hafens marabúja mellett táboroztunk. Nekünk Sambáknak ez fontos hely volt, mert a szent, kinek tiszteletére ez épületet emelték, egyik ősrünk, ki életében 33 zarándok-karavánt vezetett Mekkába. Következő éjjel nagyon sötét volt s az őrszemek táborunk körül gyanus alakokat láttak sompolyogni. Csegein stentori hangján e szavakat kiáltá nekik: «Halljátok ti, kik Istennek velünk együtt rabszolgái vagytok, az ki roszban töri fejét ellenünk, halálát fogja lelni. Ha éhesek vagytok, jöjjetek s adunk enni, ha szomjtól szenvedtek, adni fogunk italt; ha nincs ruhátok, ruházni fogunk. Mi békés utazók vagyunk, nem akarunk senkit bántani, de jaj annak, ki ellenünk tör!» A beszédnek úgy látszik volt hatása, mert a gyanus alakok eltűntek a sötétben. Másnap délután elértük ösömnek Sidi Mohamed Zigrön-nek kubbá-ját, melyet hálás nemzetsége annak emlékére épített, hogy utazás közben e helyen halt meg. Mindnyájan kegyeletes imával adóztunk emlékének s mivel éppen csütörtök volt, elhatároztam, hogy *el isztikhrara* (álomba való érintkezés) útján tanácsát fogom kikérni ösömnek. Nagyon elterjedt szokás nálunk az *el isztikhrara* életünk fontosabb mozzanataiban s abból áll, hogy valamely szent helyen, jobbára őseink sírján csütörtök este a következő imával fordulunk a mindenható Istenhez: «Oh te, a világegyetem-

nek alkotója, ki atyai gondviselésedben részesítéd teremtvényeidet, engedd, hogy őszám, kihez méltó szeretnék lenni, álmomban megjelenve, tudtomra adhassa, mi jó és rossz cselekedeteimben s a mit vállalatom céljából tudni rám nézve üdvös lenne. Kérlek nyilvánítsd szent akarodat!» E rövid fohász után lefekszünk a szent helyre aludni azon várakozásteljes reményben, hogy kívánságunk teljesedésbe fog menni. Én álmomban láttam, a mint Szudánból szerencsésen visszatérve Metlilybe vonultunk be, hol rokonaink és barátaink nagy örömkítörésekkel fogadtak s a hol atyámat, anyámat, nőmet s gyermekemet a legjobb egészségben találtam. Ez álom kitünő hangulatba ejtett és hajnalban a legderültebb kedélyben folytattuk utunkat.

A Metlily és El Golea közti mintegy 200 kilométernyi hosszú területen nagyon sok északról délfelé folyó víznek kiszáradt medenczéivel találkozunk, melyek csakis az esőzések évszakában telnek meg. Mivel a környéken nagy mennyiségű nyájak vannak, a pásztorok e medenczékben temérdek kutat ástak és ezekben mindig található jó víz. Mivel továbbá a széles medenczék tele vannak növe cserjékkel, bokrokkal, ezek között igen sok vad tartózkodik: leginkább nyulak, gazellák, foglyok, galambok stb. Uld Fál medenczéjében vadászatot tartottunk s gazdag zsákmányt ejtettünk. De másnemű vadak is hemzsegek e tájon: hiénák, rókák, sakálók, melyek annyira vakmerőek, hogy éjjel a karavánok bivuakjához sompolyognak s onnan elczipelik az élelmi szerekkel telt zsákokat. Következő állomásunkon nekünk is volt szerencsénk velük megismerkedni, de mi oly ébrek voltunk, hogy mindennemű kísérletük megghiúsult. A bestiák azzal boszulták meg magukat, hogy egész éjeleken át fűlbántó ordításaikkal lehetetlenné tették nekünk a nyugalmat.

Utazásunk tizennegyedik napján Ued Bergrani alá érkezünk. Különféle egymással többé-kevésbé feszült viszonyban levő törzsek legelőterületei határolják itt egymást. A terep változatos és leshelyekre nagyon alkalmas. Köröskörül vagy két-három napi járásra csak három kút van, melyeket a karavánoknak is érinteni kell, ha friss vizet óhajtanak. Mindezen körülményeknél fogva a zsákmányra leső szegénylegényekből álló bandák hemzsegnék e tájon és magától érthetőleg leginkább a nevezett három kút körül ólálkodnak. Ennek a három kútnak egész legendája van a Szaharában. Sok véres csetepaté tette azt emlékezetessé nem egy törzsre. A targik is előszeretettel szoktak ide betörni razziákra. A rablóbandák által kifosztott és megölt utasokról pedig minduntalan lehet hallani újabb rémtörténeteket. Mivel csapatunk nagyon kicsiny volt és egy nagyobb rablóbandával alig mérközhettünk volna, Csegein legjobbnak találta, ha a mélyedésekben rejtőzve s ama kutak kikerülésével törekszünk El Goleát elérni, hol kétszáznál több társ volt egyesülendő velünk. Menetközben sok emberi és teve csontvázra akadunk, mindannyi rémséges intőjelek helyzetünk komolyságára. «Egész Timimunig, mondá khebirünk, ez a legveszélyesebb terület, mindenekelőtt fegyvereiteket tartsátok készen, mert minden pillanatban kétségbeesett harczra lehetünk utalva: mindenki rakjon övébe 25 golyót s megfelelő puskaport. Csak halkan beszéljetek egymással, a tevéknek száját kössétek meg, nehogy bögésükkel eláruljanak. Dohányozni nem szabad, mert a füstöt megláthatnák a kémek, ép ez okból nem főzünk semmit s érijétek be a datolyákkal. Friss vizet sem megyünk keresni; ha mindjárt éjjel, észrevétlenül is tennők ezt, a tevéknek lábnyomain az ellenségek bizonynyal ránk akadnának.» Csegein ezalatt nehéz fel-

adatának a legnagyobb odaadással felelt meg: három nap és éjjel be sem hunyhatta szemét, egész éjjel tevéjén ülve kutatta át keresztül-kasul a vidéket, menetközben pedig mindig jóval előre járt, szemével és fülével fürkészve maga körül. Második éjjel, midőn Csegein kémútjáról visszatért, egy emelkedés mögül, mely őt elfedte, észrevette, a mint három meztelen ember hasoncsúszva közeledett táborunk felé. Khebirünk letérdepeltette tevéjét, gyorsan levetkőzött s szájába fogva nagy yatagan-kését, szintén hasoncsúszva igyekezett a három embert elérni. s mikor már csak néhány lépésre volt tőlük, fölugrott és harsogó hangján rájuk rivallva, egyiküket egy yatagan-vágással mindjárt leterítette, a másik kettő megrémülve futni kezdett. A vészszóra mi is fölriadtunk s üzőbe véve őket, el is fogtuk mind a kettőt. Vallatásunkra azt felelték, hogy ők nem rablók, de becsületes pásztorok a környéken s nyomainkra akadva, tudni akarták, kik járnak itten. Minthogy azonban a pásztorok e környéken, rendesen egyetértenek a rablókkal és mindenkép elősegítik azok garázdálkodásait, valószínűbb hogy nyomainkra akadva, ki akarták kémlelni erőnket s ha kedvezőnek találják az alkalmat, jó díj reményében bizonyára értesítettek volna valamely szegénylegény bandát. Tanácskoztunk, mitevők legyünk a két fogolylyal. Eleintén ki akartuk végezni, de könyörgéseikre elállottunk ettől s egy napig magunkkal czipelve őket, midőn már veszélyen túl voltunk, eleresztettük. A fáradságos bujkálás, az álmatlan éjek nagyon kimerítettek bennünket s nagy vala örömünk, midőn El Goleát megpillantottuk. Puskalövésekkel jeleztük érkezésünket barátainknak, kik már néhány nap óta vártak reánk.

El Golea sziklás hegyen épült, mintegy 200 köhából álló város, melyet igen magas és vastag, résekkel

ellátott védfal veszen körül. Előnyös helyzete s kitünő védművei miatt bevehetlennek tartják. Lakosai rokonok velünk, a mennyiben a samba-törzsnek szintén egy ágát, képezik. Csak egy részük lakik a városban, a többiek a környéken sátrak alatt élnek. Valamint nekünk Metlilyben, úgy nekik is sok juhnyájaik vannak és ők is közvetítői a távoli kereskedésnek. A várost terjedelmes pálmaültetvények és kertek veszik körül. Mi ezek hűs árnyában ütöttük föl táborunkat és hét napig pihentünk meg e helyen. Mindenekelőtt gondoskodtunk élelmi szereink megújításáról, a megviselt lábbeliket kijavítottuk és egyet-mást vásároltunk is árucikkeink kiegészítésére. A pálmás kertben a kőházak s a környékbeli sátrak lakói társas összejöveteleket tartanak minden este, melyekből az asszonyok sincsenek kizárva s élénk eszmecsere, ének és zene mellett töltik az időt. Jó szavalók és mesélők is szórakoztatják a közönséget. A *dzsemma* (városi előljáróság) itt tartózkodásunk alatt lakomát is rendezett tiszteletünkre. Teljesen rekonfortálva folytattuk útunkat Timimun felé. Karavánunk most már 218 emberből és 893 tevéből állott.

Első állomásunkat Allal marabúját egy pompás pálmaerdő közepében elérve, egyes megmenekült utasok által arról értesültünk, hogy a targi-k nagy csapatokban törtek be e területre, s hogy El Golea és Timimun közt a közlekedést megakadályozzák, mert öldösve zsákmányolva járák be a vidéket. E hírré karavánunk egy része vissza akart fordulni, mások ismét a dolgok jobbrafordulását kívánták bevárni. Ősegin azonban, ki eredetére tuarög volt (tuarögnek többese targi), évekkal ezelőtt telepedett le köztünk, miután egy arabs nőt vett feleségül, bizva abban, hogy az összes targifőnökökkel jó viszonyban van, azzal biztatott, hogy csak folytassuk az

utat, mert reményli, mikép ő reá való tekintetből a tárgik készek lesznek velünk paktálni, szabad menetet biztosítva nekünk. Két napra rá menetközben roppant porfelleget pillantottunk meg magunk előtt. A khebir összevonta karavánunkat és miután háromszögben fölállított bennünket, védelemre készen vártuk az eseményeket. A bátor Csegein pedig egyes-egyedül gyors maharáján a közelgő porfelleg elé ment. Rövid fél óra múlva, melynek minden percze oly végtelennek tünt nekünk, több arabs kíséretében visszatért hozzánk, tudtunkra adta hogy a riadalom minden ok nélkül volt, mert egy Tuatból visszaérkező karavánnal találkozunk. Örömünk annál nagyobb volt, mikor e karaván tagjaiban saját rokonainkat ismertük föl, kik évenként a Szahara belsejéből a datolyaaratást közvetítik az éjszaki partok felé. A találkozást egy nagy lakomában ünnepeltük meg ott helyben s csak nehezen tudtunk elválni egymástól. A hazatérők rémhírt is hoztak, t. i. az utolsó állomás közelében, melyet elhagytak, törzsünkől hét meggyilkolt emberre akadtak. Másnap este mi is megtaláltuk a már nagyon bomlásnak indult holttesteket, melyeken a keselyűk és sakálok márlakmároztak volt. Szerettük volna szerencsétlen testvéreinket eltemetni, de erre hiányzott az idő, mert már estefelé voltunk. Csak úgy hamarjában beföldni homokkal fölösleges lett volna, mert a hyenák és sakálok így is kiássák zsákmányaikat. Miután lelki üdvükért egy imát rebegtünk el, folytattuk az utat. Erőltetett menetekben sok nehézséggel haladtunk előre a homokbuczkás területen s tevéink térdig süppedeztek a futóhomokba; naponta legalább tizenkét óra hosszat kellett így küzködnie embernek és állatnak s mert gyakran hasadékokat kerügettünk, alig jutottunk előbbre. Friss vízzel ritkán rendelkezünk, leginkább tömlőinkre voltunk utalva. Egy

ilyen erőltetett menet után egyikünk oly gondatlan volt kiizzadt tevéjéről a szállítmányt lerakni, mielőtt az állat kissé lehült volna; a szegény párát megcsapta a hűvös éjszakai szél, mely épen fújt s mindjárt kezdtek rajta a gredda jelenségei nyilvánulni kínos hascsikarásban. A khebir parancsára leöltük, mielőtt betegsége kifejlődhett volna s friss húsát magunk közt felosztottuk s a teve árát egyenlő arányban megtérítettük tulajdonosának. Szállítmányát pedig szintén többek tevéire rakatta, míg útközben alkalma leend más teve vásárlására. Így segítenek a karaván tagjai egymáson, ha baj éri őket. Kimondhatlan sok küzködés után, melyek a legedzettebb embert is megviselik, végre kivergődtünk a homokdűnás régióból, a nélkül hogy máskülönben kellemetlen találkozásunk lett volna. Timimuntól egy mértföldnyire foglaltunk éjjeli állomást és Csegein még az este bement előre a városba, hogy a helyi hatóság főnökének érkezésünket bejelentse. Másnap korán reggel felkeredtünk s midőn a kertek alá érkezénk, az egész dzsemma (hatóság) üdvözölni jött elénk. A hatóság annyira vitte az előzékenységet, hogy a lakosoknál szállásoltatott be, kik a legszívesebb vendégszeretetben részesítettek.

A nagy sivatag közepét elfoglaló és a marokkói Szahara véghatáraitól délkeleti irányban a Hagarig elnyúló rengeteg területet Tuat-regiónak nevezzük. Falvakkal bíró oáz — a benlakók kifejezésével élve — annyi van, a hány napot számlál az esztendő. Az egész öt részre oszlik, ugyanannyi központi várossal. A lakosoknak túlnyomó számát berber és néger keverékek képezik: a legtöbben színre mulattok, vannak azonban köztük egészen feketék is, de sasorral, keskeny ajakkal s egyáltalában a négereket jellemző testisajátságok nélkül. Tulajdonképeni négerek is vannak: a rabszolgák és a fől szabadí-

tottak vagy ezeknek származékai, kik néha magukban formálnak egész községeket. Arabokat csak kivételesen találunk városokban és falvakban, még ritkább a berber vagy négerrel kevert arabs vér, mert testvéreink, kik a Tuat-regióban kizárólag a sátor alatti szabad pásztoréletet folytatják, gondosan óvják meg nemes vérüket minden vegyüléstől. Nemzeti erényeink nagyobb részét náluk is fölleljük, különösen a szívélyes vendégszeretetet, de egyben-másban mégis elütnek tőlünk: először arczszínük sokkal inkább megvan barnítva a naptól, mint az éjszakai szaharai vagy épen tengerparti arabsé, s azután szerfölött babonásak, az erkölcsök kevésbé szigorúak, mint nálunk s a férfiak és nők különösen szenvedélyesek a szerelemben. A berber keverékek az egész Tuat-regióban a berber nyelvnek zenatja nevű dialektusát beszélik. Az arabok gyakori érintkezésre lévén utalva a falvak és városok lakóival, szintén beszélik a zenatját, de maguk között persze csakis az arabs nyelvet használják. A Tuat-regio nagyobb része még néhány évtizeddel ezelőtt a marokkói szultán fenhatósága alá tartozott, de mivel az akkori háborús mozgalmak alkalmával a városokat nem volt képes megvédeni, ezek megszüntették az évi adó fizetéseket és most községi tanács által vezetett független köztársaságokat formálnak. A nomád arabok pedig független törzsrendszerben élnek.

Timimun központi városa Gurarának a Tuat-regió öt területe egyikének. A Szahara legrendezettebb városai közé tartozik s az említett háborús mozgalmakban történt teljes elpusztulása után példátlan fölvirágzását bölcs dzsemmá-ja életrevaló intézkedéseinek köszöni. Körülbelül 600, kertektől környezett házból áll s mivel közterei is nagyok, tehát igen terjedelmes területen fekszik: az egészet egy tizenkét lábnyi mély és

nyolcz lábnyi széles árok veszi körül, ezen belül pedig egy igen erős bástya környezi, melyen kétemeletes erődök vannak helyenkint építve s ezek mindegyikében 30—40 harczos fér el. A városon kívül terülnek el köröskörül a pálmaültetvények, a gyümölcsösök és a veteményes földek nagyszámú forrással, melyekből a legjobb ízű víz bugyog elő a földből. Ideálisnak mondható rendszeretükből kifolyólag a kereskedelem és ipar rokonágai külön-külön utcákban vannak központosítva: itt találjuk a czipészeket, szijgyártókat egymás szomszédságában, ott a gyapot- és kelmeárusokat, ruha- és vászonkereskedőket, máshol a mészárosokat, vaj és más élelmi szerek árusait stb. egyik téren árulják a tevéket, másikon a juhokat, ismét másikon a rabszolgákat és így tovább. A város kilencz negyedre oszlik s mindegyikben van egy mecset. Közepében egy emelkedő helyen áll a kasba (kisebb négyzetben épített erőd), hová háború esetén visszavonulnának kincseikkel, ha már a város is ellenség kezébe esett volna. A dzsemma egyáltalában minden képzelhetőt megteszen, hogy a karavánok előszeretettel keressék föl városukat s itt haszonnal együtt élvezetet leljenek; e tekintetbeni fáradozásait a legfényesebb siker koronázta, mert ma már a nagy karavánok kerülővel is útjukba ejtik Timimunt. Így cselekedtünk mi is. Megérkezésünk után első teendőnk volt a dzsemma elnökénél tisztelegnünk s ez alkalommal a szokásos ajándékokkal kedveskedtünk neki. Ez a *hedja* körülbelül 250 dúrosz értéket képviselt s az elnök igen szívesen fogadta azt: «Üdvözölve legyetek nálunk, gyermekeim, mondá ő, szeretném, ha úgy éreznétek magatokat köztünk, mint saját otthonotokban. Biztosak lehetek, hogy itt nem fog senki sem bántalmazni, mindenki azon lesz, hogy jó emlékken tartsátok városunkat. A tidi-

költi karavánnak érkezését legközelebb várjuk, jó lenne, ha bevárnátok azt, így nagyobb biztonságban tehetnétek az utat Inszalah-ig, hol nagyobb rablóbandák garázdálkodnak egy idő óta. Itteni tartózkodástok alatt bármire legyen is szükségtek, csak forduljatok hozzám». Árúczikkeink egy részét abban a kilátásban szereztük be otthon, hogy itt előnyösen túladhattunk rajtok s helyette olyanokkal rakjuk meg tevéinket, melyek Szudánban lesznek értékesítendőek. Szállítmányaink egy részén tehát száz perczentnyi nyereséggel adtunk túl s miután egyéb dolgainkat is elvégeztük, a jelzett karaván érkezését várva, kellemes szórakozások közepette töltöttük az időt. A dzsemma elnöke épen férjhez adta leányát s a nagy ünnepélylyel megtartott lakodalomra karavánunk összes tagjait meghívta. Az egész idő alatt mindig hivatalsak voltunk hol egyikhez, hol másikhöz. Az estéket a közkertekben töltöttük, hol a lakosság kicsije, nagyja összeszokott gyűlni, hogy zene és énekszó mellett szórakozzék.

Tizenegy napot töltöttünk Timimunban s egyesülve a mondott karavánnal, folytattuk utunkat Inszalah felé, mely a Tuat-regió egy másik területének fővárosa. Ezen a vidékeken egészen Szudánig az utazás csak nagyobb karavánokban lehetséges s szinte csodával határos, ha kisebb csapatok vagy épen egyes utazók bujkálva, baj nélkül át tudnak vergődni e területeken, hol hivatás-szerűen üzik az utasoknak megsarczolását vagy pedig kifosztását s a hol a kutak közelében mindig lappanganak zsákmányra leső bandák. Egyesült két karavánunknak létszáma 680 emberre emelkedett s mivel kivétel nélkül jól fel voltunk fegyverezve, eléggé imponálhattunk a körülöttünk portyázó rablócsapatoknak, mert egy tárgiból álló csapat támadását kivéve Inszalahhoz már

közel s melyről mindjárt szólni fogok, nem történt semmi bántódásunk. Mi oly menetrendet követtünk, hogy negyven tevéből álló szakaszokra oszlottunk s az egyes szakaszok kétszáz lépésnyi távolságban követték egymást. Az emberekre és állatokra nézve egyaránt elviselhetlen nagy por lehetetlenné teszi egy nagyobb karavánnak az egy tömegben való menetet; a tevéknek összerolódása is nagy zavarokat idézhetne elő, ha valamelyikük kidülne, mely eset gyakran adja elő magát ily hosszú úton. Az egyes szakaszoknál levő emberek fölváltva teljesítették a tevék vezetése és hajtása körüli fáradságos szolgálatot s mivel ez állatok, ha terhük alatt már fáradozni kezdenek, makacskodnak, sok bajlódásba kerül ilyenkor őket továbbmenésre bírni. Karavánunk ily módon mintegy 12,000 lépésnyi hosszú vonalat képezett s kellő elővigyázat nélkül kisebb rablócsapatok is könnyen megsarczolhatnák vagy kifoszthatnák az egyes szakaszokat, míg a többiek segítségre érkezhetnének; a repülő csapatnak feladata, hogy gyorsfutó tevéiken portyázva a karaván körül, veszély esetén idejekorán megadhassák a jelt a tömörülésre. Néha azonban ezek a rablóbandák a legéberebb elővigyázati rendszabályokat is ki tudják játszani s így történt, hogy Inszalahhoz már közel, mintha a földből keltek volna ki, negyven gyorsfutó tevéen ülő fegyveres targi támadt ránk s tudja Isten, hogyan végződött volna a váratlan támadás, ha Csegein véletlenül nincs velünk. Bátor khebirünk a mint észrevette őket alig ötszáz lépésre már, elejbük vágatatott s midőn mintegy száz lépésre volt tőlük, harsogó hangján rájuk rivallt: «Álljatok meg!» Oly impozáns volt megjelenése, oly parancsoló a hangja, hogy a gonosz ficzkók mind megállottak, majd egyikük fölismerve Csegeint, így szólott hozzá: «Te nekünk testvérünk vagy s inkább velünk

mint ellenünk leszesz: engedd tehát, hogy ezeket a sambákat, kik nekünk régi ellenségeink, fölfaljuk és holmijukat zsákmányul ejtsük!» Erre igen heves szóvita keletkezett a khebir és a targik között; nehányszor már támadásra készültek, Csegen mindannyiszor féken tudta őket tartani fenyegetéseivel s mivel ezalatt néhány szakasz már utólért s már mintegy ötvenen voltunk fegyveresek együtt, ezen körülmény és Csegeinnek azon nyilatkozata, hogy a Hogar területre érve, főnöküknek gazdag ajándékkal fog kedveskedni s hogy ez se nem az első, se nem az utolsó alkalom, hogy az általa vezetett karavánok átvonulásából főnöküknek haszna lesz, mindez engedékenységre bírta őket s beérték a Csegein által följánlott ajándékkal: két vég vászonnal s ötven font dohánynyal. Mi ezt rögtön át is adtuk nekik, mire ők száguldva eliramlottak. E kalandon ökulva, ezután mindenütt, hol a környék jó leshelyeket nyújthatott rablócsapatoknak, bármily nagy alkalmatlansággal jár ez, tömören haladtunk előre. Nagyon jellemző e vidékekre nézve, hogy az oázokban a kisebb falvak is árokkal és sánczczal vannak körülvéve s mindegyik helység közepén van egy czitadella féle, hol a lakosok értékes holmijaikat tartják s hol a férfiak fölváltva őrségen vannak. Fölemlítem még, hogy Mahomed nevű unokatestvérem a khebir utasításai ellenére tömlőjéből vizet ivott a nélkül, hogy azt kissé szellőztette volna; vigyázatlanságának következményeképp hascsikargásokat és erős lázt kapott. Egy tevén készítettünk neki ágyat és Csegein hennafőzettel gyógyította. Szegény Mahomed, majd hogy halállal nem lakolt. Betegsége alatt naponkint fölváltva négy ember gondozta. Az egész úton a hollók ezrei kísérték bennünket zsákmány reményében, de csalatkoztak, mert sem állatokban, sem emberekben nem szenvedtünk veszteséget,

sem pedig a rablókkal nem voltak véres csetepatéink s így nem is ejthettünk áldozatokat a fekete seregnek lakomául.

Inszalah szintén vagy 600 házból álló város. Czi-tadellája van ugyan, de maga a várost nem védi sem árok, sem sáncz. «Nincs rá szükségünk, mondják a lakosok dicsekedve, mert századok óta jó szövetségben vagyunk a targikkal. Apróbb rablócsapatoktól pedig eléggé megvéd a makhren (lovassereg).» Inszalah a Tidikölt területnek fővárosa, melyet kizárólag arabokból álló dzsemma kormányoz, holott a lakosság túlnyomó részét mulattok és szabad négerképezik. E vidéken itt-ott már targi törzsekkel is találkozunk. A városiak már azért is nagyon jól fogadtak, mert a karaván, melylyel Timimunban egyesültünk s mely Marokkóból jött hazafelé, e vidékről való emberekből állott s mert az egész területen előre értesítve voltak arról, hogy Csegein a jóhírű khebir vezetése alatt egy karaván Szudánba készül, mindenfelől összesereglettek a vállalkozók, hogy velünk egyesüljenek. Midőn ezek együvé gyülekeztek, ugyanazzal a ceremóniával, miként ezt kiindulási pontunkon Metlilyben tettük, megválasztották Csegeint khebirükké, ünnepélyesen hódoltak neki, átadva a szokásos ajándékokat. Szállítmányaink egy részét itt is eladtuk; helyette más árúkkal raktuk meg tevéinket, nevezetesen jó dohánynyal és sóval; az előbbi igen kedves ajándék a targiknak, az utóbbit pedig igen előnyösen lehet értékesíteni Szudánban s egy teverakományért belőle két, három, sőt négy rabszolgát is lehet kapni cserében. Inszalahban két hétig időztünk s miután az új karavánnal egyesültünk, létszámunk 711 emberre emelkedett. Miután végleg szervezkedtünk, az összes tisztviselőket s egyéb közegeket kijelöltük, folytattuk utunkat

a Dzsebel Hogar felé, hol a nagy sivatag félelmetes kalózainak: a targiknak törzshazájuk vagyon.

A vidék, melyben haladtunk, mindinkább hegyes kezdett lenni: a homokos vagy sziklás talaj fölváltva, hol kopár, hol fákkal vegyest bokrokkal van benőve. A völgyek helyenként nagyobb síkot formálnak s gazdagok vízforrásokban, miért sokféle vad található itten, de nagyobb vadászatokat nem rendezhettünk, mert nem volt tanácsos egyeseknek a karavántól messzebb távozni. Egyikünk-másikunk azonban így is szert tehetett ízletes falatra. Második napon egy szegényes falu mellett tanyáztunk, melynek lakói alamizsnáért fordultak hozzánk, mely kérelemnek mi nagylelkűen feleltünk meg. A mindenható Isten azonban megjutalmazta jó tettünket: a megajándékozott emberek ugyanis hálából elárulták, hogy egy körülbelül százötven főből álló csapat lesben van azon a helyen, hová másnap este kellett volna érkezünk. Csegein elhatározta, hogy e helyet kerülő úton mellőzni fogjuk és szerencsésen ki is kerültük a veszedelmet. Ötödik éjjel, a legéberebb felügyelet daczára, a tolvajok hat tevét hajtottak el táborunkból. Mihelyt észrevettük a dolgot, Csegein a repülő csapattal üzőbe vette őket s jó messze már utól is érték őket és ekkor a tolvajok elmenekültek, hátrahagyva a zsákmányt. E miatt egy egész napot veszítettünk el. Következő napon hallatlan vakmerőségnek lettünk tanui: ugyanis tizenkét targi megtámadta karavánunk fejét s erőszakkal elakart hajtani néhány árúkkal terhelt tevét. Csegein ép e pillanatban érkezett vissza egy szemle-úttjáról s e nélkül bizonyára vér folyt volna. Láttára a gazficzkók elmenekültek. A rossz utakon igen sok teve elbukott és sok bajlódásba került ilyenkor a szállítmányt hátáról lerakni s azután ismét felrakni. Végre a Hogar hegységben találtuk magunkat, hol gyakran szűk és tekervényes ösvé-

nyeken kellett haladni, meredek part szélén, máskor ismét mély szakadékokban kellett egyes hegylánczokon átjutni. Mindannyiszor Csegein a repülő csapattal előre ment s a túlsó nyíláson várta be, míg egyenként átmentünk, mi mindig több órai időt vett igénybe. Egy ilyen nehéz átkelés után, nagyobb síkot képező völgyben találva magunkat, épen déli ebédünk elfogyasztásával valánk elfoglalva, midőn vagy húsz targit láttunk felénk vágatni. Valamennyien fölugrottunk s kézhez ragadva a fegyvert vártuk, a történendőket. Midőn már közel voltak hozzánk Csegein fölismerte a csapat élén a targik főnökét: «Ez Uld Biska!» kiáltá nagy örömmel. Csakugyan ő volt az és Csegein karavánja iránt való jóakarátát tanúsítandó, jött elénk. Tiszteletteljesen üdvözöltük és Csegein így szólt hozzá: «Uld Biska, hatalmas főnök, karavánom mint mindig úgy most is kész a szokásos átmeneti vámot fizetni; ez emberek csak úgy mertek jönni, mert biztosítottam őket irányomban való jóakaratomról. Ime itt vagyunk kezeidben: ha akarod mindnyájunk életét elveheted és ugyan csak ha akarod, megfogsz minket védeni, míg nagy birodalmadon vezet át útunk!» — «Legyetek kedves vendégeim, válaszolá Uld Biska, mivel ily bizalommal viseltettek irányomban s tudjátok, a kit Uld Biska pártfogol, annak egy hajszála sem görbül meg e nagy szabad területen, hová akarátunk ellenére még senki sem mert büntetlen lábát tenni. Adok nektek fegyveres kíséretet és birodalmam határáig, legyetek erről megnyugtatta, egy tuareg sem fogja azokat bántani, kik iránt főnökük jó indulattal van.» Este a targi főnök nyolcz hízott tevét küldött táborunkba vendégszeretete jeléül; mi ezeket nyomban megöltük, a húst egyenlő arányban fölosztottuk s bizony jól esett a lakoma, mert már hosszabb idő óta nem ettünk friss húst. Következő reggel Uld Biska díszes sátrában jelen-

tünk meg, hogy ajándékát megköszönjük s azt viszonzozzuk. Átmeneti vám fejében fizettünk neki fejenként három spanyol dúroszt (e pénznem egész Szaharában a legelterjedtebb); ajándéku­ l pedig hoztunk neki négy mázsát a legfinomabb dohányból, több vég vásznat, selymet és szöveteket; nejei számára pedig ékszereket és csecsebecsét. A főnök mindeme dolgoknak igen megörült s ismételten biztosított jóakarataról. A pénz, melyet vám­ díj fejében fizettünk, úgy szólva rögtön visszakerült hozzánk, mert a főnök fölosztva azt emberei között s egyrészt megtartva magának, mindnyájan kezdtek tőlünk egyet­ mást vásárolni. Mi persze nem úgy adtuk el a tárgyakat. a mennyiben nekünk voltak, hanem oly áron, a melyet Szudánban kaptunk volna értük. Ilymódon a vámpénz, mely látszólag sokat tett ki, tulajdonképen nem terhelte meg oly nagyon tárczáinkat.

Az ígért kíséret védszárnya alatt meglehetősen biz­ tosítva éreztük magunkat gonosz szándékú támadások ellenében, de máskép sokat szenvedtünk a Hogar hegy­ ségben a rossz utak, a gyakori záporosók s a magaslato­ kon uralkodó hideg temperatura miatt, különösen éjnek idején. Embereink közül többen megbetegedtek s egy igen derék fiatal ember, El-Arbi meg is halt vérhasban. Midőn érezte, hogy halála közeledik, magához hívatta barátait s így szólott hozzájuk: «Kedves testvéreim! ha szerencsésen hazaérkeztek, vigyétek rokonaimnak utolsó üdvözetemet. Ez életben nem fogjuk egymást viszont­ látni, de szolgáljon vigasztalásul az, hogy a földi lét csak átmenetet képez egy boldogabb világba, hol az igazak ismét találkozni fognak. Mondjátok enyéimnek, hogy isteni hitben haltam meg». A szegény fiú erre elrebegte a «Hiszek egy...»-et és nem sokára rá kimult. Barátai erre megfürösztötték testét langyos vízben, a természetes

nyílásokba kámfort és pamutot helyeztek és egy fehér, illatszerekkel beszagositott lepedőbe burkolták s nem messze a tábortól egy szentjánoskenyérfa alatt ünnepélyesen eltemették. A tiszteletreméltó imam halotti beszéde megindító volt, s nem volt egy is közülünk, kinek szemeiből könnyek ne peregtek volna alá. Másnap reggel a hirdetők köztudomásra hozták, hogy El-Arbinek tevéit, podgyaszát, árúit el fogják árverezni. A kodzsa az eladásról fölvelt jegyzőkönyvet két hiteles példányban kiállítva, a befolyt összeget megőrzés végett a gondnoknak adta át. A veszélyes úton kilencz teve zuhant le a mélységbe s ha a hely hozzáférhető volt is, az árúknak csak egy része maradt használható. Az illetők érzékeny veszteséget szenvedtek ez által. Nékem is használatlanná vált egy tevéim esés folytán, de mivel leölhettük s húsát kiosztottuk, a divó szokás szerint megkaptam árát s ily módon nem szenvedtem kárt. A Hogar hegység legmagasabb pontjára érve, délfelé végtelenségben láttuk magunk előtt elterülni a nagy pusztaságot. Soha sem fogom elfelejteni ez impozáns látványt. Állomás-helyeinkre érve, sokan közülünk, kik kevésbbé fáradtak voltunk, míg a nap lenyugodott, vadásztunk a környéken.

A Hogar hegységből végre kiérve, egy nagy síkságban folytattuk útunkat déli irányban s nem győztük eléggé csodálni, mily könnyen bírt Csegein eligazodni e homoktengeren, hol egy dombocskát sem láttunk, mely irányítóul szolgálhatott volna. Négy napi erőltetett menetben s a nélkül, hogy friss vizet találtunk volna, elértük az Assana névvel jelölt helyet, hol egymáshoz közel vagy negyven kút van. Két napi pihenés után tovább haladtunk és nemsokára az Ahir területre léptünk, melyet egy Agedezben székelő tuarögfönök ural. Oda csak nyolcz napi menet után érkeztünk az Ahir hegységeken át, hol igen

sok oroszán, tigris és párducz garázdálkodik. Habár mindig fegyveres kíséret mellett vitték tevéinket legelőre, kettő mégis áldozatul esett a fenevadaknak. Agedez egy bástyákkal erősített nagy város, hét kapuval. A lakosok jobbára feketék. Maga a város is Szudánnak közelségére emlékeztető képet nyújt. Az alacsony fedelű házaknak nyomorúságos kinézésük van, kivétel nélkül agyagos földből, mész nélkül vannak építve. A városban levő öt mecset is bomladozó állapotban van. Agedez környéke mocsaras, tehát egészségtelen vidék, de nagyon háladatos talaj, pamutfa, rizs, dohány, kukoricza, köles és főzelékek termelésére. A kertekben leginkább alma-, körte-, szilva- és cseresznyefákat láttunk és szőlőt is nagy mennyiségben. A Marokkóból, Algíriából és Tuniszból jövő nagy karavánok mindnyájan itt találkoznak össze s innen szélednek el Szudánnak különböző irányjaiban. Egy részök nem is megyen tovább, mert a szudániak számosan jönnek el ide szükségleteik fedezésére és olcsóbban is kapják az árukat, mint azon karavánoktól, melyek szállítmányaikkal a Szudánba beljebb hatolnak. A közvetítést jobbára helyi néger zsidók eszközlik (hiába, a zsidó csak zsidó, ha mindjárt fekete is!). Magának az országnak különféle terményeit és gyártmányait (mesteremberek szintén nagy számban vannak itt) részint a szudániak vásárolják, részint pedig az éjszaki Afrikába haza menő karavánok. Átmeneti vámczímén fejenként egy és fél budzsut fizettünk (1 forint 45 krajczárt) s a főnök ezenkívül a szokásos ajándékot is kapta. Karavánunk egy tagja, kit útközben vipera mart meg, megérkezésünk után meghalt. Miután eltemettük és a kodzsa holmijának elárverezését akarta eszközölni, a rendőrök tudtára adták, hogy Agedezben a főnök örököl mindazon idegenek után, kik területén meghalnak. A meghaltnak családja érdekében sikerült a

hagyatéknak felét eltagadnunk. Ily kegyeletes czélból az Isten elnézi a hazugságot. E területen az emberek háromféle nyelvet beszélnek: a zenatyá-t (berber dialektus), a targik nyelvét és a bernanját (néger dialektus). Az idevaló kereskedők zaklattak, hogy adjuk el nekik árúinkat, de mi úgy vélekedtünk, hogy ha már idáig fáradtunk, nem sajnáljuk még a két heti utat Kassená-ig a Szudánban, hol sokkal előnyösebben reményelhattük szállítmányainkat eladhatni. Miután kellően kipihentük magunkat, ismét útra keltünk.

A Demergu terület, mely Szudántól még elválasztott egy nagy homokos sík, víz nélkül, úgy hogy a fővároson innen és túl négy napig tömlőinkre voltunk utalva. Demergu városban ugyanazon viszonyokat találtuk, mint Agedezben. E vidéken meglehetősen békés viszonyok uralkodnak és mégis sok véres csete-paté fordul itt elő, de maguk a találkozó karavánok között, azon viták folytán, melyek a ritka kutaknál és az ezek környékén gyéren található legelők elfoglalásánál szükségképen keletkeznek. Tasszauá-nál végre szudán földre léptünk s innen két napi menet után elértük utazásunk végczélját: Kassená-t. Ez a város egyik központját képezi a Haussza birodalomnak, melynek szultánja Szeketu fővárosban székel; Kassenát és környékét Mahomed Omar mint helytartó kormányozza. A helytartó parancsa alatt négy ezer díszesen öltözött és jól fegyverzett lovas katona áll; fejükön szép szalma-kalap van nagy strucztoállal, sötétkék öltözetük európaiasan a testhez símul, hátukon menteszerűen csüng egy veres burnusz, a sarkantyús lábbelik sárgaszínűek. A feketék országában vagyunk ugyan, de miként ez a Szudánnak más államaiban is történt, a fullánok s az országban letelepedett araboknak és berbereknél néger asszonyoktól lett utódai ragadták kezükbe a hatal-

mat s mivel ezek övéik vallását, szokásait, erkölceit megőrizték, ők mindenütt a civilizációnak faktorai. A fullánok, daliás külsejükben is őseikre vallanak. A fullán nők általában szépek, és igen szeretik magukat pompás öltözetekkel meg ékszerekkel díszíteni. A helytartónak van egy zenekara is, mely lakása előtt reggel és este zenél. Mint minden karaván, úgy mi is, vagy két hónapot szándékoztunk itt tölteni, árúink eladásával tehát nem kellett sietnünk, mindenekelőtt pedig óhajtottuk az itteni árakat tanulmányozni. Fölfogadtunk megbízható embereket, kik tevéinket gondozták és a legelőre vezették: e tekintetben nem volt többé semmi gondunk. Mindegyikünk kibérelt egy szobát, hol árúinkat is elhelyeztük. A kényelmes jólét annyi fáradalom után csakugyan ránk fért. Az élelem itt nagyon olcsó és friss vaddal, ízletes főzelékekkel, gyümölcscsel és tésztával táplálkozva, naponta fél vagy legfeljebb egész budzsut (40—80 krajczárt) költöttünk e célra. A helyi ipart képviselik: az asztalosok, a kovácsok, az arany- és ezüstművesek (kivétel nélkül néger zsidók), a szabók, a tímárok, a vargák, a festők, a takácsok és a mészárosok. A kereskedők igen nagy számban vannak. Azon néhány évtized óta, hogy a fullánok kerültek uralomra, a művelődés óriási léptekkel halad az egész nagy birodalomban: minden központi helyen építenek mecseteket és iskolákat, hol a tolbák arabs betűkkel tanítják a genanját írni, terjesztve az olvasni megtanult nép közt a hasznos könyveket, mindenekelőtt pedig a Korant. Rövid idő alatt az erkölcsök javultak és rendezett viszonyok váltották föl az előbbi barbár állapotokat. A muzulmán hitre tért s az új viszonyokhoz alkalmazkodott néger őslakók atyai bánásmódban részesülnek az új kormány részéről, de azok ellen, kik ősi vallásukhoz és szokásaikhoz ragaszkodva

vonakodnak az új szultán felsőségét elismerni, kiméletlen harczot folytatnak. A lovas katonaságot időnként razziára küldi a szultán a meg nem hódolt területekre s ha már nem bírja hatalmába keríteni az erősített helyeket, hol a régi régime hívei ellentállást képesek kifejteni, legalább zaklatja a népességet ilyen razziákkal, mely alkalommal a falvakban és mezőkön talált négereket összefogdossák és rabszolgaságba hurczolják. A szultánok által ily módon rabszolgaságba ejtett négereken kívül érkeznek még szállítmányok belső Afrikából, hol a vad négertörzsek örökös ellenségeskedésben élve egymással, hadifoglyaikat nem mészárolják le többé, mióta alkalmuk van azokat eladni. Ezen kettős körülményre való tekintetből, mi kik éjszaki és közép Afrika közt a rabszolga-kereskedést közvetítjük, a művelődésre üdvös viszonyoknak vagyunk előmozdító tényezői.

Elterjedvén a környéken a hír egy gazdag karavánnak érkezéséről, a kereskedők minden oldalról számosan érkeztek Kassenába s részükről valóságos ostromnak voltunk kitéve, hogy kezdjük már meg áruink árusítását. Midőn a helytartónak bejelentettük a napot, ő tudtunkra adá, hogy a szultán megbízásából föntartja magának összes posztóáruinknak megvásárlását és szakértők által megvizsgáltatta ezek minőségét. Másnap Csegeinnel többen közülünk megjelentek nála, hogy megegyezzenek az árban. «Szakértőim jelentései alapján, szólt a helytartó, rőfönként egy rabszolgát vagy rabszolganőt igérek nektek.» Posztónk rőfe odahaza két budzsuba (1 frt 80 kr.) került, itt körülbelül huszat kapnánk érte, ezen áron egy rabszolga nem drága. A helytartónak az ajánlata tehát nagyon méltányos volt és mindjárt ki is jelentettük neki, hogy belenyugszunk ajánlatába. A helytartó igen kegyesen bocsájtotta el a küldöttséget, figyelmeztetve őket,

miként tartozását nyomban le nem róvhatja, mert jelenleg nincs annyi rabszolgája készletben, de mivel úgy is itt időzünk még hat hétig, addig majd előkeríti a kívánt létszámot.

Következő napon pedig megkezdtük a csereüzletet a helyi kereskedőkkel. Tulajdonképeni vert pénz nincsen forgalomban s ha a karavánok révén arany és ezüst pénzek meglehetősen mennyiségben importáltatnak Szudánba, a zsidó aranyművesek ezeket mind magukhoz kerítik, hogy ékszereket készítsenek belőlük. Az üzletek főképp csere útján mennek végbe, de ennek könnyítésére és hogy az árak egységes értékkel legyenek megállapíthatók, pénznem gyanánt használnak egy *uhda* nevű kagylót, mely a Nigernek egy részében található s melyeknek bevitele magánosoknak szigorúan tiltva van, a szultán pedig annyit hozat belőle, a mennyi épen szükséges a forgalom könnyítésére. Mivel a polgárok az állam iránti tartozásaik lerovására is használhatják ezen uhdákat, ennél fogva e kagylók állami hiteljegyeknek tekinthetők. 2500 uhda értékre fél font angol sterlingnek vagy 12 franknak felel meg (6 forint, egy uhda pedig annyi mint egy negyed krajczár). A csereberénél úgy járunk el, hogy kijelölve a tárgyakat, melyekre reflektálunk, uhdákban állapítjuk meg árát mindegyik cikknek; ha ez hosszas alkuvás után megtörtént, a vevő annyi uhda értékű árút választ, a mennyi uhda értékű tárgyat képes cserébe adni. Következő csereüzletem teljesen megfogja világítani ez eljárást: hozzánk jött egy helybeli kereskedő egy kis néger rabszolgával, két strucztozzal, húsz kecskebőrrel (mely legalkalmasabb víztömlőkre), négy pár szudáni papucsos (nagyon keresett cikk odahaza) és négy darab spanyol dúroszszal s miután ezeknek értékét uhdákban megállapítottuk, ugyan ezt tettük azon cikkeimmal,

melyekre a kereskedő reflektált s a csereüzletet következően számoltuk el:

Vettem:

Egy kis néger rabszolgát	---	---	---	45,000	uhda
Két strucz bőre a tollazattal	à	4500		9,000	«
Hús kecskebambőr	à	400	---	8,000	«
Négy pár szudáni papucs	à	450	---	1,800	«
Négy spanyol dúrosz	à	2000	---	8,000	«
Összesen				71,800	uhda.

Eladtam:

Negyed rizsina papirost	---	---	---	12,000	uhda
Egy tuczat kis tükör	---	---	---	12,000	«
Egy tuczat szarúból készült fésű	---			7,000	«
Két tuczat kés	---	---	---	6,500	«
Egy font közönséges korall	---	---		5,500	«
Ötven rőf kárton váson	---	---		35,000	«
Összesen				78,000	uhda

A különbözetet uhdákban kaptam, számszerint 6200-at. Mivel ezek az országon kívül semmi értékkel sem bírnak, magától érthetőleg csak annyit fogadtunk el, mennyit itt tartózkodásunk alatt elkölthetünk. A fentebbi 6200 uhda nagy részét mindjárt egy másik cserénél értékesíthettem, hol a különbözet terhemre 5500 uhdát tett ki. Annak feltüntetésére, mily nagy haszonnal jár a kereskedés Szudánban, felsorolok itt néhány tárgyat, megjelölve mennyibe kerültek otthon és mennyiért értékesítettük Kassená-ban, azután pedig néhány itt becserélt tárgyat, megjelölve mennyibe vannak ezek nekünk itt helyben s mit kapunk értük otthon:

	Beszerzési ár otthon	Eladási ár Kassenában
70 rófnai vég kártonvászon ---	10 budzsu (18 fr.)	50,000 uhda (240 fr.)
Közönséges haik (ruhanem) ---	5 " (9 ")	15,000 " (70 ")
Egy rizsma papiros --- --- ---	15 " (27 ")	50,000 " (250 ")
Egy közönséges burnusz (ruhanem)	6 " (11 ")	25,000 " (120 ")
Egy tuniszi kard --- --- ---	6 " (11 ")	10,000 " (48 ")
Két tuczat kés --- --- ---	4 " (7 ")	6,000 " (36 ")
Egy kivés tüveg rózsailat --- ---	1 ¹ / ₂ " (3 ")	6,000 " (36 ")
Egy tczet rajzokkal disz. zsebkendő	6 " (11 ")	8,000 " (40 ")
1000 darab tű --- --- ---	1 ¹ / ₂ " (1 ")	4,000 " (24 ")

Hasonló arányt találunk az ezerféle árúczikkben, melyekkel itten csereberélünk. Minden tárgyért legroszszabb esetben ötszörös árt kapunk, kedvező körülmények között, mely a kereslettől függ, tízszeres árt. Hadd következzenek már most egy rövid kimutatás a Kassenában beszerzett árúkról, megjelölve a beszerzési árt és az ottani árfolyamot:

	Beszerzési ár Kassenában	Otthoni árfolyam
Egy szép struczbőr a tollazattal	5,000 uhda (30 fr.)	40 budzsu (72 fr.)
Egy spanyol dúrosz súlyának megfelelő aranypor --- ---	12,000 " (58 ")	80 " (144 ")
Egy pár szudáni papucs (igen keresett árúczikk otthon) ---	500 " (2.50 ")	3 " (5.50 ")
Egy marhának kidolgozott bőre	1,200 " (6 ")	12 " (22 ")
Egy kecskebak-bőr --- ---	400 " (2 ")	4 " (7.60 ")
Egy elefántcsont --- --- ---	12,000 " (60 ")	80 " (144 ")
Egy mérték méz --- ---	15,000 " (90 ")	100 " (180 ")

Ennélfogva a Szudánba vitt tárgyakért átlag hétszeresét kapjuk a beszerzési árnak; az onnan hozott árú-

kért pedig a beszerzési árak harmadfélszeresét. A kettős forgalom pedig átlagban az árúba fektetett tőkének tízszeresét adná. De a kiadások is tetemesek: egy ilyen expedíció eltart 10—12—15 hónapig, s ez idő alatt a saját élelmezés, valamint a tevéké is, szép összeget emészt föl. Jelentékenyen terhelik tárczáinkat továbbá a vám-díjak, a szokásos ajándékok, a sarczok, az előforduló károk árúban vagy tevékben, a felszerelés stb., stb. A tiszta nyereség rendes körülmények között, a vállalat-hoz szükségelt összes tőkének kétszerese és háromszorosa között váltakozik. Addig is, míg a helytartónak kiküldött lovassága a rabszolga fogdosó razziáról visszaérkezett volna, a helybeli piacon csere útján, következő árakon vásároltunk rabszolgákat: meglett négert, férfit és asszonyt 10—15,000 uhdájával (48—70 frank), négerfiú 13 éven felül 30,000 uhda, fiatal négerleány szépsége szerint 50—80,000 uhda, kis négerfiú 20,000 uhda, kis négerleány 35—40,000 uhda. A vásárt három nap lefolyása alatt meg lehet semmisíteni, ha az új birtokos rabszolgáján valami testi fogyatkozást, betegséget fedez föl, ha olyan vidékről valók, hol soha sem esznek sót, mert ezek nehezen tudják megszokni a sóval készített eledeleket, ha emberevők (féltenők tőlük gyermekeinket), ha ígész tekintetük van (a babonás emberek egészségüket féltenék tőlük, mert el van terjedve az a hit, hogy ily tekintettel el lehet fogyasztani az emberi testet), továbbá semmis a vásár, ha oly körülmények forognak fön, melyek az illetőnek rabszolgái állapotba való helyezését tiltják.

A helytartónak lovassága négy hét letelte után 2000 rabszolgával érkezett vissza a razziáról. Ezek közül mi annyit választhattunk ki magunknak, a hány rőf posztótadtunk el a helytartónak; a maradékot utóbbi részint elajándékozta embereinek, részint elárvereztette a piacon.

Mi Metlilybeliek, kik tizenhatan hatvannégyszáz tevével indultunk el hazulról, most négyszáz rabszolgával (kik közt 300 nő) és csaknem 600 tevével kezdtük meg az utat hazafelé. Azok, kik El Goleában és a Tuat területén egyesültek velünk, hasonló arányban szaporodtak meg s összes létszámunk kitett 4050 embert és 5600 tevét. Magában Kasszénában nem volt elég nagy tér, hol ily számosan táborozhattunk volna, városon kívül bivouakban kellett hát bevárni az elindulás napját. Ápril vége felé voltunk már, mikor megkezdtük az utat hazafelé, az idő nagyon kedvező volt. Mindegyikünk három hónapra látta el magát liszttel, kásával, szárított hússal, vajjal és mézzel, idejövet pedig Agedezben, mivel onnan már friss eledelokkal élhettünk, hátrahagytunk datolyákból, kusz-kusz és egyéb honi elemózsiából meglehetősen készletet. Idejövet egy emberre négy-öt tevére esett s ezek közül három csakis árúczikkeket czipelt, most már a tevék száma alig volt több az emberekénél, s nagyobb részük csakis élelmi szereket hordott, s például a kinek tíz vagy húsz rabszolgája volt, annak tízszer vagy hússzor annyi élelemről és vízről kellett gondoskodnia, mint jövet. A szabadság ösztöne oly élénk a négereknél, a félelem, hogy a fehérek meg fogják őket enni oly nagy, hogy minden cselt és fortélyt megpróbálnak szökési kísérletekre és leginkább azoktól kell tartani, kik megadással látszanak sorsukba beletörödni. Mivel sokan közülünk egész vagyonunkat vagy vagyonunk jelentékeny részét fektettük e vállalatba, kellő elővigyázat nélkül nagy károkat szenvedhettünk volna, miként ez tényleg meg is történt egyikkel-másikkal. A ki az ilyest el akarja kerülni, annak sem nappal sem éjjel nem szabad elhanyagolnia a felügyeletet. A nőket kettesével kötöttük meg lábaiknál fogva, a férfiak pedig nyolczával vagy tízével egy lánczon lettek

megerősítve; utóbbiaknak fejei, ezenkívül egy zárral ellátott vasigába voltak foglalva. Visszamenet már mindegyikünknek volt marhabőrből készölt sátrunk: a nők és gyermekek ezen belül aludtak, a férfi négerek pedig kint, de a láncznak végét, melyhez erősítve voltak, karunkhoz kötöttük, hogy meg ne szökhessenek, mert mihelyt mozdultak, föl kellett ébrednünk. Néhányan, kik kényelemből ezt nem tették, mikor fölébredtek, rabszolgáiknak csak hült helyét találták. Én tizennyolcz rabszolgával tértem vissza s mihelyt enyéim lettek, egy tolmács útján fölvilágosítottam őket, hogy mily jó sors vár rájuk ha helyzetükhöz akarnak alkalmazkodni, hogy rövid idő múlva, miután megtanulták az igazi jót a rossztól különböztetni, ismét szabadok és boldogok lesznek. Részletesen megismertettem velük a rabszolgák jogait és társadalmi állapotukat, megígérve nekik, hogy addig is, míg az én birtokomban lesznek, atyailag fogok velük bánni, s hogy rossz magaviseletükkel ne kényszerítsenek szigor alkalmazására. Mikor karavánunk Kasszénából elindult, a 3000-nél több néger mind elkezdett sírni, jajveszékelni; a kik fölismerték egymást közülük, néven szólították egymást, megújított jajgatásba törtek ki s meghatóan búcsúztak egymástól. Daczára annak, hogy kellően fölvilágosítottuk őket sorsuk iránt, megértetve velük, mikép inkább öröme lenne okuk, a mennyiben kiradjuk őket a barbárságból, nem lehetett kiverni fejükből, hogy a fehérek országában megfogják őket enni. Némelyek a földre vetették magukat és sem kérelemre, sem fenyegetésre nem akartak menni. Midőn minden kísérlet hiába való volt, nem maradt egyéb hátra, mint a korbáccsal őket véresre verni, mely végszernek egyikük sem szokott ellentállani. Kasszéna rendőrei minden egyes rabszolgát megvizsgáltak, vajjon nincs-e közöttük olyan,

kit a törvénynél fogva, nem szabad rabszolgai állapotba ejteni. Kettőt találtak ilyent. Midőn birtokosaik kérdőre vonattak, azzal mentették magukat, hogy este lévén midőn vásárolták, elkerülte figyelmüket azon jel, mely muzulmán voltukról tanuskodik. A két embert a hatóság rögtön szabadságba helyezte és hosszas kérdés, könyörgés után beérte fejenként 50 arany bírsággal, mert törvény szerint összes vagyonát kellene elkobzani olyan-
nak, ki a törvény tilalma ellenére ejt valakit rabszolgai állapotba. Hasonlóan ellenőrizték rabszolgáinkat mind-
azon városi hatóságok, melyeknek területén átvonultunk. Mindössze hetet szabadítottak föl: a nevezett két egyé-
nen kívül két asszonyt, mert teherben voltak: azon tör-
vényczikk alapján, hogy minden muzulmán területen világra jövő néger muzulmán; ez a körülmény pedig
már anyja méhében is megóvjá őt a rabszolgai állapot
ellen; ezeken kívül fölszabadítottak még három pogány
négert is, mert oly nemzetnek voltak fiai, melylyel az
illető állam barátságos viszonyban áll. Ebből is látható,
mily sok körülményre kell a rabszolga-kereskedőnek
tekintettel lenni, hogy a törvényekkel ellenkezésbe jövé-
n, baj ne érje őket. Míg szudáni területen haladtunk vagy
még közel a határhoz, a szökések, daczára minden elő-
vigyázatnak és daczára a lánczoknak s vasigáknak, napi-
renden voltak, a repülő csapat mindannyiszor üzőbe vette
őket s többnyire rájuk is akadt, mert a lábnyomok elár-
rulták őket.

Midőn már a nagy sivatagban találtuk magunkat és
rabszolgáink a menekülés minden reményét elvesztették,
tudva, ha a karavánt elhagyják, éhen és szomjan kell
elveszniök s a néhány heti együttlét alatt többen meg is
barátkoztak tulajdonosaikkal, levettük róluk a lánczokat
és a vasigákat. Lehetetlen azt kifejezni, mennyire örültek

szabadságuknak: az egész napot énekelve és tánczolva töltötték el s ismételten lábainkhoz borultak, kezeinket csókolták. De nemcsak nekik, hanem nekünk is örömnapp volt ez, mert a szakadatlan felügyelet, a sok bajlódás nagyon kifárasztott mindnyájunkat s mostantól, mert már eltanulták a teendőket, azokat ők végezték s mi minden fáradságtól megkímélve, jól kiszolgálva általuk, úgy éreztük magunkat az út előbbi gyötrelmeivel szemben, mintha kis királyok lennénk.

Az Asszauia és Dzsebel Hogar közti nagy síkon, melyet futóhomok borít, váratlanul nagy szélvész kerekedett és nagy bajba hozta egész karavánunkat. Égig emelkedő porfelhőkbe lettünk burkolva s ez ép úgy lehetlenné tette a látást, mint a nyargaló fergetegnek zúgó éneke a hallást. Ha az orkán meg nem lep, tevéinket letérdepeltetjük körénk és mi is földre vetjük magunkat, de a tomboló vihar egyszerre támadt ránk s a tevék nagy része megrémülve, a szélrózsa minden irányában futásnak eredt. Jobbára sikerült őket utólélnünk és visszaterelnünk, de azok közül, kik nagyon távolra voltak kénytelenek tevéiket üldözni, mert nem láthattak semmit és a kavargó szél lábnyomaikat is rögtön elfűtta, többen nem tudták magukat tájékozni s ha véletlenül nem a karaván irányában jöttek vissza, irányt vesztve mentek-mentek szegények a nélkül, hogy társaikra akadtak volna, míg végre egészen eltévedtek. Ez a legnagyobb szerencsétlenség, mely a Szaharában utazókat érheti: a legkínosabb vég, a szomjhalál vár rájuk. Midőn végre a szélvész lecsendesült a khebirek elrendelték a létszámi ellenőrzést és ennek folytán kitűnt, hogy az összes karavánból hat ember hiányzik. Erre elhatározták, hogy mindnyájan azon a helyen fogunk vesztegelni, mialatt a legjobb lovasok a repülő csapattal az eltűnt társaknak

fölkeresésére mennek. Ott maradtunk két napig s a mentő csapat halálra fáradva érkezett vissza a táborba eredmény nélkül. Az egész idő alatt le sem szálltak gyorsfutó tevéikről, melyek képesek megállás nélkül ily erőszakolt meneteket tenni két, sőt három napon át is. A karaván nyugtalanodni kezdett, mert vízkészletünk már vége felé járt s legfeljebb kétnapi járásra innen reményelhattunk kutakra akadni. Ennek daczára még egy végkísérletet tettünk. Most láttuk csak igazán, mily önfeláldozó khebirünk volt Csegeinben: alig aludt vagy három óra hosszat s akkor friss erővel, kik között magam is voltam, ismét nyakába vette a végtelent. Órákon át sebes ügetésben haladtunk s mikor a síknak egy-egy magasabb pontjára értünk, hangosan kiabáltunk, néhány lövést is tettünk . . . de választ nem kaptunk. Huszonhat órai hasztalan keresés után, kétségbeesve fáradozásaink sikertelensége fölött, visszatértünk s a táborfelé haladva átkutattunk még egy mélyedést, a hol két haldokló társunkra akadtunk. Csegein beadott nekik egy gyógyszer, melytől eszméletre tértek. A többi négyről nem volt semmi tudomásuk. Nagy aggodalommal vártak már a táborban s útközben találkoztunk az utánunk küldött repülőcsapattal, mely sürgősen visszahívott, mert a vízkészlet már egészen fogytán volt s a hiányzók megmenntéseért nem lehetett annyi ezer embernek létét kockáztatni. Csegein a kodzsával jegyzőkönyvet vétetett föl annak majdani igazolhatására, hogy ő mindent elkövetett a mi emberileg lehetséges volt az eltévedtek megmenntésére s hogy az egész karavánnak akarátja folytán hagyta abba a további kísérleteket. A rettenetes fergegnek a négy emberen kívül harminczegy teve is áldozatul esett.

A kutakhoz szerencsésen eljutottunk, miután reg-

geltől estig nélkülöztük már a vizet. Ha csak tiz-tizenöt órával később érjük el, beláthatlan eseményeknek nézünk volna elé. E határtalan síkon a sivatag végtelenségével szemben oly parányiaknak éreztük magunkat, mint ama hangyák, melyek ezrivel hemzsegek fészük körül. További két napi menet után megpillantottuk a távol kéklő ködében a Hogar hegységet s mindannyian örömrivalgással üdvözlöttük. Mivel tevéink nagyobb részét Szudánban vásároltuk s ezek nem bírják ki a hideg éjjeleket az éjszakibb Szaharában, ezek egymás után hullottak el. Szerencsénkre, midőn már a Hogar-regióba léptünk, hol a víz és az élelmi szerek bőven vannak, nélkülözhattuk már elhullott tevéinket. Ellenben a hazuról hozott tevék közül, melyek már most másodszor állták ki a nagy fáradalmakat, alig esett el egy-kettő. Sokat szenved az utazó a futóhomokos területeken a finom portól, mely a karaván nyomain felhőkben kavargó föl s ruháinkon át testünk pórusaiba veszi be magát s mivel vízhiánya miatt fürdésről szó sem lehet, roppant kellemetlen gyuladásszerű viszketéget okoz. Midőn a Hogar hegységbe értünk, a négerekkel egy színűnk volt: sárgásbarna volt testbőrünk. Hogyan írhatnám le örömünket, midőn a hegységben az első folyóvízhez értünk. Kimondhatlan kéjélvezettel vetettük magunkat tisztító hűs árába s midőn kijöttünk a vízből, szószerint ujja születve éreztük magunkat. Daczára nagy elővigyázatunknak, a meredek szirtek keskeny partszélein vezető ösvényekről több mint negyven teve zuhant le a mélységbe és az érdekelteknek nem kis fáradságába került az áruknak megmentése. A targi főnökértessülve érkezésünkről, messze elibünk küldte védcsapatát és ismét csak oly biztonságban utaztunk, mint Szudánba menet. Fölemlítem még, hogy valamennyi területen, hol átha-

ladtunk, rabszolgáink után fejszám szerint átmeneti vámot kellett fizetni a főnökek, illetőleg a hatóságoknak, továbbá mindegyik helyen a rabszolgákra vonatkozó törvények figyelemben tartását szigorúan ellenőrizték. Inszalahba érkezve, karavánunk nagyobb része otthon volt már: bajtársaink, kikkel együttesen annyi bajon estünk át, testvéri vendégszeretetben részesítettek és sok ideig nem akartak tovább eresztetni. Mi annál kevésbbé hagytuk magunkat késztetni, mert ki lévén merülve, nagy szükségünk volt a pihenésre és egy kis jólétre, hogy új erőket nyerve, a még elég távol otthonig folytathassuk útunkat. Mivel a ruhaneműek itt már meglehetősen olcsók, a jobbára meztelen vagy legfeljebb néhány rongydarabtól fedett négereinket ujonnan felruháztuk tetőtől-talpig. Nagy volt ezért örömük, lábainkhoz borultak, kezeinket csókolták, jó atyjuknak nevezve bennünket, hálálkodásuknak nem akart vége lenni. Honi szokásaik szerint táncmulatságokat rendeztek s ép oly vidáman töltötték idejüket, mint mi. A Szudánban vásárolt tevéknek kétharmada hullott már el, a négerek nélkül el kellett volna hagyni a Szudánban becserélt áruk egy részét. Mi Metlily-beliek Insealah-ban kölcsön kaptunk tevéket tíz budzsujával, azzal a kikötéssel, hogy a tulajdonos saját czikkeivel is rakhatja meg a tevéket a súly egyharmada arányában és hogy mi őket élelmezzük. Ez nekünk sokkal előnyösebb volt, mintha a tevéket meg kellett volna vásárolni. El-Goléában a nagy karaván töredéke ismét kisebb csapatokra oszlott s mi Metlily-beliek, kik a nagy folyónak kiinduló forrását képeztük, szerencsésen övéink közé érkeztünk. Rokonaink arabs szokás szerint fantáziával fogadtak: a soha még nem látott harci játék láttára nagy rémület fogta el négereinket, mert azt hitték, hogy a daliás lovasok komolyan har-

czolnak. Családomat a legjobb egészségben láttam viszont. Nem felejtkeztünk el a szép Meszaudáról, kivel Metlilyből távozva, először találkoztunk s az ígért ajándékot megtoldva egyéb csecsebecsével, ünnepélyesen átadtuk neki. Miután néhány hétig egészen csak örömünknek éltünk, rabszolgáinkkal s a Szudánban becserélt áruinkkal felkerestük a szomszéd piaczkát, hol rabszolgáinkat átlag 260 frankért értékesítettük. A vállalatba fektetett tőkének pedig körülbelül háromszorosát realizáltuk, ráadásul meg is tartottunk magunknak egyet-mást a Szudánban becserélt tárgyakból. Az utazás tizenegy hónapig és négy napig tartott.

XXV.

AZ ISZLAM ÉS A PAPSÁG.

E könyvnek megírásában egyik főczélként tűztem ki magam elé azon igyekvést, hogy az iszlamot a szándékos elferdítésekkel vagy elfogult véleményekkel szemben, a maga valójában tüntessem föl, a milyennek e valást találtam azon arabs törzseknél, kik szigoruan követik Mahomednek tanait, melyekről pedig mindenkinek tudnia kellene, hogy azok részben Krisztusnak tanai. De nem látjuk-e a mindennapi életben is, hogy ha érdek választja el a testvéreket, jobban tudják egymást gyűlölni, mintha idegenek között történik meghasonlás. Mi protestánsok és katolikusok egy anyától lettünk, hitelveink lényegben azonosak s legfeljebb vallásunk mysticizismusa értelmezésében, valamint az egyház szervezeti dolgában vannak eltérő nézeteink: mégis az elfogultak közülünk a pogánynál is rosszabbnak rágalmazzák a más felekezetbelieket. Ilynemű elfogultságon kívül következő körülmények is hozzájárultak az iszlam diszkreditálásához: Az Európában forgalomban levő vélemények az iszlamról ugyanis jobbara a török szultánok s helytartó basák viselkedéseiből levont tényeken alapszanak. A török fajt pedig soha sem hatotta át a Korán-nak valódi

szelleme; ennek föltüntetésére legyen elég azon történeti tényre hivatkoznom, mikép azon pillanattól fogva, hogy a törökök az araboktól elvitatták a politikai vezérszerepet a muzulmán világban, a Korán-ból kiindult s oly magas virágzásra emelkedett arabs civilizáció rohamos hanyatlásnak kezdett indulni. Vajjon a keresztény vallásnak fenkölttségét nem-e Krisztus tanaiból vonjuk le s azok viselkedéséből, kik e tanoknak leghívebb követői?! Névleg nem keresztények-e azok a milliók, kik a vallástalanságból, erkölcstelenségből virtust csinálnak? Mivel hasonlót hasonlóval szoktak fizetni, ne csodálkozzunk tehát, ha Ázsiában, Afrikában is, hol vallások és erkölcsök uralkodnak, «hitetlenek»-nek neveznek bennünket és ily vélekedésre bizony sok tekintetben jogosítva is vannak, mert ők is nem szent könyvünkől s az igazhivők viselkedéseiből alkotnak maguknak fogalmat vallásunkról: a kereszténységet szemeikben lelketlen angol kalmárok képviselik, kik véres háborút indítottak egy nagy ország ellen csak azért, hogy kicsikarhassák maguknak a jogot az opium bevitelére, melylyel milliókból ölik ki a lelket, de a mi egyeseknek milliókat hoz a zsebbe, továbbá azok a minden emberi érzésből kivetközött szerencsehajhászok, kik Afrikában ezerszámra fogdostatták össze a négereket, hogy amerikai ültetvényeikre szállítva őket, úgy bánjanak el velük, mint barmokkal; és a kik az afrikaiak és ázsiaiak közül Európában megfordultak, a nagy városokban, hol a modern civilizációval járó erkölcsi fölbomlás rohamos léptekkel halad egy társadalmi krízis felé, kevés épületest láthattak s többnyire elszörnyűködve térnek vissza, hogy egyszerű, de tisztább erkölcseiket, a családi élettel járó boldogabb lételt s a látott rossztól őket megóvó vallási intézményeiket annyival többre becsüljék s annál kono-

kabb ellentállást fejtsenek ki az európai civilizáció terjedése ellen, melyet rájuk akarnának kényszeríteni, s melyet ők annál inkább vetnek meg, mert csak rémséges árnyoldalairól ismerték meg. Én az iszlámot látott tényekben úgy igyekeztem föltüntetni, a mint Mahomed igazi hívei azt cselekedeteikben vallják. Hogy olvasóim erre nézve még teljesebb tájékozást nyerjenek, közlöm itt az iszlám jelenlegi fejének két levelét, melyek közelebb kerültek nyilvánosságra s magát az iszlámot és annak papságát érdekesen megvilágítják. Egy Schuman nevű keresztény, át akarván térni mahomedán hitre, Ahmed Esszád sejk-ül-Iszlámhoz — a mahomedánizmus jelenlegi pápájához — azt a kérdést intézte. áttérhet-e ő az iszlámra s mik lesznek új vallásának főbb czikkelyei, melyeket eddig felületesen ismert. A sejk-ül-Iszlám a következő levéllel felelt:

Uram! Hozzám intézett levele, melyben a mohamedán hitre fölvételét kéri, eljutott hozzám s élénk örömet okozott nekem. Megjegyzéseit, melyeket ez alkalomból tesz, dicséretreméltóknak találok. Mindamellett meg kell jegyezmem, hogy a mohamedán hitre térése nem függ az én bejegyezésemtől, mert a mohamedanizmus nem ismer az Isten s a hívők között olyan közvetítőket, minő a klérus. A mi kötelességünk összesen abban áll, hogy a népet a vallásra tanítsuk, hogy felvilágosítsuk a felől, a mit nem tud. Következésképp a mohamedán vallásra térés nem függ semmi vallásos formalitástól, sem senki tekintélyétől. Hogy valaki mohamedán legyen, ahhoz csupán az szükséges, hogy higgyen és hogy hitét nyilvánítsa.

A mohamedán vallás alapja az egy Istenben való hit és e hit legkedvesebb szolgájának, Mohamednek (kit isten halmozzon el áldásaival s adjon neki üdvösséget)

hívásában, vagyis, hogy e hit életelemévé váljék s ezt kifejezze a következő arab mondattal: «Csak egy Isten van és Mohamed az ő prófétája.» A ki erről hitvallást tesz, mohamedán lesz, a nélkül, hogy bárki helybenhagyására szüksége volna. Ha tehát ön, mint levelében igéri, e hitvallást megteszi, vagyis kinyilvánítja, hogy csak egy az Isten és Mohamed az ő prófétája, úgy ön muzulmán lett, a mi helybenhagyásunk nélkül is, mi pedig örömmel és büszkeséggel üdvözljük önt, mint a kit megszállt az isteni kegyelem s azt valljuk úgy ezen a világon, mint a másikon, hogy ön a vallásban nekünk testvérünk. (A hívők mind testvérek.)

Ime ebből áll a hit summája; most pedig térjünk néhány részletre. Az ember értelménél fogva kell, hogy teremtetőjét imádja. Ez imádás két szóban összefoglalható: Tisztelje Isten törvényeit s részvétellel legyen teremtményei iránt. E kettős imádás megvan minden vallásban. A gyakorlatban azonban a vallások különböznek egymástól a szabály, a forma, a rítus, az idő, a hely, a föltételek és a papok kérdésében. Az emberi értelemben azonban magában nem kielégítő ama mód felismerése, mely Isten dicsőségéhez legméltóbb. Isten tehát véghetetlen kegyelméből bizonyos emberi lényeknek a prófétaság adományát adta, angyalai által megihlette őket, kik aztán írásban, könyvekben kifejezték az igaz vallást, Isten pedig a kiválasztottjait áldásával halmozta el.

Istennek ama könyve, mely utoljára szállt alá az égből: a szent Korán, melynek változhatatlan rendelkezései, föntartva az első naptól kezdve írott tekercsekben s a hívők emlékezetében, érvényben marad az utolsó ítéletig.

Első próféta Ádám volt, az utolsó pedig Mohamed (Adjon nekik az Isten üdvösséget). E két próféta közt

sok más is volt a földön, számukat csak az Isten tudja. Legnagyobb közöttük Mohamed, utánok következik Jézus, Mózsés, Ábrahám, aztán Noe és Ádám. (Adjon az Isten nekik üdvösséget.)

Valamennyi próféta a végítélettel fenyegette híveit; kell is hinni, hogy a halottak feltámadnak, hogy Isten ítélőszéke előtt megjelennek s a választottak a paradicsomba, az elkárhozottak pedig a pokolba jutnak. Mindenkinek földi cselekedetei e napon egyenként meg lesznek vizsgálva. És ámbár a szent ügyért harczolók minden tettei, még álmaik is, az ima számába mennek, még ők is kénytelenek lesznek e napon, az utolsó ítélet napján, számot adni tetteikről. Nincs másra nézve kivétel, csupán azokra, a kik a szent ügyért való harczokban halnak meg, vagyis a martírokra, a kik minden kérdezősködés nélkül egyenesen a paradicsomba mennek.

Hasonlóképen hitcikkely gyanánt kell tartani, hogy a jó és a rossz az isteni gondviselésre tartozik. Az az állítás, hogy a jónak teremője az angyal, a rosszé pedig az ördög, egy oly előítélet, a melyet kerülni kell.

Következésképp a hívő hinni tartozik Istent, angyalait, könyveit, prófétáit, az utolsó ítéletet s a jót és a rosszat az isteni gondviselésnek kell tulajdonítania. Az az igaz hívő, a ki ez igazságokat vallja. A tökéletes hívőnek be kell tölteni kötelességeit, imádnia Istent, elkerülnie az olyan bűnöket, minők: a gyilkosság, a lopás, a paráznaság és a lélekvásárlás.

A hitvalláson kívül, melyről fentebb volt szó, egy jó mohamedán naponkint ötször tartozik imádkozni, évenként vagyona negyvenedrészét a szegények közt kell kiosztani, a Ramazan hónap alatt böjtölni s életében egyszer el kell menni zarándokutra Mekkába.

Ha egy hívő nem alkalmazkodnék Isten rendeletei-

hez s nem kerülné el tilalmait, az által még nem válik hűtlenné, csupán a bűnösök számába megy, vagyis úgy lesz tekintve, mint a tévelygő, kire a más világon ideiglenes büntetés vár. Istentől függ, megkegyelmezzene neki, vagy pedig egy időre, bűnei számához képest, a pokolra küldje.

A ki az iszlamra tér, oly ártatlanná válik, mintha csak ma született volna s csupán ama bűneiért lesz felelős, melyeket megtérése után követett el.

Az a bűnös, ki bűnét megbánja s Istent közvetlenül kéri, annak az Isten megbocsátja bűneit és kegyelmet kap. Csupán az emberi jogok képeznek kivételt e szabály alól. Egyébként pedig a bűnök megbocsátására senkinek sincs szüksége szellemi közbenjáróra.

Mindez különösnek fog tetszeni azok előtt, kik a papi rendhez vannak szokva, s épen ezért néhány felvilágosítást adunk önnek. Ha egy keresztény gyermek születik, hogy a társadalomnak tagjává legyen, meg kell neki kereszteltetnie egy pap által, ki bírja az egyházi rend jellegét; midőn megnövekszik s házasságra akar lépni, ismét a paphoz kell fordulnia; midőn imádkozni kíván, a templomba kell mennie s ott találja a papot; midőn bűnbocsánatot akar nyerni, bűnvallást kell tennie egy pap előtt, s végül midőn meghal, ismét papra van szüksége, a ki eltemesse.

A mohamedán vallásnak nem levén klérusa, hasonló kötelezettségének fönnállására nincs semmi ok. A gyermek mohamedánnak születik s apja, vagy a családfő ad neki nevet. Ha házasságra kíván lépni a férfi és nő, úgy megbizottjaik két tanu jelenlétében egymással megegyeznek, rajtuk kívül nincs is másra, senkire szükség, ki az egyezségnél jelen legyen. Egy mohamedán magában s ott imádkozik, a hol neki tetszik s imádságát egyenesen

Istenhez intézi. Bűneit másnak nem tartozik megvallani, csak Istennek. Ha meghal, a község vagy a város lakosai tartoznak őt szemfedőbe takarni és eltemetni. E kötelességet minden mohamedán betöltheti s egy egyházi szolgálattelátására semmi szükség. Egy szóval a mohamedán vallásban sehol sincs szükség közbenjáróra Isten és a hívők között. Meg kell tanulni minden hívőnek a kijelentett parancsolatokat és ahhoz képest cselekedni.

Csupán bizonyos vallásos szertartások betöltése, például a pénteki, meg a Bajram ima van alávétve a próféta kalifája, a mohamedánok szultánja engedélyének, tekintve, hogy a mohamedán szertartások megtartása szent feladat. Az ő rendeleteinek való engedelmeskedés a legfontosabb vallásos kötelesség. Nekünk az a hivatásunk, hogy az ő nevében azokat a vallásos ügyeket intézzük el, melyeket ránk bízni méltóztatott.

Kiválóképen minden mohamedánnak az egyenes jellemre kell figyelemmel lenni. Eféle bűnök, mint a kevélység, az önhittség, az önzés, a keményszivűség nem férnek meg a mohamedán hittel. A nagyok tisztelete s részvét a kicsinyek iránt ez a mohamedánok fő parancsolata. Isten adjon sikert és üdvösséget mindannak, a kit megszállt az isteni kegyelem.

* *

E levél után Schumann csakugyan áttért és a tényt közölte a Seik ül Izlammal, a ki a következő levélben válaszolt a neofitának.

«Uram! Megkaptam 1888 február 8-án Goslardban kelt levelét, melyből értesültem az izlam vallásra történt áttéréséről. Üdvözlöm önt azért, hogy részesült az

isteni kegyben és hálát adok az Istennek azért, hogy egy olyan testvért adott nekem, mint ön. Most pedig kötelességemnek tartom, hogy önnek úgy nagyjából a vallás néhány sajátosságát megmagyarázzam.

Igy hát, mint mult levelemben is említettem, azon a napon, melyen ön áttért az izlamra, az ön bűnei megsemmisültek, s így csak ettől a naptól fogva tartozik számot adni jó és rossz cselekedeteiről. Továbbá teljesítenie kell vallási kötelességeit és kötelezettségeit, kerülnie kell mindent, a mi tiltva van s a mit bűnnek tartanak és törekednie kell egyenes jellemre.

A muzulmán vallás hasonlít egy sátorhoz, mely egy árboczfával és négy karóval van kifeszítve: az árboczfá a hitvallás s a négy karó az ima, az alamizsnálkodás, a bőjt és a zarándoklás. Ön az árboczfát már felállította; s most, hogy a sátor alatt kellő menedéket találjon, a négy karót kell bevernie.

Egy muzulmán mindenekelőtt kell, hogy tiszta és szenttelen legyen, mert hogy az ember imádkozhassék, meg kell tisztulnia, ha tisztátalan állapotban van, gondoznia kell a testét, a ruháját és azt a helyet, a hol imádkozik, minden mocsoktól meg kell őriznie. Minden huszonnégy órában ötször imádkozni kötelesség; az imának is megvan a maga mértéke, mely a próféta példájára jött divatba. Vannak sokan, a kik, hogy az isteni jóakaratot magukra vonják, többet imádkoznak, mint a menynyi elő van írva: az ilyen imák nincsenek a religió által előírva és önkényes cselekmények.

A vallásos könyvekben részletes szabályok vannak előírva a megtisztulások és az imák módozataira nézve. De ön az első muzulmántól, a kivel találkozik, megtudhatja azokat a szabályokat, melyek a megtisztulások és az imák felett uralkodnak.

Az alamizsnálkodás, mely tulajdonképen nem egyéb pénzbeli imádságnál, egy embernek ama ténye, mikor azért, hogy kedves legyen Isten előtt, a szegények javára lemond vagyonának, egy a törvény által meghatározott részéről. Így például annak, a kinek évenként 200 font jövedelme van, évenként annak egy negyvenedrészét, vagyis öt fontot a szegény muzulmánok közt kell kiosztania, erre azonban nincs kötelezve. Csak az, a ki önkéntesen alamizsnálkodik, az nyer viszonzást az Istentől.

A böjt abban áll, hogy az ember az egész Ramazan hónapon át napkeltétől napnyugtáig minden evéstől, ivástól és a szerelemtől teljesen tartózkodik. Így a lélek, megfosztva minden vágy kielégítésétől, megnyugszik, megalázkodik és alkalmassá lesz az igazság felismerésére.

A zarándoklás abban áll, hogy a muzulmán elmegy Mekkába a Kaaba meglátogatására és részt vesz az Arafat hegyen tartott vallási czeremoniákban. Ez egy olyan kötelezettség, melyet az, a kinek módjában áll utazni, életében legalább egyszer teljesíteni tartozik. Az Arafat hegyen évenként több mint 100,000 zarándok jön össze, a kik résztvesznek a vallásos czeremoniákban és egy papnak a beszédjét hallgatják. Az Arafat hegyen akkor a muzulmán testvériességek egy oly jelenete játszódik le, melyet egyszer életében minden hívőnek látnia kell.

A vallási kötelességek közt a legfőbb és a legfontosabb az ima; formális feltétele az imának, hogy tisztességesen kell felöltözve lenni. Ezenkívül az imádkozó az ima tartama alatt teljesen megfedekezzék a világi dolgokról. Az ima tartama alatt a lélek alázattal és teljes önmegadással tart a teremtető felé s úgy látszik, mintha elhagyná ezt a földet, hogy felszálljon egy más világba, mialatt a szív az imának szenteli magát. S így a hívő lelke megvilágosodik és felszabadul a világi kinoktól.

A próféta (a kit az Isten halmozzon el jótéteményeivel és üdvözítsen!), ha valami csapás érte, azonnal az imához fordult s abban töltötte el a bánat és a fájdalom perczeit.

Ezeket a vallásos kötelességeket azért teljesítjük, hogy megerősödjünk az Isten parancsai szerint s hogy megérdemeljük az örök üdvösséget. De ha az ember beható vizsgálatnak veti alá magát, arra a meggyőződésre jut, hogy eme kötelességek teljesítése a földi boldogságot is biztosítja. Az imádkozásra szükséges tisztaság és szennytelenség teljesen megegyezik az orvosok egészségügyi rendeleteivel.

A mi az alamizsnálkodást illeti, be kellene hatolni a részletekbe, hogy megmutassuk az emberi társaság boldogítása szempontjából való nagy fontosságát. Ennek a szabálynak következtében a szegény ember úgy tekinti a gazdagot, mint természetes támogatóját. Egyébiránt az alamizsnálkodás a muzulmánra nézve természetes és mindennapi dolog lévén, sokan vannak, a kik abban túl mennek a törvényes mennyiségen. A szegényt a gazdag leülteti asztalánál; az olyan vendégeket, kik étkezés kezdetekor érkeznek, meghívja és elhalmozza figyelemmel. Bármily körülmények közt legyen is a muzulmán, egy darab kenyeret mindig ad a szegénynek, s innen van az, hogy a muzulmánoknál közmondás, hogy senki se hal meg éhen. A cselédség ugyanazt eszi a mit az úr, csak hogy ura után étkezik. Az életmód tekintetében is van rokonság és hasonlatosság szegény és a gazdag közt. Így a mecsetben teljes egyenlőség és szabadság uralkodik. Ennek következtében a muzulmán világban nincs olyan nagy távolság e két osztály közt, s az a korlát, mely a szegényt a gazdagtól elválasztja, nem lévén sértő és szigorú formákhoz kötött, mint a keresz-

tény államokban, nem is hoz létre köztük ellenségeskedést és ellenszenvet; ennek következtében a muzulmán világban nincsenek szocialisták, kommunisták és nihilisták s a jövőben sem kell ilyen osztályok keletkezésétől tartani. A muzulmán vallásnak a világ minden részében való rohamos terjedése, az a hűség, melyet a muzulmánok vallásuk iránt tanusítanak, s az az állhatatosság, melynek oly sok válság és nehézség közepette tanujelét adták, csak természetes következményei a fentebbi igazságoknak.

Egy szóval: a muzulmán törvényhozás a józan észre és a helyes érzékre van alapítva. Mindamellett vannak olyanok, a kik nem ismerve a muzulmán vallást, ellenvetéseket tesznek az iszlám némely szabályai ellen s a legtermészetesebb dolgokat úgy akarják feltüntetni, mintha azok ellentétben állanának a logikával és a helyes érzéssel. Egyebek közt nem ismerve az elválás és a többnejűség felett uralkodó szabályokat és feltételeket, a muzulmán vallást tökéletlenséggel vádolják. De azok, a kik be vannak avatva a muzulmán élet belső titkaiba, nagyon is jól tudják, hogy ez a két szabály mennyire hozzájárul a jó erkölcsök és a közmorál fenntartásához. Erre nézve is adok önnek néhány általános felvilágosítást.

A házasság egy szerződés a férj és feleség közt, csakhogy ennek a szerződésnek két tanú előtt kell kötetnie. S a házasság bizonyos szempontból pusztá meg egyezés, más szempontból azonban vallási aktus. Az erkölcstelen élettől való tartózkodás, a fajsziparítás és nevelés szándékával kötött házasság nem egészen önkéntes: ez kényszerű dolog. A próféta (a kit az isten halmozon el jótéteményeivel és üdvözítsen!) azt mondta: «A házasság egyike a mi sarkalatos intézményeinknek,

köztetek a legrosszabbak azok, a kik nem élnek házasságban és halottjaitok közt is a legnyomorultabbak azok, a kik nem éltek házasságban». Így hát annak, a kinek ép teste van s a ki vagyonnal rendelkezik, a házasságon kívül való élet nincs megengedve. Olyan esetben pedig, a mikor az ember a kéjelgésre hajló szervezete következtében ama veszélynek van kitéve, hogy az erkölcstelen életnél még nagyobb bűnökre vetemedhetik, a házasság kötelezővé lesz.

De az ember köteles a házassági törvényeket megtudni és óvakodnia kell attól, hogy a feleségével visszaéléseket és igazságtalanságot kövessen el. Annak, a ki nem tudja magát fékezni s a ki tudja, hogy feleségével szemben jogtalanságokra vetemedik, nem szabad nősülnie. Mert az igazságtalanság és a visszaélés felebarátunkat a legközelebbtről érinti. Az erkölcstelen élettől való tartózkodás kötelessége istentől származik, és mindannyiszor, valahányszor az Isteni törvény ellentétbe jön az emberivel, az utóbbit kell tiszteletben tartani. A nő iránt mindig kell bizonyos tekintettel lenni s vele illendően kell bánni.

A házasság által a férj férji jogokat nyer felesége felett, a mi azonban ez utóbbinak a szabadságát semmi tekintetben sem érinti. A férjes asszony szabadon ad és vesz a nélkül, hogy a férjnek joga volna beavatkozni. A férj köteles a felesége lakásáról, élelmezéséről és ruházatáról gondoskodni. Ha a férj messze földre elköltözik, nem kényszerítheti a feleségét arra, hogy őt kövesse, de azért fentartásáról azontúl is tartozik gondoskodni.

A logika és a helyes érzék szerint, senki sem hibázthatja az embert, ha testi vágyait kielégíti, de az Isten ezt a jogot, a házassági kötelék által bizonyos korlátok közé szorította. Következésképen a házasság, mint tör-

vényes intézmény, egyike a legnagyobb javaknak s így elválni annyi, mint ezt a jót félreismeri. A próféta (a kit az isten halmozzon el jótéteményeivel és üdvözítsen!) azt mondta: «Házasodjatok, de ne váljatok el, mert az elválás megrendíti az ég boltozatát». Egy szóval: az elválás, az isteni törvények szerint egy ellenséges cselekmény, de azért vannak olyan természetes okok, melyek azt szükségessé és menthetővé teszik. Egyebek közt a házasságnak az lévén a célja, hogy az erkölcstelen életmódtól megóvjon és a fajfentartást biztosítsa, ha e két cél közül egyik elérhetetlenné válik, ezen segíteni természetes dolog. A törvény mindenben a mérsékletet és minden intézkedésben az igazságosságot tartja szem előtt. Ezek magyarázatára néhány példát hozok fel. Ha a természetes tulajdonságok összeférhetlensége következtében a házasfelek nem tudják egymást megérteni s ha ellenszenv és egyenetlenség jön létre köztük, két bírót választanak. Ha ennek a két bírónak sikerül őket kibékíteni, jó, de ha másként nem, mit kell akkor tenni? Ha annak következtében, hogy egymást nem értették meg, a házassági jogok tiszteletben tartása s az isteni törvények teljesítése lehetetlenné válik, van-e más orvosság, mint az elválás? Logikus és észszerű volna-e azt mondani, hogy hadd pörlekedjenek tovább, azért, mert a házassági szerződés által össze vannak kötve? A házasságnak főcélja a bűnök elkerülése lévén, szolgáltat-e az okot az ellenségeskedés folytatására.

Ha a férj nem képes férji kötelességének eleget tenni, a bíró egy évi halasztást ad neki, s ha azután is képtelen arra, akkor elválasztja őt a feleségétől. A házasság a nőre is kötelezettségeket róván, nem volna észszerű azt követelni, hogy haláláig egy férfivel éljen, a nélkül, hogy tulajdonképen férjnél volna.

Ha valaki az ájtatosságnak szentelvén magát, megszakít a feleségével minden érintkezést, kényszerítik reá, hogy azt újra megkezdje. . . . Ebben az esetben a férj, hogy az erkölcstelen életmódot kerülje, kénytelen egy másik nőt venni feleségül. Csakhogy akkor nagyon kényes helyzetbe kerül, mert a lakás, a ruházat és az élelmezés tekintetében a két nőt teljesen egyenlő jogokban kell hogy részesítse, és ha az egyenlőség jogát megsérti, akkor bünt követ el. Úgyszintén, ki ítélheti el azt a férfit, a ki felesége meddősége következtében a többnejűségre adja magát?

Ilyen s ehhez hasonló okokból van az, hogy egyszerre három, sőt négy nőt is lehet feleségül venni; de a mint valakinek több felesége van, egyenlő igazságsággal kell velük bánni, óvakodni kell a rovásukra való visszaéléstől és számba kell venni mindenkinek a jogait. S ha valaki érzi magában azt, hogy nem képes ehhez az egyenlőséghez ragaszkodva mindenik feleségének eleget tenni, be kell érnie egy feleséggel. A muzulmánok közt is csak kevés van, a kinek több felesége volna egynél.

Menjünk át e kérdések theoriájáról praktikus eredményeire s azt fogjuk találni, hogy nagyon sok keresztény él házasságon kívüli állapotban, míg a muzulmánok közt a coelibatus a ritkaságok közé tartozik. Egy muzulmán leány, ha még oly rút és szegény is, mindig talál férjet.

Azokban a városokban, a melyekben kizárólag muzulmánok laknak, se csapszékek, se játéktértek, se rosszhírű házak nincsenek, s az embereknek eszükbe sem jut a prostitucziót olyan értelemben szervezni, mintha az a társadalmi viszonyok természetes szüksége volna. S így a fertőző betegségek is, hála a muzulmán vallásnak, ott ismeretlenek.

Ha figyelemmel vizsgáljuk az izlám vallás által szentesített politikai rendszert, úgy a kormányzati intézkedések, mint a közigazgatási viszonyok tekintetében, azt látjuk, hogy az az állam, mely szigorúan ennek a rendszernek az alapján áll, megőrzi egy részről az igazságossághoz és méltányossághoz legjobban illő szabadságot, más részről pedig a fegyelmet és az abszolút kormányok hatalmát. S így az ilyen állam olyan erővel és olyan hatalommal rendelkezik, a minő emberi elmében még soha nem fogamzott meg.

Az említett kérdések komoly megfontolása igazolja, hogy a muzulmán vallás nem csak az örök üdvösséget, de talán a földi boldogságot is biztosítja.

Az ön levelére való válasz nem enged meg bővebb fejtegetéseket; s így be kell érnie ezzel a kevés. Az isten, az igazságos, tartson méltónak minket és önt arra, hogy a szemlélődésben, a próféták fejedelmének dicsőségére, eredményre jussunk!

Konstantinápoly.

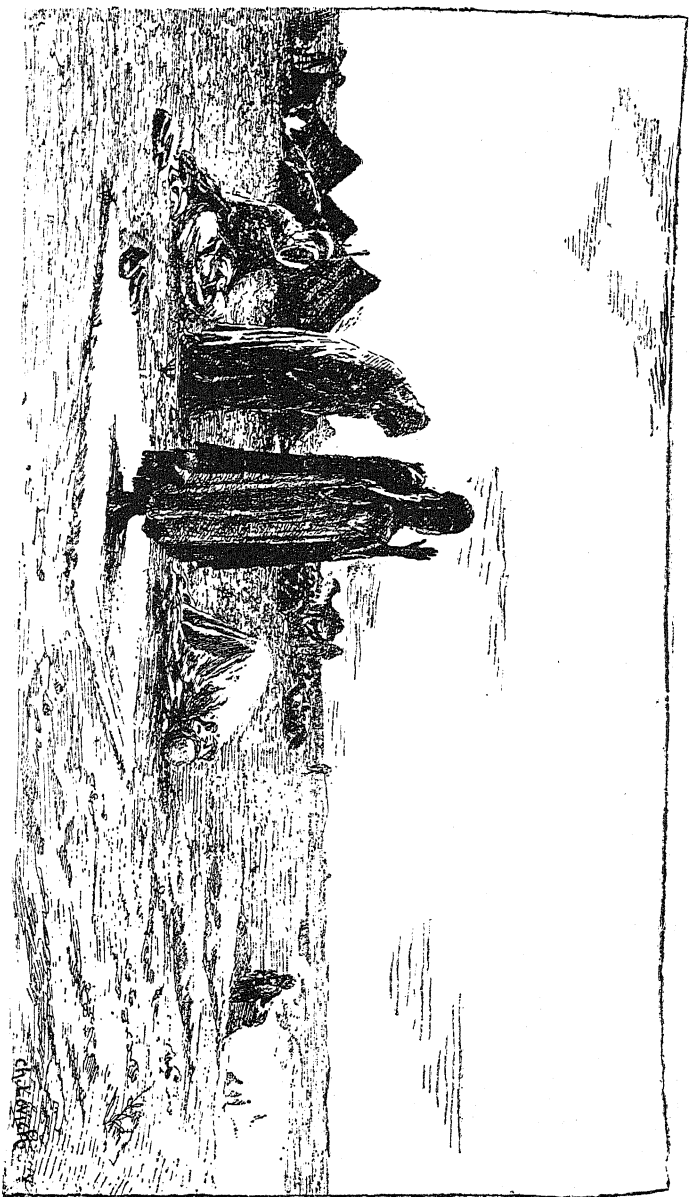
Achmed Essaad,
Seik ül Izlam.

*

*

*

A mi itt elméletben ki van mondva, azt szemléltetővé tettem létező viszonyokban. Az olvasók tudhatják már most, hogy az araboknál különösen hogyan nyernek gyakorlati alkalmazást az ismertetett vallási tételek. Utalni akarok még arra, hogy a buzgó ájtatoskodás nyilvános szent helyeken, mint a mecsetekben; elhalt rokonok vagy kitűnő hazafiak sírjainál, nemcsak nem nevetéses, hanem dicső, férfias dolog. Az imádkozás az arabok szerint szellemi érintkezés Istennel és mert a gyermekeknek ily magasztos cselekedetekre nincs sem elég értel-

Esti ima a sivtagban.

CH. E. WILKINSON

mük, sem elég komolyságuk, erre csak akkor lesznek jogosítva, ha már férfiakká nőnek. Szent helyen imádkozni tehát oly férfias előjog, melyre a muzulmán ép oly büszke, mint a spártai fiú, midőn fegyverviselésre jogosították vagy a középkori nemes, midőn lovaggá avatták. Az arabok jól tudják, hogy a modern túlcivilizáltság által megmételyezett keresztényeknél az ájtatoskodás nevetséges dolog, és ezért logikus iróniával szokták mondani azoknak, kik a keresztény vallás fölényét bisonyítják Mohamed hite fölött: «Nehéz ezt elhinni, mikor maguk a keresztények is nevetségesnek találják vallásukat». Különböben vallási dolgokról vitatkozni olyan illetlenség, melyet az európaiak sokszor elkövetnek az arabokkal szemben. Ők olyankor ironikus válaszokra szorítkoznak, de vitatkozásba nem bocsájtkoznak. Kivéve ezt az egy tárgyat, minden másról nagy éleseszüséggel, mély belátással és igazságszeretettel ítélnék és rendesen sarokba szorítják a többnyire fölületes és elfogult európaiat, mi csak növeli szellemi fölényük érzetét.

Mert Mahomed hívei vonakodtak a modern civilizációhoz csatlakozni, elterjedt róluk az a balvélemény, hogy hitük szellemi immobilizációra kárhoztatja őket és hogy ők képtelenek volnának ezért művelődési haladásra. «E balhitet megczáfolja a kalifák idejébeli történelmi szereplésünk, mondák ők nekem, a kik akkori életünket némileg ösmerik, tudják, hogy midőn új várost hódítottunk a szellemi sötétségbe sülyedt spanyolok földén, első dolgunk volt iskolákat szervezni, melyekben az oktatás ingyen és mindenkinek, ifjunak, öregnek egyaránt hozzáférhető volt. A mi változatlan nálunk, az Isten iránti szeretetünk, családi és nemzeti érényeinkhez való törhetlen ragaszkodásunk. Olyan művelődés, mely ezekkel össze nem férközik, az nem kell nekünk.

A jó arabs patrióták el vannak keseredve politikai és művelődési aláhanyatlásunk felett, annyival inkább, mert meg vannak bennünk a lelki és szívbeli kellékek, hogy e téren vezérszerepet játszunk, mi méltányos is lenne, mert ellenségeink is elismerik rólunk, hogy az emberiségben Istennek legremekebb teremtményei vagyunk, nemcsak testileg, de eszünk értelménél fogva is.»

Előmutatták aztán még a Koránnak szószerinti tartalmát, a szellemi művelődést illetőleg, melyet idézek azoknak felvilágosítására, kik abban a megrögzött hitben élnek, hogy Mahomed vallása végkép megbénítja a művelődési haladást. A Korán-nak erre vonatkozó passzusa így szól: «Terjesszéték az ismereteket, a tudományt; a ki ezt teszi, az az Istent dicséri. A ki a tudományért fáradozik, az az Istennek a harczosa, a ki ismereteit másokkal közli, az alamizsnát osztogat. — Hogy mindazok, kik e téren érdemeket szereznek, általános tiszteletnek és nagyrabecsülésnek legyenek tárgyai. A tudomány legbiztosabb talizmánunk az élet pályáján, megvilágítja az utat, mely az üdvhöz vezet, lelkünknek legjobb tanácsosa az örömeiktől és fájdalomaktól kevert sorsunk megadó elviselésében. Tanítani, oktatni ép oly kedves Istennek, mint imádkozni. A nemes szíveket a tudomány magasztos érzelmekre fakasztja, a romlott erkölcsűeket pedig javítja, humanizálja».

Általánosan el van terjedve közöttünk ama vélemény, hogy Mahomed hitének egyik nevezetesebb dogmája az abszolút fatalizmus lenne, melynél fogva az embereknek sorsa megmásíthatatlanul előre meg volna állapítva és az egyén e végzet ellen mit sem tehetne, vagy akármit tenne is, azt nem kerülheti el. Mindenekelőtt legyen szabad erre nézve megjegyezmem, hogy a providenciális végzetbeni hitet többé-kevésbé megtaláljuk

minden ember lelkében: Napoleon vakon bízott szerencse csillagában, mint mások meg vannak győződve, hogy a sors «pech»-es emberekké átkozta őket és hogy «pech»-jük ellen nincsen orvoslás, s minden ilynemű igyekeztük hiába való lenne. Az arabs theologusok elismerik, hogy a muzulmán hitűek egy nagy részénél a fatalizmus balhite el van terjedve, de protestálnak az ellen, mintha a Korán-ból lenne merítve. A szent könyvben e tárgyat illetőleg nincsen semmi határozott nyilatkozat. Azokon a helyeken, a hol Mahomed exaltálja Istennek mindenhatóságát, találunk ugyan olyan tételeket, melyekből ki lehet szörszálhasogatni a megmásíthatlan végzetbeni hitet, de a dolog mélyére hatva, látjuk, miként Mahomed is Fénélonnak röpszava: «L'homme s'agite et Dieu le mène» értelmében fogta fel az isteni gondviselésnek az emberekhez való viszonyát.

XXVI.

HIT FÉNYES NEMZETI JÖVŐBEN.

Isten csodája, hogy a százados politikai válságok közepette, melyek az arabs fajra sulyosodtak, szellemi művelődésük lángja egészen ki nem aludt. A történetből láthatjuk, miként hasonló körülmények között a népek teljesen elvadultak és teljes szellemi sötétségbe merültek. Elég, ha erre nézve a szintén törökök által igába vetett görögöket idézem. Azok, kik hiszik, miként az arabok lejátézták végkép szerepüket az emberiség művelődési történetében, alaposan csalatkoznak. Soha el nem felejttem, a mit egy, a mi tudományainkkal is megbarátkozott arabs hazafi mondott: «A világ sorsát intéző népeknél, kik a főszerepet játszó francziák nyomdokain haladnak, a felbomlás műve megkezdődött és folyamatban van. Ön bizonyára ismeri Tacitusnak a római tulczivilizáltság okozta rothadt viszonyok közepette írt könyvét, a germán törzsekről. Ha a könyvet birja és rólunk akar írni, sok helyen, akár szó szerint is másolhatná azt. Az emberiség művelődési történetében faktort képezett népeknél bekövetkezett elpuhulás és elaljasodás között az igazi szabadságszeretet a vele járó férfias erényekkel csakis nálunk található már fel ideális tisztaságában, valamint

a családi alapra fektetett erkölcsi viszonyok, melyek az európaiaknál teljesen meglazultak, és melyek nélkül igazi civilizáció nem is képzelhető. Ha majd a kereszténység erkölcsi felbomladozása kellőleg elő lesz haladva, akkor el fog érkezni az arabs faj által vezérelt muzulmánok újabb világszereplésének korszaka, egy a mi geniuszunkból keletkezett újabb civilizációval». Ezt a hitet egy fényes nemzeti jövőben megtaláltam valamenyny arabsnál, kikkel érintkeztem; Arabinak, a mahdinak politikai fellépését úgy tüntették föl nekem, mint a közeli nemzeti felébredésnek előtűneteit.

TARTALOM.

	Lap
E könyvnek szelleméről	3
I. Az arabs civilizáció	6
II. Algeria	24
III. Az arabs	30
IV. Az arabok az európaiakról	36
V. A nők jogi és társadalmi állapota	41
VI. A «Hurik»	61
VII. Nevelés	63
VIII. A «Zauja»-k	67
IX. A költészet	74
X. Arabs troubadour	78
XI. A Szahara	84
XII. A Sott-ok	90
XIII. A homokbuczkák	94
XIV. Az oázok	99
XV. Sátor alatt	104
XVI. Társadalmi rend	113
XVII. Vendégszeretet	130
XVIII. Ünnepek és közmulatozások	135
XIX. Vadászat	144
XX. Az arabs ló	155
XXI. Rabszolgák	159
XXII. A rabszolgakereskedés Szudánban	167
XXIII. A karaván	175
XXIV. Egy rabszolgakaraván útja Szudánba	184
XXV. Az iszlám és a papság	223
XXVI. Hitfényes nemzeti jövőben	242